

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU'DA ANTİK ÇAĞ ŞEHİR PLANLARI

Sema TORAMANOĞLU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Akın ERSOY

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Anadolu’da Antik Çağ Şehir Planları” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

27/6/2006

Sema TORAMANOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Sema TORAMANOĞLU
Anabilim Dalı : Arkeoloji Anabilim Dalı
Programı : Klasik Arkeoloji
Tez Konusu : Anadolu'da Antik Çağ Şehir Planları
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ..... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet

Tez mevcut hali ile basılabilir.
 Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.

Tezin basımı gerekliliği yoktur.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	.....
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	.....
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	.....

Teşekkür

“Anadolu’da Antik Çağ Şehir Planları” başlıklı bu tez çalışmasının hazırlanması sürecinde yardım ve önerilerini esirgemeyip, bana yol gösteren sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Akın Ersoy’a çok teşekkür ederim. Şehir planlarıyla ilgili makaleleri bulmama ve “American Journal of Archaeology” kaynaklarına ulaşmama yardımcı olan ablam Serap Toramanoğlu’na, benden maddi manevi yardımlarını esirgemeyen sevgili aileme ve çalışmamın her aşamasında bana sabır gösteren kardeşime ne kadar teşekkür etsem azdır.

Özet

Antik Çağ'da kent (polis), içinde bulunduğu bütün alana hâkim küçük bir devlettir. Bu devletin özünü "şehir devleti" adı verilen, coğrafi bütünlüğü olan bağımsız bir merkez oluşturuyordu. Bu tezin kapsamında şehir kavramının oluşumu, şehir planlamacılığının gelişimi ve Anadolu antik şehirlerinin planları incelenmiştir. Anadolu dışındaki kentlerden örnekler verilerek benzerlikler ve farklılıklar vurgulanmaya çalışılmıştır.

Tezin ilk bölümünde araştırmanın amacı kapsamı ve çalışma yöntemi anlatılmaktadır. Antik çağda şehir planının gelişimi temel bir süreklilik gösterse de birçok Hellen şehri oldukça yavaş gelişmişti. Bu bölümde ayrıca Hellen tarihi dönemleri içerisinde kent planlamasının seyri incelenmiştir. Roma döneminin antik çağ kent planlamasına katkısı araştırılmış ve kentsel altyapı anlatılmıştır.

Şehir planlama biçimi ve tekniği uygarlık düzeyinin de göstergesidir. Hellen kenti planlamasındaki uzun ve kompleks süreç bu tezin ikinci bölümünde yer alan Anadolu şehir örnekleri ile verilmeye çalışılmıştır. Bu şehir örnekleriyle Hellen toplumsal yaşayışı ve tarihsel gelişim süreci yansıtılmıştır. Anadolu şehir planlılığı bölümündeki şehirler bölgelere ayrılarak incelenmiştir. Çalışmanın ana amaçlarından biri olan Antik çağda Anadolu şehir planlarının incelenmesi ve düzenli bir dökümünün yapılması bu bölümde gerçekleştirilmiştir. Üçüncü ve son bölümde Anadolu dışı şehirlerinden örnekler verilmiş ve bu örnekler planları belirgin olan kentlerden seçilmeye çalışılmıştır. Tez çalışmasının ana kaynakları E.J. Owens'a ait olan "Yunan ve Roma Dünyasında Kent" ve R.E. Wycherley'in "Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?" adlı kitaplarıdır. Bu iki kitapta Hellen kentinin biçimini ve belirli öğelerin kent içindeki konumunu tanımlamıştır. Çalışmanın ana kaynaklarından bir diğeri de Hellen kentinin gelişimi konusunda belirgin saptamalarda bulunan F. Haverfield'in "Ancient Town - Planning" adlı yayınıdır. Haverfield'in 1913 tarihli bu çalışması güncel bir kaynak sayılmamakla birlikte içeriği bu tezin amacıyla paraleldir. Tezin diğer bölümlerinde, şehir planları anlatılırken çeşitli kaynaklara başvurulmuş ve Antik çağ Anadolu şehir planlılığının uygarlık tarihindeki önemini altı çizilmiştir.

Abstract

During the ancient age, a city (polis) was a small state which commanded the whole area where it was located. The heart of this state was constituted by an independent centre which was defined as “city state” and had a geographical integrity. The scope of this master’s dissertation covers the formation of the concept of the city, the evolution of the city planning, and the plans of the antique cities in Asia Minor. In addition, the thesis includes examples from cities outside Asia Minor in order to emphasise the similarities and differences.

The first part of the masters dissertation contains the objective of the study, its scope, and, its methodology. Although the evolution of the city plan during the antique age displayed a basic continuity, the development of many Helen cities was considerably slow. So, in this section, the journey of city planning during the Helen historical periods is analysed as well. This section also includes an investigation to explore the contributions of the Roman Period to the antique age city planning and an examination of the city infrastructure.

The style of city planning and its technique are signs of the level of civilisation. The second part of this thesis attempts to demonstrate, using Asian Minor city examples, the long and complex process in Helen city planning. With these city examples, Helen societal living and the process of its historical evolution are reflected upon. The cities which are taken into consideration under the section devoted to “Asian Minor City Planning” are examined by dividing them into regions. Amongst the main objectives of this study, the analysis of the city plans in Asia Minor during the antique era and their casting in an orderly manner are realised in this section. In the third and the last section, carefully chosen city examples with clear cut plans from outside Asia Minor are given. The main sources of this dissertation are the “The City in the Greek and Roman World” and “How the Greeks Built Cities” books that are written by E.J. Owens and R.E. Wycherley respectively. Both books describe the shape of the Helen city, and the position of certain elements within the city. Another main source book for this study is F. Haverfield’s “Ancient Town - Planning” that includes explicit statements on the evolution of the Helen city. Despite the fact that Haverfield’s 1913 dated book is not considered as a contemporary source, its content is in parallel with the aim of this dissertation. While discussing city plans in the other parts of the thesis, various sources are also referred, and the importance of the Ancient Age Asia Minor City planning in the history of civilisation is underlined.

ANADOLU'DA ANTİK ÇAĞ ŞEHİR PLANLARI

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
TEŞEKKÜR.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ Amaç, Kapsam, Yöntem.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ANTİK ÇAĞ ŞEHİRİ

1. 1. HELLEN ŞEHİRİ.....	4
1. 1. 1. Antik Çağ Şehrinin Tanımı.....	4
1. 1. 2. Antik Çağ Şehrinin Kuruluşu.....	7
1. 1. 2. 1. Yunan Şehir Planlamasının Kökenleri	11
1. 1. 3. Antik Çağ Şehrini Oluşturan Mimari Öğeler.....	15
1. 2. ARKAİK VE KLASİK DÖNEMDE ŞEHİR PLANCILIĞI.....	27
1. 2. 1. Düzensiz Şehirler.....	27
1. 2. 2. Düzenli Şehirler	28
1. 2. 2. 1. Ege Sistemi.....	30
1. 2. 2. 2. İtalya Sistemi.....	30
1. 3. HELLENİSTİK DÖNEMDE ŞEHİR PLANCILIĞI.....	33
1. 3. 1. İskender ve haleflerinin kurduğu şehirler.....	34
1. 3. 2. Seleukoslar tarafından kurulan şehirler	35
1. 3. 3. Ptolemaioslar tarafından kurulan şehirler	36

1. 4. ROMA DÖNEMİ ŞEHİR PLANÇILIĞI.....	38
1. 5. ANTİK ÇAĞ ŞEHİRLERİNİN ALTYAPISI.....	42

İKİNCİ BÖLÜM ANADOLU ŞEHİR PLANÇILIĞI

2. 1. AIOLIS.....	46
2. 1. 1. Pitane.....	46
2. 1. 2. Elaia	47
2. 1. 3. Gryneion.....	49
2. 1. 4. Myrina	50
2. 1. 5. Kyme	51
2. 1. 6. Aigai	53
2. 1. 7. Larissa.....	55
2. 1. 8. Neonteikhos	56
2. 1. 9. Temnos.....	57
2. 2. BITHYNIA.....	58
2. 2. 1. Nikomedia.....	58
2. 2. 2. Nikaia.....	59
2. 3. IONIA.....	61
2. 3. 1. Phokaia.....	61
2. 3. 2. Smyrna.....	62
2. 3. 3. Klazomenai.....	63
2. 3. 4. Ephesos.....	64
2. 3. 5. Priene.....	66
2. 3. 6. Miletos.....	68
2. 3. 7. Didyma.....	71
2. 3. 8. Magnesia ad Meandrum.....	72

2. 4. KARIA.....	74
2. 4. 1. Stratonikeia.....	74
2. 4. 2. Tralleis.....	75
2. 4. 3. Alinda.....	76
2. 4. 4. Aphrodisias.....	77
2. 4. 5. Halikarnasos.....	78
2. 4. 6. Knidos.....	80
2. 5. KILIKIA.....	82
2. 5. 1. Antiokheia.....	82
2. 5. 2. Tarsos.....	83
2. 5. 3. Anemourion.....	83
2. 6. LYDIA.....	85
2. 6. 1. Thyateira.....	85
2. 6. 2. Magnesia ad Sipylum.....	85
2. 6. 3. Sardeis.....	86
2. 7. LYKIA	88
2. 7. 1. Telmessos.....	88
2. 7. 2. Pinara.....	89
2. 7. 3. Xanthos.....	90
2. 7. 4. Patara.....	91
2. 7. 5. Antiphellos.....	92
2. 7. 6. Myra.....	92
2. 8. MYSIA.....	94
2. 8. 1. Pergamon.....	94
2. 8. 2. Kyzikos.....	96

2. 9. PAMPHYLIA.....	97
2. 9. 1. Attaleia.....	97
2. 9. 2. Perge.....	98
2. 9. 3. Aspendos.....	99
2. 9. 4. Side.....	101
2. 10. PHRYGIA.....	102
2. 10. 1. Laodikeia.....	102
2. 10. 2. Amorion.....	104
2. 10. 3. Gordion.....	105
2. 11. PISIDIA.....	107
2. 11. 1. Sagalassos.....	107
2. 11. 2. Termessos.....	108
2. 12. THRAKIA.....	110
2. 12. 1. Byzantion.....	110
2. 12. 2. Kallipolis.....	111
2. 13. TROAS.....	112
2. 13. 1. Parion.....	112
2. 13. 2. Troia.....	112
2. 13. 3. Assos.....	113
2. 13. 4. Neandreia.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANADOLU DIŞI ŞEHİR PLANCILIĞI

3. 1. OSTIA.....	117
3. 2. POMPEI.....	117
3. 3. LEPTIS MAGNA.....	118
3. 4. ALEXANDREIA.....	120

3. 5. VENTA SILURUM.....	122
3. 6. RHODOS.....	123
3. 7. ATINA.....	124
3. 8. AKRAGAS.....	125
3. 9. SELINUS.....	126
3. 10. TIMGAD.....	128

SONUÇ	130
-------------	-----

LEVHA LİSTESİ

LEVHALAR

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akarca, 1998 Akarca, A, **Şehir ve Savunması**, Ankara, 1998.
- Akurgal, 2003 Akurgal, E, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 2003.
- Akurgal, 1997 Akurgal, E, **Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı**, Ankara, 1997.
- Akurgal, 1993 Akurgal, E, **Eskiçağ'da Ege ve İzmir**, İstanbul, 1993.
- Akurgal, 1960 Akurgal, E, "Çandarlı/Pitane Kazısı" **TAD X/1**, 1960.
- Akurgal, 1946 Akurgal, E, "Arkaik ve Klasik Çağlarda İzmir" **Bellekten 37**, 1946.
- Anadolu, 2001 Anadolu, M. Usman, **İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları**, İstanbul, 2001.
- Aristoteles Aristoteles, **Politika**, (çev: Mete Tunçay), İstanbul, 2002.

- Atlan, 1970
Atlan, S., **Roma Tarihi'nin Ana Hatları, I. Kısım Cumhuriyet Devri**, İstanbul, 1970.
- Aydınoğlu, 2002
Aydınoğlu, Ü., “Dağlık Kilikia’da Helenistik Dönem Kentleşmesi: Olba Tapınak Devlet Modeli”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2002.
- Bakır, 2005
Bakır, G.(2005), *Kentin Konumu*, Erişim:19.03.2006, <http://www.klazomeniaka.com/01-KLAZOMENAI-KONUM.html>
- Bean,1997
Bean, George E, **Eskiçağ’da Ege Bölgesi**, (çev. İnci Delemen), İstanbul, 1997.
- Bean,1999
Bean, George E, **Eskiçağda Güney Kıyıları**, (çev. İnci Delemen-Sedef Çokay), İstanbul, 1999.
- Bean,1987
Bean, George E, **Karia**, (çev. Burak Akgüç), İstanbul, 1987.
- Bean, 2000
Bean, George, E, **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**, (çev. Pınar Kurtoğlu), İstanbul, 2000.

- Bingöl, 2005
- Bingöl, O., “Magnesia ad Maeandrum 2003 (20. yıl)” **26. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt.** TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Yayın no:19. Ankara, 2005.
- Bingöl, 2006
- Bingöl, O.(2006), Artemis Kutsal Alanı, Kent Planı ve Cadde Sistemi Erişim: 25.05.2006,
<http://magnesia.org/tr/tr3.htm>
- Boardman, 1980
- Boardman, J, **The Greek Overseas**, London, 1980.
- Bonnard, 2004
- Bonnard, A, **Antik Yunan Uygarlığı, Euripides’ten İskenderiye’ye**, (çev. Kerem Kurtgözü), İstanbul, 2004.
- Bradford, 2004
- Bradford, E, **Akdeniz-Bir Denizin Portresi**, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 2004.
- Cadoux, 2003
- Cadoux, C. John, **İlkçağ’da İzmir**, (çev. Bilge Umar), İstanbul, 2003.
- Cezar, 1977
- Cezar, M, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977.

Clayton, Price, 1999

Clayton, P.A., Price, M.J., **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, İstanbul, (çev. Betül Avunç),1999.

Cook, 1948/1951

Cook, J. M, "Old Smyrna", **BSA**, 1948/1951.

Çevik, 2005

Çevik, Ö., **Arkeolojik Kanıtlar Işığında, Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kuramsal Bir Değerlendirme**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005,

Demiriş, 2005/2006

Demiriş, B, "İskenderiye: Antik Çağ Akdeniz'inde Bir Kültür Kenti", **Doğu Batı**, Ankara, 2005.

Doğer, 1998

Doğer, E, **İlk İskanlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen (ya da Tarhaniyat) Tarihi**, İzmir, 1998.

Erhat, 1999

Erhat, A, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1999.

- Foss, 1977
- Foss, C, "Archaeology and the 'Twenty Cities' of Byzantine Asia", **American Journal of Archaeology**, Vol. 81, No.4, Autumn, Archaeological Institute of America, 1977.
- Freeman, 2003
- Freeman, C, **Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları**, (çev. Suat K. Angı), Ankara, 2003.
- Guzzo, 2000
- Guzzo, G. Pier, "Pompei'nin Çıplakları", **Sanat, Kültür, Antika, P**, 18, (çev. Aslı Kayabal), İstanbul, 2000.
- Herodotos
- Herodotos, **Herodot Tarihi**, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, 1973.
- KST
- Kazı Sonuçları Toplantısı
- Kazıl, 2005
- Kazıl, E, "Eskihisar (Stratonikeia)" **Mimarlık Dergisi**, sayı: 324, Temmuz-Ağustos, 2005.
- Kretschmer, 2000
- Kretschmer, F, **Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik**, (çev. Zühre İlkelen), İstanbul, 2000.
- Lawrence, 1973
- Lawrence, A. W., **Greek Architecture**, London, 1973.

- Love, 1970 Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 74, No.2, Apr., Archaeological Institute of America, 1970.
- Lyttelton, 1974 Lyttelton, M, **Baroque Architecture in Classical Antiquity**, London, 1974.
- Magie, 2003 Magie, D, **Anadolu’da Romalılar 3, Batı Anadolu Kent Devletleri**, (çev. Nezh Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul, 2003.
- Malay, 1992 Malay, H, **Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması**, İzmir, 1992.
- Mansel, 1999 Mansel, A. M, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1999.
- Moscatti, 2004 Moscatti, S., **Fenikeliler**, (çev. Sinem Gül), Ankara, 2004.
- Naumann, 1998 Naumann, R, **Eski Anadolu Mimarlığı**, (çev: Beral Madra) Ankara, 1998.
- Nicholls, 1958/1959 Nicholls, R. V., “Old Smyrna”, **BSA**, 1958/1959.

- Owens, 2000 Owens, E. J., **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, (çev. Cânâ Bilsel), İstanbul, 2000.
- Özyiğit, 2005 Özyiğit, Ö., , “2003 Yılı Phokai Kazı Çalışmaları” **26. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt**. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Yayın no:19. Ankara, 2005.
- Pausanias Pausanias, **Description of Greece**, translated by W. H. S. Jones, Harvard University, 1988.
- Plinius Plinius, (Pliny the Elder), **Natural history**: libri III-VII, translated by H. Rackham, Harvard University, 1989.
- Plutarkhos Plutarkhos, **Moralia**, translated by F. C. Babbitt, 1999
- Rumsched, 2000 Frank Rumsched, Wolf Koenigs’in katkılarıyla, **Küçük Asya’nın Pompeisi Priene Rehberi**, (çev: Selma Bulgurlu), İstanbul, 2000.

- Saltuk, 1997
- Saltuk, S, **Arkeoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1997.
- Serdaroğlu, 2005
- Serdaroğlu, Ü, **Behramkale-Assos**, İstanbul, 2005.
- Sevin, 2001
- Sevin, V, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, Ankara, 2001.
- Strabon
- Strabon, **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası, XII-XIII-XIV**, (çev: Adnan Pekman), İstanbul, 2005.
- Şimşek, 2005
- Şimşek, C.(2005), Tarihçe, Erişim: 21.04.2006, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/tarihce.htm>, 2005.
- TAD
- Türk Arkeoloji Dergisi
- Tanaç, 2000
- Tanaç, M., “Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekan Kurgusu Araştırması” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. Fen. Bil. Enstitüsü, İzmir, 2000.
- Tekin, 2004
- Tekin, O, **Eski Yunan Tarihi**, İstanbul, 2004.
- Thorpe, 2002
- Thorpe, M, **Roma Mimarlığı**, (çev. Rıfat Akbulut), İstanbul, 2002.

Thukydides	Thukydides, Peloponnesos Savaşı , (çev: Tanju Gökçöl), İstanbul, 1976.
Tulunay, 1992	Tulunay, E. T., Etrüsk Sanatı , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.
Tül, 2001	Tül, Ş, Türkiye'nin Antik Kentleri , İstanbul, 2001.
Umar, 1999 (a)	Umar, B, Karia , İstanbul, 1999.
Umar, 1999 (b)	Umar, B, Lykia , İstanbul, 1999.
Umar, 2000	Umar, B, Kilikia , İstanbul, 2000.
Umar, 2001 (a)	Umar, B, Ionia , İstanbul, 2001.
Umar, 2001 (b)	Umar, B, Lydia , İstanbul, 2001.
Umar, 2002 (a)	Umar, B, Aiolis , İstanbul, 2002.
Umar, 2002 (b)	Umar, B, Troia , İstanbul, 2002.
Umar, 2003	Umar, B, Trakya , İstanbul, 2003.
Umar, 2004	Umar, B, Bithynia , İstanbul, 2004.
Usman, 1958	Usman, M, Antik Devir Küçük Asya Evleri , İstanbul, 1958.

Ünsal, 1973

Ünsal, B, **Mimari Tarihi Cild I**,
İstanbul, 1973.

Varinlioğlu, 1990

Varinlioğlu, E., “1989 Stratonikeia
Kazıları”, 1990, XII. **KST**.

Wheeler, 2004

Wheeler, M, **Roma Sanatı ve
Mimarlığı**, (çev. Zeynep K. Erdem),
İstanbul, 2004.

Vitruvius

Vitruvius, **Mimarlık Üzerine On
Kitap**, (çev. Suna Güven), 1998.

Wycherley, 1993

Wycherley, R. E., **Antik Çağda
Kentler Nasıl Kuruldu?**, (çev. Nur
Nirven-Nezih Başgelen), İstanbul,
1993.

GİRİŞ

Amaç, Kapsam, Yöntem

Kent, antik çağda en önemli temel kurumlardan biri sayılıyordu. Uygarlık kavramıyla beraber anılan kent sözcüğünü tanımlayan ölçütler her bölgede farklılık gösteriyordu. Arkaik ve Klasik dönem Hellen toplumuna göre kentin fiziksel bir boyutu olmalıydı. Kentler büyüdükçe, büyük kamu yapıları, gösterişli evler ve diğer etkileyici donanımlar kent yaşamının simgesi olmuştur. Bu konuda antik yazar *Pausanias*'ın “hiçbir devlet yapısı, tiyatrosu ve pazar meydanı olmayan, halkı bir sel yatağının kıyısında dağ kulübelinde yaşayan *Panopeus* nasıl bir kent olarak görülebilir” sorusu önemli bir ayrıntıdır.

Antik çağ şehri oluşturana, agora/forum, *akropolis/arx*, *bouleuterion*, *tapınak* ve diğer elemanların belirli bir düzen içinde bir araya getirilmesi için bir planlamaya ihtiyaç vardır. Kentler ve kente ilişkin yapılar hakkında yeterince bilgi olmasına karşın antik çağ şehir planlama kuramı hakkında bilgiler sınırlıdır. Erken dönemlerde görülen seyrek dokulu düzensiz planlı yerleşmelerle ilgili mimari kalıntı azdır. Düzenli planlamaya sahip ızgara planlı kentlerle ilgili araştırmalarda ise ilk karşımıza çıkan *Miletos*'lu mimar *Hippodamos*'tur. Izzgara planlı kent tasarımı Arkaik dönemde başlamış, Klasik dönemde şekillenmiş ve Hellenistik dönemde en gelişmiş düzeyine ulaşmıştır.

Bu tez kapsamında, antik çağda şehir planlaması ayrıntılı incelenecek ve Anadolu şehir planları şekillerle birlikte anlatılacaktır. Tez çalışmasının ana kaynaklarından biri olan *F. Haverfield*'in “*Ancient Town - Planning*” adlı 1913 tarihli yayını bu konuyla ilgili yapılan çağdaş çalışmaların ilkidir. Bu çalışmada Hellen kent planlaması kökenlerine inilmiş ve farklı bölgelerden verilen örneklerle antik çağ şehir planlaması incelenmeye çalışılmıştır. Haverfield'in yayınında Yakınoğu yerleşimlerinin Hellen şehir planlamasına katkısı örneklerle açıklanmış ve doğu şehirlerinin krala doğrudan bağlı sayılmaları ile Yunan şehir devleti anlayışının arasındaki fark verilmiştir. Saray ve kamu yapıları çevresinde konuşlanan

yerleşim konutlarının Hellen kentlerinin seyrek dokulu yerleşiminden çok, *Miken* kent düzenlemesiyle ilgisi olduğu anlatılmıştır. Tezin diğer ana kaynaklarından olan *E. J. Owens*'ın, “*Yunan ve Roma Dünyasında Kent*” ve *R.E. Wycherley*'in, “*Antik Çağda Kentler Nasıl Kurulur?*” adlı kitaplarında kent planlaması ve kent öğelerinin araziye dağılımı çeşitli bölgelerden verilen örneklerle anlatılmıştır.

Bu çalışmanın ana amacı, antik çağ kentlerinin daha önce yapılmış bütün çalışmalar eşliğinde dökümünü yapmak ve Anadolu şehirlerini bölgelere ayırarak ekte verilen planlarıyla beraber anlatmaktır. Bu konuda yapılan diğer çalışmalarda kullanılan metotlar ve varılan sonuçlar incelenmiş, bütün bu kaynaklar eşliğinde çıkan sonuçlar sorgulanmıştır. Tezin ilk bölümünde, şehir kavramının açıklaması yapılacaktır. Hellen kültüründeki ‘*polis*’ kavramı ve kent sözcüğü arasındaki ilişki antik çağ yazarlarının bu konuda yaptıkları açıklamalarla anlatılacaktır. Antik çağ kentinin kuruluşundan şekilsel olarak bahsedilecek ve Hellen şehir planlamasının kökenleri alt başlıkla incelenecektir. Antik çağ şehir planlaması onu oluşturan mimari öğelerle birlikte düşünülmektedir. Bu bölümde antik çağ şehri oluşturan mimari unsurlar ayrıntılı anlatılacaktır. Bir kentin şehir elemanlarının lokalizasyonun farklılık gösterdiği yerlerde, buna neden olan unsurlar belirtilecek ve planlarla anlatım desteklenecektir. Tezin birinci bölümünde ayrıca, antik çağ şehir planlamasında görülen düzenli planlı şehirlerin örnekleri verilecek ve bu tarz plancılıkta görülen iki sistem anlatılacaktır. Ege sistemi ve İtalya sistemi adı verilen bu tarz sokak şekillendirmeleri çizimlerle gösterilecektir. Arkaik ve Klasik dönem şehir plancılığı arasındaki farklar anlatılacaktır. Hellenistik dönem şehir plancılığı, ‘*İskender ve haleflerinin kurduğu şehirler*’, ‘*Seleukoslar tarafından kurulan şehirler*’ ve ‘*Ptolemaioslar tarafından kurulan şehirler*’ alt başlığı altında işlenecektir. Roma dönemi şehir plancılığı anlatılacak ve Hellen şehir plancılığı arasındaki farklar belirtilecektir. Bölümün sonunda eski çağ kentlerinin altyapısı örneklerle verilmeye çalışılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde, Anadolu şehir plancılığı ana başlığı altında Anadolu şehirlerinin bir dökümü yapılacak ve bu döküm bölgelere ayrılarak yazılacaktır. Bu bölümde; *Aiolis*, *Bithynia*, *İonia*, *Karia*, *Kilikia*, *Lydia*, *Lykia*, *Mysia*, *Pamphylia*,

Phrygia, Pisidia, Thrakia ve *Troas* bölgeleri anlatılırken bölgelere düşen kentler eşit sayıda olmayacaktır. Bunun nedeni bazı bölge kentleri hakkında daha fazla araştırma yapılmış olması ve planlarının ayrıntılı hazırlanmış olmasıdır. İkinci bölümde anlatılan Anadolu şehirleri lokalizasyonları ve planları ile birlikte verilecek, şehre ait önemli bir ayrıntı varsa bahsedilecektir.

Tezin üçüncü bölümünde Anadolu dışı şehir plancılığından örnekler verilecek ve yine planlarla desteklenecektir. Bu bölümde anlatılacak şehirlerin sadece belirli bir bölgeden olmaması önemli bir prensip olacaktır. Verilen şehir örnekleri İtalya ve çevresi, Yakındoğu ve adalardan seçilecek, bu kentlerle Hellen kentleri sonuç bölümünde karşılaştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ ŞEHİRİ

1. 1. HELLEN ŞEHİRİ

1. 1. 1. Antik Çağ Şehrinin Tanımı

Hellen halkı için; ‘şehir’ ve ‘devlet’ birbiri içine girmiş, birbirine karışmış iki kavramdı. “*Polis*” hem şehir, hem de devlet demektir. Yunan dilinde şehir anlamına gelen başka bir kelime daha vardı. Belde olarak şehre “*asti*” de deniliyordu. Köyler için “*kome*” sözü kullanılıyordu. Köyler belirli bir siyasi karakteri olmayan küçük yerleşmelerdi. Açık ya da surla çevrili olabiliyorlardı. Polis ise çevre köyleri içine alan ve genellikle doğal sınırlara dayanan, siyasi bir topluluktu¹.

Kent, barbarlık ve kaos ile karşıt, uygarlıkla eş anlamlıydı. *Homeros*’un uygar olmayan *Kykloplar*’a karşı yönelttiği iki suçlaması vardı. Bunlar, yasa yapmak için meclislerinin bulunmayışı ve kendi aileleri dışında bir topluluk bilinçlerinin olmadığıydı². Bu olayı antik yazar şöyle anlatır:

“*Engine açıldık yeniden, gene yüreğimiz acı dolu. Vardık töre bilmez, azgın Tepegözlerin iline, onlar yalnız ölümsüz tanrılara güvenirler, ne ekin ekerler elleriyle, ne de çift sürerler, toprak ekilmeden, işlenmeden verir onlara her şeyi, arpayı da, buğdayı da, asmayı da verir, şarap sunan iri salkımları, Zeus yağmuru şişirir. Yoktur onların dernekleri, yasaları falan. Oturlar yüksek dağ tepelerinde, oyuk mağaralarda, herkes kendi evini yönetir, kendi karısını, çocuğunu, umurlarında değildir hiç kimse, başkalarına aldırılmazlar.*”³

Homeros’un bahsettiği meclislerinin ve topluluk bilinçlerinin olmayışı yani bu iki nitelik de düzenli bir kent yaşamı için çok önemli görünmekteydi. Antik yazarların kent hakkında görüşlerinden bahsetmeye *Aristoteles*’le devam edilebilir.

¹ Akarca, A., Şehir ve Savunması, 1998, s. 19.

² Owens, E. J., Yunan ve Roma Dünyasında Kent, (çev. Cânâ Bilsel), 2000, s. 1.

³ *Homeros*, *Odyseia*, (çev. Azra Erhat-A. Kadir), 2000, IX, 105–115, s. 155.

Aristoteles aileden ve köyden söz ettikten sonra bunların birleşmesiyle oluşan üçüncü birlik olarak “polis” i anlatır:

“Son birlik; çeşitli köylerden oluşan şehir ya da devlettir (polis). Bununla hemen her bakımdan süreç tamamlanmıştır; kendi kendine yeterliğe erişilmiş ve böylelikle, yaşamın kendisini sağlamak için başlamışken, şimdi iyi yaşamı sağlayabilecek bir duruma gelmiştir. Bundan dolayı, içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğalsa, şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir.”⁴

Thukydides kent yaşamını yerleşiklik, güvenlik ve refah ile eşdeğer kabul ederken, aynı zamanda Hellen toplumunun zor zamanlarını betimlediği *Peloponnes Savaşları* tarihinin giriş bölümünde işgal tehlikesinin büyük kentler kuramamış ve temel kaynaklardan yoksun bir geçici nüfusun oluşumuna neden olduğu konusunda ısrar eder⁵.

Yunanlılara göre kent, temelde ortak siyasal, dinsel ve toplumsal gelenekleri paylaşan bir yurttaşlar topluluğuydu ve “polis” tanım gerektirmemekteydi⁶. İçinde bulunduğu ovaya, köylere ve çevre dağlara hâkim küçük bir devlet olan kentin özünü, siyasi faaliyetlerin toplandığı merkez olarak şehir teşkil ediyordu. “Şehir devleti” adı verilen bu oluşumun coğrafi bütünlüğü vardı. Siyasi faaliyet belirli bir merkezde, yani şehirde toplanmıştı. Kapladığı alanın yüzölçümü küçüktü bunun önemli bir nedeni Yunanistan’ın coğrafi yönden parçalanmış olmasıydı. Sadece Atina, birbirinden farklı coğrafi bölgeleri içine alan bir devlettir. Yunanistan’ın iki büyük ovasından biri olan *Thebai* ovası ise birkaç devlet arasında bölünmüştü. Fakat bu devletler “amfiktioni” denen yarı siyasal, yarı dini bir birlik kurmuşlardı. Birliğin merkezi Thebai şehri idi. Şehir devleti tam bir bağımsızlığa sahipti. Ekonomik yönden amacı kendi kendine yetinmekti⁷.

⁴ Aristoteles, *Politika*, (çev. Mete Tunçay), Kitap I, Bölüm 2, 2002, s. 9.

⁵ Owens, 2000, s. 1 (*Thukydides, Peloponnesos Savaşı*, (çev: Tanju Gökçöl), İstanbul, 1976. i 2.)

⁶ Owens, y.a.g.e., s. 1.

⁷ Akarca, 1998, s. 19.

Yunan şehir devletleri karanlık çağların sonunda doğmuştur. Dor istilası sonrası Yunan toplumunda kabile sistemi görülmekteydi. Kabile başkanı '*basileos*' unvanını taşıyordu. Basileos doğuştan aldığı bir hak ile iktidara gelmişti. Görevini tanrıların korumasında yürüten başkana kabile fertleri, sadakat ve itaatle bağlıydılar. M.Ö. VIII. ve VII. yy. civarında kabile hayatından şehir hayatına geçilmiştir. Basileos'un vazifesi yalnız savaş ve din alanına sınırlanmış ve nüfusu azalmıştı. Bu durumda, siyasi ve adli işlere bir yıl için görev başında kalan memurlar bakmaktaydı. Zamanla savaş ve din işleri de birbirinden ayrılarak basileos'a yalnız dinin yönetimi bırakılmış, savaş başkanlığı '*polemarkhos*' adında yeni bir memura verilmiştir⁸. Şehir devletinin oluşumuna soyluların büyük katkısı olmuştu bundan dolayı şehir devletinin ilk aşamasına 'aristokrasi idaresi' adı verilir. Bu Aristo'ya göre '*en iyinin idaresi*'dir. İdare klan başkanlarından meydana gelen bir konseyde (boule) toplanmıştı. Memurlar, soylular arasından seçim suretiyle, bir yıl vazife görmek üzere iş başına gelirdi. Adaletin sağlanması, aristokratların yaptığı, fakat yazılmamış olan kanunlara göre olurdu⁹.

Tüm Yunanlıların siyasi yaşayışları için son derece önemli olan ilk şehir devletleri Ionia'da kurulmuştur. Bunun nedenleri arasında; 1- Anadolu'ya karışık kitleler halinde geçmiş olan Aka'ların anayurtlarındaki kabile teşkilatını yabancı bir ülkede aynen uygulamaya imkân bulamamaları 2- Aka'larda öteden beri şehir kavramının var oluşu 3- Aka'ların Anadolu kıyılarında Hititler zamanından kalma şehir ve kasabalar bulmuş ve buralara yerleşmiş olmaları gösterilebilir.¹⁰ Bu şehir devletlerinde siyasi haklara sahip her yurttaş, şehir dışında otursa bile, şehir işlerine karışabilirdi. Çünkü Yunan görüşüne göre bir polis etrafını çeviren surlar ve içindeki evler tarafından değil, şehirde ve şehir yöresinde yaşayan özgür yurttaşlar tarafından temsil olunurdu. Böylelikle polis; şehir devletinden başka "*toplum devleti*" olarak da adlandırılabilir¹¹.

---

⁸ Akarca, 1998, s. 19.

⁹ Akarca, y.a.g.e., s. 19.

¹⁰ Mansel, A. M., Ege ve Yunan Tarihi, 1999, s. 100-101.

¹¹ Mansel, y.a.g.e., s. 103.

O zamana kadar eski doğu devletlerinin başında tanrının temsilcisi veya doğrudan doğruya tanrı sayılan, bu yüzden sonsuz bir gc ve yetkiye sahip bulunan bir hükümdar yer almakta, uyruklar kayıtsız şartsız bu hükümdara tabii bulunmakta ve onun iznini almadan devlet işlerine hiçbir şekilde karışılmamaktaydı. Ama Yunan şehir devletlerinde her zgr yurttaşın eşit haklara sahip olması ve devlet işleriyle doğrudan doğruya ilgilenebilmesi devlet sistemi bakımından büyük bir yenilik ortaya koymakta ve cumhuriyetin temellerini meydana getirmekteydi. Yunan polislerinin ortaya çıkması sonunda idarenin belirli bir şehirde toplanması kabile teşkilatında olduğundan daha sürekli ve daha geniş yetkili bir hükümet meydana gelmesini ve ilk zamanlar hkmetin başında bulunan kralın, daha sonraları ise aristokratların devlet işlerini daha kolay yürütmelerini mümkün kılmıřtır¹².

1. 1. 2. Antik ağ şehrinin Kuruluşu

Genel bir tanımla, şehirler bir köyün doğal olarak büyümesi ve gelişmesi sonucunda meydana gelirler. Yunan şehirlerinin bir kısmı Tunç ağ yerleşmeleri üzerinde gelişmiştir, bir kısmı ise Tunç ağında oturulmayan yerlerde kurulmuşlardır. Daha nceki yerleşmelerin üzerine kurulmuş şehirlerin başında *Atina*, *Thebai* ve *Miletos*'u sayabiliriz. Üçü de *Miken* devri şehirleri üzerinde kurulmuřtur¹³.

Aristoteles'e göre bir kent kurulurken kentlilerin sağlığı, siyasal ve askeri açıdan iyilikleri için kentin yerleşeceği alan çok önemliydi. Ona göre suyun bulunması alanın seçimini etkilemesi gereken ana etmenlerden biriydi. Yazar şöyle devam ediyor:

“ şehrin kurulacağı yer, bir yamaç olmalıdır. Bu bulmayı umacağımız bir şeydir, fakat şu dört noktayı da göz önünde tutmalıyız. Birincisi ve en önemlisi, şehrin konumunun sağlığa elverişli olmasıdır. Doğuya bakan ve gün doğusundan rüzgâr alan bir yamaç, sağlıklıdır, öylesi de havanın güzel geçmesini sağlamakla birlikte, kuzey rzgrından korunmuş (dulda) bir yamaçtan daha iyidir. Sonra şehrin

---

¹² Mansel, 1999, s. 103.

¹³ Akarca, 1998, s. 20.

yeri, bütün toplumsal (sivil) askeri etkinliklere elverişli bulunmalıdır. Savunma amaçları için, bu konum şehri savunanların kolaylıkla bir çıkış (huruç) hareketi yapabilecekleri, ama saldıranların zor yaklaşabilecekleri ve zor kuşatabilecekleri gibi olmalıdır. Su ve özellikle kaynak suyu bol olmalı ve mümkünse, savaş sırasında hemen denetim altına alınabilmelidir; bu mümkün değilse, yağmur sularını büyük ve çok sayıda tekneler içinde toplamının bir yolu bulunmalıdır ki, savaş savunucuları uzağa gitmekten alıkoyunca yeteri kadar suları olsun.”¹⁴

Platon ve Aristoteles gibi antik yazarlar ideal bir devlet kurmanın kurumsal, toplum-bilimsel ve ahlaki boyutları ile ilgilenmişlerdir. Ancak yine de yorumları kent planının çalışmasını yönlendiren kimi düşünceleri de göstermektedir. Bunlar kentin planını, yapıların yerleşimi ve yönlendirmesini, savunma, yurttaşların sağlığı, kentin ve yapıların düzenlenmesindeki estetik nitelikleri içermektedir.¹⁵

Doğal olarak köylerin büyümesi ile meydana gelen şehirlerin yanında çeşitli faktörlerin etkisi altında kurulmuş olanlarda vardır¹⁶. “*Synoikismos*”, kent kurmanın şekillerinden biridir. Bir kentin yapay olarak yaratılması ya da mevcut bir kentin boyutlarının yerel halkın oraya göç etmesiyle büyütülmesi sürecine “*synoikismos*” (birleştirme) deniliyordu. Kimi zaman halkın fiziksel olarak bir yerde toplanması yerine, *Attika*’da olduğu gibi yalnızca halkın siyasal olarak birleşmesini içeren, esas olarak siyasal bir eylemdi. Bu yerine göre ya yeni bir kentsel merkezin kurulmasını ya da mevcut kentlerden birinin gelişmesini getirdi¹⁷. *Synoikismos* yöntemiyle oluşan kent devletleri hiçbir zaman bir araya gelip tek bir devlet çatısı altında toplanmamışlardır¹⁸.

Atina ve Rhodos kentinin kuruluşu ile temsil edilen iki çeşit *synoikismos* vardır. Birincisinde köyler içlerinden birini siyasal merkez olarak seçer, diğerinde birkaç köy yeni bir arazide yeni bir şehir kurmak üzere birleşir. Atina’nın *synoikismos*’unun efsanevi kral *Theseus*’un eseri sayıldığını Thukydides’den

¹⁴ Aristoteles, 2002, s. 214-215.

¹⁵ Owens, 2000, s. 5.

¹⁶ Akarca, 1998, s. 20.

¹⁷ Owens, a.g.e., s. 7.

¹⁸ Tekin, O., Eski Yunan Tarihi, 2004, s.45.

biliyoruz¹⁹. Theseus Attika köylerini siyasi birliğe kavuşturmuş, Atina'yı köylerin siyasi merkezi yapmıştır. Bu olay Atina tarihi boyunca bir bayramla kutlanmıştır. Bu bayrama “*synoikia*” yani “Birlik Bayramı” adı veriliyordu. Bu çeşit synoikismos'ta yeni bir şehir kurulmuyor; bir köyün şehir olarak gelişmesi için şartlar hazırlanmış oluyordu. Rhodos M.Ö. 409–8 yılında üç şehrin daha iyi bir coğrafi mevkide, yeni bir şehir kurmak üzere birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Bu üç küçük şehir *Kameiros*, *Íalysos* ve *Lyndos*'tu.²⁰ Rhodos; Romalılar tarafından yenilgiye uğratılıncaya kadar Ege'nin en büyük kentlerinden biriydi²¹.

Yunan kentinin kuruluşuna neden olan diğer bir faktörde göçlerdir. Yunan tarihinde bu olay iki defa tekrar etmiştir: 1) Tunç çağ sonundaki istilalar ve kaynaşmalar sonucu Ege adalarına ve batı Anadolu kıyılarına yapılan göçler ve yerleşmeler, 2) M.Ö. VIII–VI. yy'larda Akdeniz, Kuzey Ege ve Karadeniz'e yönelen göçler ve yerleşmeler.²² Burada “göç” kelimesiyle tanımlanan kolonizasyon yeni bir kent kurmak için araç konumundaydı. M.Ö. VIII. yy'ın ortalarından başlayarak Yunan kent-devletleri dışarıya sürekli yerleşmeci grupları gönderdiler; bunlar önce tüm Akdeniz çevresinde daha sonra da Karadeniz kıyısı boyunca yeni kentler kurdular²³.

Genellikle her koloninin bir kurucusu vardır. “*Oikistes*” adı verilen kurucu önce *Delphoi*'daki (Delphi) Apollon kehanet ocağına danışır²⁴. *Delphoi*'da kehanet merkezinden verilen açıklamalı manzumda yazarların bir kısmı gerçek, bir kısmı halkın sonradan yaptığı yakıştırma olmalıdır²⁵. Bu danışma sonucunda olumlu yanıt alınır, kurucu ve beraberindekiler koloninin kurulacağı mevki olarak seçilen yere gider ve sınırlar çizilir²⁶. Temel atılırken kurbanlar kesilirdi²⁷. Kentin kurucusunun

---

¹⁹ Akarca, 1998, s. 20.

²⁰ Akarca, y.a.g.e., s. 20.

²¹ Owens, 2000, s. 8.

²² Akarca, a.g.e., s. 21.

²³ Owens, a.g.e., s. 7.

²⁴ Tekin, 2004, s. 53.

²⁵ Akarca, a.g.e., s. 21.

²⁶ Tekin, a.g.e., s. 53.

²⁷ Akarca, a.g.e., s. 21.

saygıyla anıldığı törende kurucu aynı zamanda kurmuş olduğu koloninin halkı tarafından kahraman ilan edilir ve öldükten sonra da tapım görürdü²⁸.

Romalıların kent kurma prensibinde, önce himaye alınıyor daha sonra da kentin çeperi tunç bir saban ile belirleniyordu. Destana uygun kent kurarken ve yaşadıkları kentlerin sınırlarını genişletirken izledikleri bu sistem bir Etrüsk ritüeliydi. Kentin çeperini belirleyen sabanın izi kentin vatandaşlarına, yeraltı dünyasının tanrılarına karşı kutsal himaye sağlardı. Kapıların yerlerine gelindiğinde, koruyucu çizginin üzerine basılmaması için saban kaldırılırdı. Kentin merkezi de yere kazılan ve içine kurbanların konduğu dairesel bir çukur ile belirlenirdi ve üç Roma tanrısı *Jupiter*, *Juno* ve *Minerva*'ya adanan bir tapınak kurulurdu. Buradan anladığımız yeni bir kentin kurulması ritüel ve pratiğin elele yürüdüğü karmaşık bir süreçti²⁹.

Koloniye kuran ana kent ile koloni kent arasında ekonomik ve dinsel bağlar vardı³⁰. Ana yurttan getirilen ateşin yandığı sunağın etrafında kutsal bayramlar kutlanır ve aynı takvim uygulanırdı³¹. Fakat koloni kenti, kendisini kuran ana kentten bağımsız ve özgür idi. Dolayısıyla, kendi anayasası, yönetim organları ile her koloni (*apoikia*) aslında bir kent devleti (*polis*) idi³². Başlı başına birer polis meydana getiren koloni şehirlerinin yanında "*emporion*" adını taşıyan ve çok vakit kıyılarda bulunan pazaryerleri de vardır³³. *Emporion*, kent devleti statüsündeki koloni kentinden gerek hacim, gerekse yönetim şekli bakımından daha küçük olup, ticari çıkarlar için kurulmuştur; siyasi özerkliği yoktur³⁴.

IV. yy. ve Hellenistik krallıklara bakarsak, artık Delphoi'a başvurmak bir zorunluluk olmaktan çıkmıştı. Şehrin kurulacağı yer bizzat kurucu tarafından seçilirdi. Kehanete tanrıların o yer için onayı alınmak üzere başvurulurdu. Kehanet

---

²⁸ Tekin, 2004, s. 53-54.

²⁹ Owens, 2000, s. 9.

³⁰ Tekin, a.g.e., s. 54.

³¹ Mansel, 1999, s. 160.

³² Tekin, a.g.e., s. 54.

³³ Mansel, a.g.e., s. 160.

³⁴ Tekin, a.g.e., s. 54.

ocağının Delphoi olması da gerekmezdi³⁵. Smyrna'nın M.Ö 300 sıralarında, *Pagos Dağı*'nın (Kadifekale) eteklerinde kuruluşu sırasında halkın, Klaros'taki Apollon bilicisine danışarak zamanın uygun olup olmadığını sorduklarını biliyoruz³⁶.

Sonuç olarak antik çağda kentlerin nerede kurulacağını birçok etken belirlerdi. Bu etkenler arasında doğal konum, stratejik ve ekonomik etkenler önemli rol oynardı³⁷.

1. 1. 2. 1. Yunan Şehir Planlamasının Kökenleri

Yunan kent tasarımının gelişme çizgisinden bahsederken kendinden önceki medeniyetlerin katkısı ve etkisinin bilinen bir gerçek olduğunun söylemesi gereklidir. Ama yine de Yunan kentinin temelde yeni bir oluşum ve tarz olduğu da kabul edilmelidir.

Anadolu'da yeni şehirlerin kurulması ve böylece şehir sayısının artışı Aka'ların Batı Anadolu kıyılarına göçleri ile başlar. Ege'deki göç hareketi sırasında Aka'ların Anadolu kıyılarına geçişleri, yeni bazı araştırmacılarca, "Yunanlıların birinci sömürge hareketi" şeklinde nitelendirilir³⁸. M.Ö. XII. yy'da Miken uygarlığının çöküşü Yunanistan'da koşulları derinden etkiledi. Saray sisteminin güçlü merkezi yönetimi ortadan kalktı. Birçok Tunç çağı yerleşmesi yıkılır, birçok teknik ve sanatsal yetenek yiterken yaygın bir nüfus azalması oldu ve yerleşmeler terk edildi. Miken kentinin odak noktası genellikle içerisinde yöneticinin sarayının ya da yerel yöneticinin malikânesinin bulunduğu tahkim edilmiş bir kaleydi. Kent ise evlerle yoğun bir biçimde sarılmıştı, dar geçitlerle ulaşım sağlanmaktaydı ve sarayın çevresi korunma amacıyla daha yoğundu. Tunç çağı sonrası Yunanistan'da yoksulluk ve belirsiz koşullar yerleşme dokusuna önemli bir değişim getirdi. Miken döneminin yoğun bir biçimde yapılaşmış kentlerinin yerini daha seyrek, az yoğun yerleşmeler

³⁵ Akarca, 1998, s. 21.

³⁶ Pausanias 7 V 1-2 Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bkz. Cadoux, C. J., İlk çağda İzmir, 2003, s. 135-136-137 ayrıca bkz. Akurgal, E., Eski Çağda Ege ve İzmir, 1993, s. 301-302

³⁷ Wycherley, R. E., Antik Çağda Kentler Nasıl Kurulur?, (çev. Nur Nirven - Nezih Başgelen), 1993, s. 4.

³⁸ Cezar, M., Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, 1977, s. 463.

aldı. Korunma gereksinimi yaşamsal biçimde önemini sürdürdü. Bu amaçla kolaylıkla savunulabilir bir tepe tahkim edilmiş bir siper olduğu kadar kabile reisi için ikamet yeri görevi de yapıyordu. Daha sonra yerleşim tepenin alt yamaçlarında uygun yerlerde tek tek yapıların yapılmasıyla seyrek yapılaşmış bir köy görünümünde gelişti³⁹.

II. binin sonuyla I. binin başında uygarlık oldukça düşük bir düzeydeydi. Bu noktada siyasal örgütlenmenin gelişmemiş olduğu düşünülebilir. Artık *Minos* ve *Agamemnon* gibi bir denetim gücünü ellerinde bulunduran büyük yöneticiler yerine, bir yığın yerel kral ve şef vardı. Halk basit köy topluluklarında gruplar halinde yaşardı. Hellen kentleri, bir elenmenin sonucunda Yunanistan'da eski ve yeni birçok ögenin yerleşik düzene geçmesiyle gelişti. Eskisinden daha güçlü bir yasal karışım oluştu. Kent devleti olan polis, bu yeni etken ruhun doğal bir dışa vurumu olarak oluştu; kent devleti, içinde özümlediği birçok öncelinden daha genişti ve daha zengin bir yaşama biçimi sunuyordu. Ne var ki, belirli bir aşamaya geldiğinde de daha geniş bir bütüne karışmamak için tüm gücüyle direniyordu. Coğrafi koşullar, küçük ve bağımsız devletlerden yanaydı. Çünkü Yunanistan'da büyük sıra dağlar vardı, verimli ve yaşanacak başlıca topraklar kütleli dağların arasına sıkışıyor ya da dağlarla denizin arasında uzanıyor ve böylece birbirine oldukça uzak düşüyordu⁴⁰.

Aiolis ve Ionia'da Aka yerleşmeleri sonucu şehirler kurulmasından, yani bazı görüşlere göre; bu ilk Yunan kolonizasyonundan epeyce bir zaman sonra, asıl kolonizasyon hareketi meydana geldi. M.Ö. VIII. yy. ortalarında başlayan bu hareket, iki yüzyıl kadar sürdü. Geniş çaplı ve uzun süreli olan bu kolonizasyon dalgasında, Yunanlıların Akdeniz ve Karadeniz'in kıyı bölgelerinde en ücra köşelere kadar uzandıkları görülür⁴¹. Bu kolonizasyon hareketi sonucunda yeni şehirler kuruldu ve bu şehirlerde nüfus artıktıkça kentler gelişti ve yeni yerlere ihtiyaç duyuldu. Dayanıklı yapı malzemeleri ve yeni tasarımlar da mimaride büyük değişim sağladı.

---

³⁹ Owens, 2000, s. 12.

⁴⁰ Wycherley, 1993, s. 3.

⁴¹ Cezar, 1977, s. 464-465.

Erken dönem kentlerinin gelişmesini etkileyen nedenlerden en önemlisi de nüfus artışıdır⁴². Nüfus büyüdükçe kentlerin boyutları da büyümüştür. Yerleşim alanının topografyası, su kaynaklarına yakınlığı ve sel sorunları yerleşme dokusunu belirleyen etmenlerdi. Ayrıca bir kentin belirli alanları diğer alanlardan daha çekici olabiliyordu. Bu da kentin bütün unsurlarının aynı eşgüdümde gelişmesini engellemiştir⁴³. Yunan kenti öğelerinin birbirinden bağımsız ve parça parça gelişmesindeki nedenlerden biri, kent plancılarının tapınak ve kamu yapılarını konumlandırmadaki tutumlarıdır. Yunanistan'da kentsel gelişmenin erken dönemlerinde tapınaklar dışında çok az kamu yapısı bulunmaktaydı ve bu yapılar koruma ve etkileme amacına göre konumlandırılmışlardı. Bu nedenle Yunan mimarlık gelenekleri yapıların ilişkili bir yapı grubunun içerisindeki yerlerini değil tekilliklerini vurgulamaktaydı ve dolayısıyla yapıların planlı bütünler içerisinde yapılması büyük ölçeklerde uygulanmış değildi. Kamu kullanımı için alan ayrılmakta, ancak bu alanın mimari gelişimi genellikle yavaş ve parça parça olmaktaydı⁴⁴. Antik yazarlardan Thukydides, erken Yunan kentlerinin yerleşim dağılımı üzerinde yorum yapar. Bunların duvarlarla korunmamış olduklarını ve genellikle dağınık köylerden başka bir şey olmadıklarını söyler⁴⁵.

Yunan şehirciliğin kökenlerini araştırırken diğer uygarlıkların ne kadar etkiye bulunduğu da düşünmemiz gerekir. Yakınoğu, Yunanistan'da şehirciliği açıkça etkilemiş bölgelerden biridir. Kentlerin Yakınoğu uygarlığının ortak bir özelliği olmasının yanı sıra Yakınoğu uygarlıklarıyla kurulan ilişki Yunanistan'ın karanlık çağdan çıkmasının temellerini atmıştı. Kimi etkiler doğrudan ve açıktır. Demir işlemedeki teknolojik yenilikler ve tunç işlemeye yeniden başlanması büyük ölçüde Yakınoğu ile yeniden kurulan ilişkiler sonucunda gerçekleşmiştir⁴⁶. Bu ilişkiler sonucunda bronz objeler, kuyumculuk, fildişi, plastik ve bezeme öğeleri gibi birçok alanda Yakınoğu'dan Yunan sanatına katkıda bulunulduğu bellidir. Mısır'ın, Yunan anıtsal taş mimarlığındaki büyük etkisi de bilinmektedir⁴⁷.

---

⁴² Owens, 2000, s. 26.

⁴³ Owens, y.a.g.e., s. 26.

⁴⁴ Owens, y.a.g.e., s. 27.

⁴⁵ Thukydides, 1976, I, 5.

⁴⁶ Owens, a.g.e., s. 28.

⁴⁷ Boardman, J., The Greek Overseas, 1964, s. 54- 55 / 83- 84.

Fenike'nin kent-devleti anlayışının, Yunan polis'ine kaynaklık ettiği düşünülebilir⁴⁸. Ama içerikleri farklıdır. Doğu şehirleri doğrudan doğruya krala tabi idiler. Yunan'da şehir devleti toplumun hak ve hukukunu sağlayan bir sistem olmuştur. Bu sistemde hür vatandaşlar da siyasi hak ve sorumluluklarına sahiptiler⁴⁹. Bütün bunların ışığında Yakındoğu uygarlığının erken dönem Yunan kent gelişimi üzerinde etkisi olduğuna ilişkin bulgunun çok az olduğunu ve net bir şey söylemenin zor olduğunu belirtebiliriz.

Yüksek yerleşim yoğunluğuyla anıtsal saraylar ve diğer kamu yapıları çevresinde yoğunlaşan sıkışık konut mahallelerin belirlediği Yakındoğu kentlerinin, erken dönem Yunan kentlerinin seyrek dokulu, köye benzer gelişmesinden çok, Miken kentlerinin düzenlenmesiyle ortak yanları bulunmaktadır. Birçok Yunan kenti yavaş yavaş gelişmişti. Klasik döneme kadar kamu yapıları çok azdı. Kent siyasal, dinsel ve daha az ölçüde topluluk için bir toplumsal merkezdi, fakat zorunlu olarak nüfus yerleşimi için ana merkez değildi. Yunan kentinin geliştiği yeni yerleşmeler Miken sonrası Yunanistan'ının yeni ve değişen koşullarını yansıtmaktadır. Yunan kentleşmesi Yunan dünyasındaki değişen siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullara yanıt olarak gelişti. M.Ö. VIII. yy.'ın ekonomik devrimi bunda önemli bir etken olmuştur. Ayrıca biraz önce bahsedilen kolonizasyon hareketi de çok önemlidir. Deniz ötesi kolonilerinin kurulması sadece yerleşmeciler için evler inşa etmekten fazlasını gerektiriyordu. Toprağın hem bireylere hem de topluluğa paylaşılması gerekiyordu ve bu paylaşım düzenli planlama için önemli bir sebepti. Kolonizasyon hareketi düzenli kent planlamasının gelişmesine yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda olasılıkla genelde Yunan kentleşme sürecinde etkisi oldu⁵⁰. Bütün bu saydığımız etkilerin ışığında Yunan kentinin kendine özgülüğünü koruduğunu söyleyebiliriz. Kent tasarımcılığı sanatının katıksız "Hellen" kaldığını görmekteyiz. Kentin genel planı ve anıtsal yapı biçimleri doğudan ya da yabancı kaynaklardan pek az etkilenmiş, Hellenler'in kültürel, dinsel ve siyasal evrimlerini adım adım izlemiş, gelişen ve değişen gereksinimleri karşılayan yeni öğelerle zenginleşmiştir⁵¹.

---

⁴⁸ Moscati, S., Fenikeliler, (çev. Sinem Gül), 2004, s. 30- 34.

⁴⁹ Akarca, 1998, s. 20.

⁵⁰ Owens, 2000, s. 28- 29.

⁵¹ Wycherley, 1993, s. 3.

1. 1. 3. Antik Çağ Şehrini Oluşturan Mimari Öğeler

Yapısal olarak bir kent devleti, dinsel, politik ve yönetim birimlerinin yer aldığı bir merkezi kısım ile bunun çevresindeki, ekonomi alanı durumunda bulunan, belirli genişlikte bir arazi parçasından oluşmakta olup, çoğu kez coğrafi sınırlara sahipti⁵². Yunan ve Roma dünyasında kent değişik işlevleri yerine getirmekteydi ve bu işlevler kentin fiziksel ve mimari gelişimini etkilemekteydi⁵³. Savunma gereksinimi bir kent için en önemli ihtiyaçtı. Bu yüzden kentler, alanın doğal savunma nitelikleri göz önünde bulundurularak konumlandırıldılar. “Akropolis” ve onun Roma eşdeğeri “*arx*” hem kentin bağımsızlık simgesi hem de kent surlarının gelişmesinden sonra bile kentte yaşayanlar için bir son sığınma yeri olarak kaldı⁵⁴. Geçmiş daha eskilere giden birçok kentin tarihsel çekirdeği, akropol denen ve çok yüksekte ya da erişilmez olmakla birlikte, rahatlıkla savunulabilen bir tepeydi. Başlangıçta “*polis*” ile “*akropol*” sözcükleri aynı anlamı verebiliyordu. Akropol, kente tepeden bakan bir kale, ekilebilir toprağıyla değerli bir arazi parçası, bir sığınak ve ilk zamanlarda Hellen topluluklarının başında krallar varken, kralların oturdukları yerdirdi. Kentin geriye kalan bölümü akropolün çevresinde ya da çoğunlukla bir yanında sürekli genişleyen daireler halinde büyümesini göz önüne getirebiliriz⁵⁵. Klasik Çağ’da kent, bir “*tekerlek biçimi*”⁵⁶ oluşturmuş, yerleşme bu çekirdeğin yani akropolün çevresinde yayılmıştı⁵⁷. Akropoliste, konsey vb. yönetim binaları ile bazı önemli kamu binaları ve tapınak gibi dinsel yapılar bulunurdu. akropolisin dışında ise diğer kamu binaları ile yurttaşların evleri yer alıyordu. İktidar sahipleri kuşkusuz akropoliste ikamet ediyorlardı⁵⁸. Akropolis; M.Ö V. yy. civarlarında neredeyse tamamıyla tapınaklara ayrılarak bir kutsal kesim görünümüne bürünmüştür. Ve dolayısıyla sonraki dönemlerde dinin etkisini kaybetmesiyle birlikte akropolisin de önemi zamanla azalmıştır.

---

⁵² Tekin, 2004, s. 46.

⁵³ Owens, 2000, s. 3.

⁵⁴ Owens, y.a.g.e., s. 3.

⁵⁵ Wycherley, 1993, s. 5.

⁵⁶ Herodotos, Herodot Tarihi, (çev. Müntekim Ökmen), 1973, VII, 140.

⁵⁷ Wycherley, a.g.e., s. 5.

⁵⁸ Tekin, a.g.e., s. 46.

Kentin aşağı b6l6m6n6n merkezi “*agora*” idi⁵⁹. Kentin siyasal ve y6netimsel rol6ne en çok *agora* ve *forum* tanıklık ediyordu. Bunlar Yunan ve Roma kentinin kalbiydiler ve kentin geri kalan kısımlarına sokak açı ile bağlanmışlardı. Akropolis gibi *agora* ve *forum* da bir kentin siyasal ve y6netsel bağımsızlığının bir g6stergesiydi ve Roma İmparatorluğu’nun en y6kseldiği d6nemde de 6yle kaldı⁶⁰. Yunan şehirlerinin yaşam merkezi olan *agora*; siyasal, idari, sosyal alım satım ve iş merkezi idi. şehrin ortasında, d6zensiz ya da dikd6rtgen planlı bir meydandı⁶¹. *Agora*, s6zc6đ6n6n “*Pazar yeri*” diye çevrilmesi çok yetersizdir, “*kent merkezi*” tanımı da ondan daha iyi değildir. Pazaryerinin belirli sınırlamaları vardı; kent merkezi ise kentin bir b6l6m6n6n bir g6rkem simgesi ya da belirtisi olarak dikkatle seçildiği kanısını uyandırır. “*Agora*”, halkın bir araya geldiği yer anlamındadır; s6zc6k gerçekte “*toplanma*” anlamını taşır, ama Homeros’a 6zg6 bu kullanım biçimi daha sonraki yazarlarda ikinci derecede 6nemli oldu⁶². Halk eğlence, yarışma ve diğer etkinlikler içinde, bunlar için başka yapılar geliştirinceye kadar, *agora* da toplanırdı. Yani, Yunanlılar siyasal, ticari ya da toplumsal işleri için *agorayı* kullanıyorlardı. Başlangıçta *agoranın* doğal konumu *akropol6n* yakınındaydı. Ana girişin pek uzağında değildi; ancak b6yle bir alan uygun ve g6venli sayılabilirdi. Zamanla ve siyasal değişimle birlikte ikisi arasındaki ilişki yeni bir g6r6n6m kazandı. Sonunda, *agora*, kentin en canlı ve seçkin 6gesi oluncaya kadar *akropol6n* zararına, s6rekli pratik ve siyasal bir 6nem kazandı⁶³.

Kentin b6t6n6 gibi, *agora* da basit biçimde ortaya çıkmıştır. Tek gereken oldukça d6z, açık bir alandı. *Agoranın* geniş anlamda, kent yaşamına ve yerleşme alanlarında kıvrılıp giden, sonra da kırlara doğru yayılan ana caddelere uygun bir odak sağlaması gerektiğinden, olanak varsa, kentin az çok merkezindeki bir alandan yararlanılırdı. İlk d6nemlerde kente *akropol6n* egemen olması doğallıkla *agoranın* konumunu etkilemiştir. Ancak; bu 6nem sırası tersine d6nm6ştir ve *akropol* sonradan kentin bir eki, *agora* ise kentin t6m yapısını oluşturan 6geleri bir arada tutan bir merkez niteliği kazanmıştır. İlk zamanlarda *agoranın* şeklinin çok basit

---

⁵⁹ Wycherley, 1993, s. 5.

⁶⁰ Owens, 2000, s. 3.

⁶¹ Akarca, 1998, s. 26.

⁶² Wycherley, a.g.e., s. 6.

⁶³ Wycherley, y.a.g.e., s. 6.

olduğunu biliyoruz. İhtiyaç duyulan şey, halkın uzun ve coşkulu konuşmalar yapması için bir kürsü ve dinleyenler için oturma yerleriydi. Agoranın kabaca tiyatroyu andırması ya da agoranın bir bölümünün böyle bir biçim göstermesi, yani izleyicilerin yararlanabileceği kat kat basamaklar için uygun bir eğim sağlaması, özellikle elverişliydi. Minos kentlerinin “*tiyatroya benzeyen alanları*” basit yerel agoralar olabilir⁶⁴.

Agorada başlıca mimari unsur *stoalar*dı. Stoalar halkı yağmurdan ve güneşten koruyan, arka duvarlarında bir sıra oda ya da dükkân bulunan revaklardı. Genellikle agora alanını sınırlanırlardı⁶⁵. Stoaların, agora içerisinde ticari, siyasi ve diğer işlevleri vardı. Tüccarlar ve iş adamları stoalardaki dükkân ve işyerlerini kullanırlardı. M.Ö V. yy.’dan başlayarak, stoa biçimini koruyan ciddi görünümlü galerilerin sayısı artmıştır. Kimi kez de sıra sıra dükkânların önüne sütunlu bir cephe mimarisi eklenmiştir⁶⁶. Çoğunlukla stoaların içinde bir sıra sütun yer alırdı. İç sütunlar daha estetik olan İon düzeninde dış sütunlar ise sağlam ve hantal görünüşle Dor düzenindeydi. Agorada tapınaklar, çeşmeler, yazıtlar, tanrılara ve kahramanlara adanmış sunaklar, kahramanların ve şehre hizmet etmiş kimselerin heykelleri, bazen de şehrin efsanevi kurucusunun mezarı bulunurdu⁶⁷.

Agoranın gelişmesi yavaş, bölüm bölüm ve düzensizdi. Sonuçta kesin çizgilere sahip bir mimari tipi ortaya çıkmadı. Eski kentlerin agoraları biçim, düzen ve içerik yönünden çok çeşitlidir. Yapısal birlik ilkesi, yerel renk farklılıklarına pay bırakmak koşuluyla, bir ölçüde zorlanabilirdi, ne var ki, öğeler arasında bağlantı, hele kurallı bakışım beklenemezdi⁶⁸.

Agorada ya da agora yakınında iki resmi bina bulunurdu; *Bouleuterion* ve *Prytaneion*. Bouleuterion boule’nin modern deyiimiyle konseyin toplantı binası idi. Devlet işleri burada yönetilirdi⁶⁹. Başından beri bouleuterion kapalı bir yapıydı.

---

⁶⁴ Wycherley, 1993, s. 46.

⁶⁵ Akarca, 1998, s. 26.

⁶⁶ Wycherley, a.g.e., s. 47.

⁶⁷ Akarca, a.g.e., s. 27.

⁶⁸ Wycherley, a.g.e., s. 49.

⁶⁹ Akarca, a.g.e., s. 27.

Kralın danışma meclisinin geleneğini üstlenmişti. Böylece, krallık yerlerinin bıraktığı kalıtı prytaneion ile birlikte paylaşılmıştı⁷⁰. Birçok kentte bouleuterion, ilk kamu yapılarının arasında yer almış olmalıdır⁷¹.

Prytaneion, prytaneis'in yani kenseyin icra komitesinin toplandığı, yemek yediği, resmi misafirleri kabul ettiği, ağırladığı bina idi. Prytaneion'a başkanlık binası da denilebilir⁷². Prytaneion'un mimari tipi öteki yapılardan farksız olduğundan kesin topografik ya da yazılı kanıtlar yoksa yapının tanımlanması güçtür. Ancak agoraya bağlı başka kamusal yapıların arasında, olasılıkla başka yapılardan anıtsal girişile ayırt edilebilen, eve benzer bir yapıyla karşılaşıldığında, burası varsayımlarla bir prytaneion olarak nitelendirilmektedir⁷³. Bouleuterion ve prytaneion arasındaki yakın benzerlik, prytaneion'un kentin kutsal ocağını içermesine karşın, bouleuterion'da çoğunlukla ocak tanrıçası Hestia'nın sunağının bulunmasıyla belirtilebilir. Kentler seçilmiş üyelerin bir köşeye çekilerek düşünüp tartışabilecekleri, krallarla soylu öncellerinkinden daha az yaygın olmayan bir yere gereksinme durmuşlardı⁷⁴.

Destan şairlerinin esasen Yunanlıların her şeyi insan şeklinde görme eğiliminin etkisi altında M.Ö VIII. yy'dan başlayarak tanrıların insan şeklinde düşünölmeye ve tanımlanmaya başlamaları bunların heykellerini içine alabilecek ve koruyabilecek tanrı evleri ya da *tapınaklar* yapılmasına yol açmıştır⁷⁵.

Şehir elemanlarından biri olan tapınaklar, tanrıların kutsal alanı sayılırdı ve tanrılara adanmıştı. Tapınaklar şehir içinde, şehir dışında ya da akropolis üzerinde inşa edilmiş olabilirlerdi. Genellikle tapınaklar etrafı duvarlarla çevrili bir avlu içinde idiler⁷⁶. Tanrılarla kentler arasındaki ilişki çeşitli biçimlerde açıklanabilir. Tanrı kenti korurdu; kent tanrıya aitti. Bir anlamda tanrının kutsal alanıydı ve tanrıya

---

⁷⁰ Wycherley, 1993, s. 113.

⁷¹ Wycherley, y.a.g.e., s. 113.

⁷² Akarca, 1998, s. 27.

⁷³ Wycherley, a.g.e., s. 123- 124.

⁷⁴ Wycherley, y.a.g.e., s. 113.

⁷⁵ Mansel, 1999, s. 141.

⁷⁶ Akarca, a.g.e., s. 27.

adanmıştı⁷⁷. Tapınaklar önyüzleri doğuya bakarak, çoğunlukla doğudan batıya yönlendirilirdi. Gene de bu bozulmaz bir kural değildi; yerel koşullara uydurulmak için değiştirilebilirdi⁷⁸. Tapınak ve avlusu ”*temenos*”u meydana getiriyordu. Temenos tanrıya ayrılmış kutsal alan demektir⁷⁹. Tapınaklar, sunaklar ve stoa gibi mimari yapılar temenos’un içinde yer alırdı.

Kutsal alanların kökenleri ve biçimleri çeşitlidir. Bundan dolayı kentin herhangi bir yerinde ya da çeşitli yerlerinde bulunurlardı. En eskileri kentin kuruluşundan daha önceye tarihlenirdi. Kent kutsal alanların çevresinde gelişmiş ve kutsal alanlarda kentin içine gömülü kalmışlardı. Ayrıca, önemli bir kutsal alan, kimi kez, kente biraz uzak düşmüş ve bir tören yoluyla kente bağlanmıştı. Eski kutsal alanlar, gösterişli yeni yapı tasarımları hazırlayan mimarların canını sıkacak sorunlar yaratabiliyordu. Atina akropolünde çok sayıda geleneksel kutsal yerle, M.Ö. V. yy’ın yeni güzel yapıları arasındaki bağlantılar özenli uyarlamalar gerektirmişti⁸⁰.

Kutsal alan oluşturmak için bir arazi parçasıyla tanrıya adanacak ya doğal ya da yapay bir işaret gerekirdi. Yerin kutsallığının bozulmadan korunması için sınırları yakın işaretlerle, sınır taşlarıyla belirtir ya da daha etkileyici biçimde yanları çitle ya da duvarla çevrilirdi. Kült, kurallara uygun sürdürülecekse, bir de “*sunak*” gerekirdi. Sunak ve sınır kutsal alanın asıl nitelikleriydi, belki tanrının bir heykeli dikilebilir, belki de bir tapınak yapılabilirdi. Daha sonralarıysa geniş kutsal alanlara çok çeşitli yapılar eklendi. Klasik Çağ’da en yakın ve en karmaşık kutsal alanlar varlıklarını yan yana sürdürürdü⁸¹. Kutsal alanların önemli elemanlarından tapınaklar; içinde tanrı heykelini barındıran tek odalı ya da arka arkaya iki veya üç odadan meydana gelen, cephesi ya da etrafı sütunlu bir yapı idi. Tapınak cephesi uzunluğunda bulunan sunağın üzerinde ya da ön tarafında dini tören yapıldı. Başlıca tören kurban kesmekti. Böylece tapınma tapınak içinde değil tapınak önünde yapılıyordu. Yunan

---

⁷⁷ Wycherley, 1993, s. 79.

⁷⁸ Wycherley, y.a.g.e., 82.

⁷⁹ Akarca, 1998, s. 27.

⁸⁰ Wycherley, a.g.e., 81.

⁸¹ Wycherley, y.a.g.e., s. 81.

tapınağı kilise ya da cami gibi içinde halkın toplandığı bir yapı değildi. Tapınak tanrının evi idi; içinde tanrı heykeli barınırdı⁸².

Kült heykeline uygun bir yer sağlama isteği tapınağın biçimini saptayan önemli bir etmendi. Tapınak, kalabalık bir tapınıcılar topluluğunun ziyareti için tasarlanmamıştı, bu amaç için dışarıdaki açık kutsal alan kullanılırdı. Gene de bir takım kültürler için tapıntan tümüyle farklı bir ilkede yapılmış *Telesterion* ya da *Eleusis*'teki özel salonlar da vardı⁸³.

Tapınaklar, Ege mimarlığında eski zamanlardan beri kullanılan '*megaron*' biçimindeydiler⁸⁴. İlk tapınaklar yalın birer dikdörtgen de, normalde, tapınağın önünde sütunlu açık bir giriş ya da kimi kez bir ön oda vardı. Bazen arkada küçük bir oda daha bulunurdu. Derinliği çok değişen sütunlu giriş, çoğunlukla, yan duvarların öne doğru yaptıkları uzantıların arasında (*in antis*) ya da ön yüzde (*prostylos*) yer alan sütunlarla bezenirdi. Bazı durumlarda giriş yeri bulunmayan arkaya da sadece simetri için öndekine benzeyen sütunlar eklenebilirdi. Büyük tapınakların içi ya yapısal, ya bezemesel bir etki ya da her iki etkinin birlikte uyandırılması için sütun sıralarıyla uzunlamasına bölünürdü. Aslında Arkaik tapınakların çoğunda tek sıra sütun vardı; ancak bu düzenin kült heykeline açıkça zararı oluyordu ve genelde kısa duvarların sütunlarının asıl duvarlara birleşmesiyle bir dizi *naiskosa* dönüşen yan geçitleri belirginleştiren iki sütun sırası yer alırdı. Daha ender olarak sütunlar, arka kenar boyunca da sürdürülerek *peristylos* etkisi elde edilirdi.

Devrim yaratan en önemli gelişme, asıl yapıyı tümüyle kuşatan dış sütun sırasının eklenmesiydi. Bu, tapınağın yanlarını çevreleyen sütunlu galerilerdeki sütunların salt bir uzantısı olarak düşünülmemelidir. Sütun dizisi her türlü iç yapının, bu arada, iki uçta birer sütunlu galerisi olanların da çevresine yerleştirilebilmiştir. Kimi kez, tapınağın yeniden yapılması gerekmiş ve eski yapının çevresine sütun dizisi eklenmiştir. Sütunlar tüm yükseklik boyunca yükselerek yapının özgün

---

⁸² Akarca, 1998, s. 27.

⁸³ Wycherley, 1993, s. 95.

⁸⁴ Mansel, 1999, s. 141. Megaron: Dikdörtgen şeklinde bir iç mekân. Antik Yunan tapınağının prototipidir. Saltuk, S., Arkeoloji Sözlüğü, 1997, s. 117.

doğasını gizlemiştir; böylece dışa dönük bir biçim değişikliği gerçekleştirilmiştir. Sütun sıralarıyla donanmış tapınak, şimdiye kadar kentin belli başlı mimari süsleri olarak gösterilen yapılardan daha üstün duruma gelmişti. Aslında ne evlere ne de eski Hellen yapılarına benziyordu; her yanında yetkin birer cephe vardı. Bütün özellikleriyle tapınağa, dış sütun sırasıyla birlikte, hiçbir yabancı öze borcu olmayan bir Hellen ürünü olarak bakılabilir⁸⁵.

Tapınak, Arkaik çağın ilk dönemlerinde öteki yapı tiplerini arkasında bırakarak hızla gelişti. *Weickert* “zamanımızda yalnız gerçek kült yapıları anıtsaldır; bunlarla karşılaştırıldığında başka her şey basittir.” der; “bu insanlar için bir yapı kurmak, bir heykel yapmak kadar tanrıya hizmet etmektir.”⁸⁶

Geç Arkaik ve Klasik Çağlarda daha özenli planların yanı sıra, yalın planlarda sürdürüldü. Sütunlu bir galerisi bulunan dikdörtgen cellalı küçük tapınak tipine çok rastlanırdı. İlk eğri çizgiler arka ucunda bir apsisi bulunan yapılarda uzun süre kullanıldı. Bir yanında girilen, iç ve dış sütunları çok değişik bezenmiş asıl dikdörtgen biçim, hemen hemen evrensel sayılacak derecede egemendi. Bir kaç tapınağın biçimi kareye yaklaşıyordu. Pek az yapıysa çaprazlamasına yerleştirilmiş ve giriş uzun yanlardan birine açılmıştı. Aslında alışılmış biçimdeki bir cellanın kimi kez ek bir yan kapısı olabiliyordu. Kimi kez, iki kültün tek bir tapınakta barındırılması gerekirdi. Kültlerden biri iç odaya, öteki dış odaya konurdu. Yahut cellada biri doğuya, öteki batıya bakardı⁸⁷.

Şehrin öteki unsurlarından “*tiyatrosu*” ve “*stadion*” üzeri açık, araziye bağımlı iki büyük yapı idi. Şehrin içinde ya da dışında olabiliyorlardı, yerlerini arazinin imkânları belirlerdi⁸⁸. Stadionlar ayak koşularına ve muharebe, yumruk dövüşlerine ayrılmış alanlardı. Spor karşılaşmaları ve yarışmalar burada yapılırdı⁸⁹. Bu kelimededen üç anlam çıkarılırdı: Uzunluk ölçüsü (600 ayağı karşılar, Roma milinin de

⁸⁵ Wycherley, 1993, s. 96 -97.

⁸⁶ Wycherley, y.a.g.e., s. 97.

⁸⁷ Wycherley, y.a.g.e., s.98-99. (Pausanias, Description of Greece, translated by W. H. S. Jones, 1988, II,10. 2, VI,20. 3 ve II, 25. 1, VIII, 9, 1)

⁸⁸ Akarca, 1998, s. 27.

⁸⁹ Ünsal, B., Mimari Tarihi Cild I, Sayı:53, 1973, s .386.

1/8'ine eşittir.), yarışma yeri, yarış koşusu⁹⁰. Bu üç anlam birbiriyle yakından bağlantılı olduğundan, stadion sözcüğünün asıl anlamının hangisi olduğunu belirtmek güçtür⁹¹. İki alçak tepe arasındaki bir düz arazi stadion için uygundu. Her iki yanında ve bir ucunda doğal oturma setleri oluşturan diğer ucundaki tepe eğiminin sıfırlanıp giriş için bir yer sağlanan bu yöntem doğallık açısından en uygunuydu⁹². Stadion, düzgün planlanmış dikdörtgen sokaklı kentlerin içine alınmak için, oldukça kaba saba bir öğeydi, birçok sokağı gelişigüzel kesmesi önerilemezdi. Kuşkusuz, asıl plandan tümüyle çıkartılarak kentin iyice dışına yerleştirilebilirdi. Ama İonialı mimarlar, stadionu kentin bir ucuna yerleştirerek, biraz da ustalıkla denemeler yaparak, onu Hippodamos planının etkin bir birimine dönüştürmüşlerdir. Bunun örnekleri Miletos ile Priene'de görülür. İlkinde büyük bir yapay oturma setinin gerektirdiği yana, surla uygun bir destek sağlanmıştı; ikincisinde sur gene aynı konumdaydı ama oturma seti bu yanda değildi. Her ikisinin de bitişiğinde bir gymnasium vardı⁹³.

Şehrin topografyasına göre *tiyatrolar* bir tepe eteğinde ya da yamacında yer alırdı. Atina'da tiyatro akropolis tepesine yaslanmıştı⁹⁴. Hellen tiyatrosunun özü, genellikle bir daire biçimine yaklaşması gerekmeyen ve sıkıştırılmış düz toprak parçası içeren bir “dans yeri” olan “*orkestra*” idi. Tiyatro sanatının çıktığı eski dinsel törenler, şarkılar ve danslar burada temsil edilebiliyordu. Bu dinsel tören gösterileri, doğrudan doğruya katılmayan kişiler için izlenç oluşturuyordu. Bu nedenle de ikinci adım olarak, izleyiciler için “*theatron*”, yani “izleme yeri” adı verilen uygun bir yerin bulunması gerekmişti. Bu düz zeminli orkestradan yükselen bir yamaçla ya da hepsinin iyisi, bir çukurluktaki tiyatronun üç yanının duvarla çevrilmesi ile sağlanırdı⁹⁵. İzleme yerinin orkestra yuvarlağına göre şekil almasıyla; akustik, optik, gölge ve manzara problemleri önlenmiş oluyordu⁹⁶. Bir diğer tiyatro unsuru olarak, gösterileri gerçekleştirenler için, daha ileri başka bir donanımın yapılması da gerekti. Başlangıçta bu öğenin yalınlığı adının “*skene*” (tente, kulübe, çadır) oluşundan

⁹⁰ Saltuk, 1997, s. 163.

⁹¹ Wycherley, 1993, s. 138.

⁹² Saltuk, S., Antik Stadyumlar, 1995, s. 16.

⁹³ Wycherley, a.g.e., s. 141.

⁹⁴ Akarca, 1998, s. 27.

⁹⁵ Wycherley, a.g.e., s. 144.

⁹⁶ Ünsal, 1973, s. 387.

bellidir. Gösterilere bir arka düzlem sağlandı, zamanla öne doğru çıkartılan bir sahne, orkestranın işlevine ve yerine el attıysa da aslında, Attika'nın tiyatro sanatının görkemli günlerinde skene, yalın ve yardımcı bir öğeydi, V. yy.'ın sonuna kadar da her zaman yapılmadı⁹⁷. Ayrıca tiyatrolar *Dionysos* tapınakları ile ilgili oldukları için orkestranın ortasında ya da kenarında, oyunlardan önce dini görevleri yerine getirmek için, *Dionysos*'a adanmış bir sunak bulunurdu. Tiyatrolar sadece oyunların oynandığı yer değildi; halk toplantıları da burada yapılırdı⁹⁸.

Gymnasion, Antik Yunan'da ve Roma döneminde gençlerin eğitildikleri, düşünsel ve bedensel çalışmaların ayrıca spor etkinliklerinin yapıldığı yerlerdi. *Gymnasion*lar M.Ö. IV. yy.'a kadar şehir dışında, koruluklarda ve dere kenarlarında, spor ve askeri talimlerin yapıldığı geniş alanlardı. IV. yy.'da okul şekline girmişler ve bu sebeple şehir içine alınarak mimari bir karakter kazanmışlardır. Bu tarihten sonra etrafı stoalarla çevrili, kapalı bir avlu tipik *Gymnasion* planı olmuştur⁹⁹. Spor alanının içine ve çevresine zamanla stoalar, hamamlar, giyinme odaları, ambarlar, derslikler, konuşma salonları vb. gibi uygun yapılar yapıldı. "*Palaestra*", yani güreş alanı, kendi başına var olsa bile, *gymnasion*un bir bölümü olduğu kesinlikle söylenebilir. Ama burası önemli bir bölümdü; spora özgü yapılar zamanla gelişmiş mimari biçim kazandığında, en niteliksel bölüm *palaestra* idi. Böylece *gymnasion* ile *palaestra* sözcüklerinin arasındaki kesin ayrımın sürdürülmesi şaşırtıcı değildir ve bu sözcükler birbirinin yerini tutma eğilimi gösterir. *Gymnasion* ile *palaestranın* arasındaki farkı daha kesin belirtme girişimleri yapılmıştır. Örneğin; *palaestranın* erkek çocuklar ve *gymnasionun* genç erkekler için olduğu ya da *gymnasionların* kamusal, *palaestraların* özel kuruluşlar olduğu söylenmiştir; ama bunun gerçekliği çok sınırlıdır¹⁰⁰. Bu yapıların etrafındaki stoaların gerisindeki odalar dersane, soyunma, yağlanma, idman ve yıkanma odaları olarak ihtiyaçları karşılıyordu¹⁰¹.

Antik çağ evleri, günümüz ev tarzından oldukça farklıdır. Zamanımızın modern evleri cepheye kıymet veren, bütün genişlikleriyle sokağa açılan, pencere,

⁹⁷ Wycherley, 1993, s. 144–145.

⁹⁸ Akarca, 1998, s. 27.

⁹⁹ Akarca, y.a.g.e., s. 27.

¹⁰⁰ Wycherley, a.g.e., s. 125. bkz. Aynı kitabın notlar bölümü VI., s.198.

¹⁰¹ Akarca, a.g.e., s. 27.

kapı ve balkonları aracılığıyla dışarıyla iletişim halinde bulunan bir durum gösterirler. Antik evler ise sokak ile alakasını kesmiş, kendi içine kapanmışlardır. Sokak kapıları tercihen kalabalık olmayan sokaklara açılır. Cephe tekdüzedir ve içerisi hakkında en ufak fikir bile vermez¹⁰². Evler mimari yönden önemli değildir, basit ve iddiasız yapılardır. Bu bakımdan resmi binalarla tezat yapıyorlardı¹⁰³. Geleneklere göre kutsal ya da uygun bulunan yerleri agora, kutsal alanlar, tiyatro, gymnasionlar kaplardı. Geriye kalan yerleri de evler doldururdu¹⁰⁴.

Hippodamos planlı kentlerde evlerin yöntemi basit ve açıktı. Kutsal alanların ya da kamusal yapıların kaplamadığı bütün dikdörtgen bloklarda evler yer alır ve her zaman olmasa bile çoğunlukla, her biri birbirine eşit büyüklükte birçok dikdörtgene bölünürdü. Blok başına düşen ev sayısı, bu evlerin bloğun içinde düzenlenişleri ve blokların gerek büyüklük gerekse oranları yöreden yöreye değişirdi¹⁰⁵.

Antik çağda gösterişli evler her zaman yuvarlak bir avlunun çevresine yapılırdı ve dışarıya, sokaklarla komşu evlere bakmaktan çok, bu avlunun içine bakardı. Her biri kendine yeten gerekli bölümleri kapsardı ve ön yüzleri içeriye dönüktü. Giriş, göze çarpmazdı. Pencereler genellikle yüksekteydi. Odaların birçoğu avluya açılırdı. Kimi tiplerde, bütün evin çekirdeği izlenimini veren büyük bir oda vardı. Öteki odalarla avlu bir eklenti görünümündeydi. Avlunun bir ya da daha çok yanında sütunlar olabilirdi. Dahası avlunun tüm çevresine sütunlar yapılarak bir örnek *peristyle* oluşturabilirdi¹⁰⁶. Megaron ev tipi oldukça klasikti. Bu ev tipinde dikdörtgen ya da kare bir iç mekân ve bu mekânın uzun yanlarındaki duvarlar belirgin ögeydi. Yapının arkası genellikle düz olsa da apsisli olduğu da görülmüştür.

Kenti oluşturan saydığımız tüm bu öğelerin çevresini saran, şehrin savunma sistemi surlardı. *Surlar* kentin düşmana karşı dayanması ya da düşmesinde önemli rol oynardı. Aristoteles, *Politika* adlı eserinde surlarla ilgili fikirlerini şu şekilde anlatır;

---

¹⁰² Usman, M., *Antik Devir Küçük Asya Evleri*, 1958, s. 80.

¹⁰³ Akarca, 1998, s. 27.

¹⁰⁴ Wycherley, 1993, s. 158.

¹⁰⁵ Wycherley, y.a.g.e., s. 160.

¹⁰⁶ Wycherley, y.a.g.e., s. 161.

“Surlara gelince, bazılarının dediği gibi, yiğit olduklarını ileri süren şehirlerin surlara ihtiyaçları olmadığını söylemek tamamıyla eskimiştir; böyle övünen şehirlerin gerçekte başlarına neler geldiğine bir bakmanız yeter. Hiç kuşkusuz, sağlam duvarların arkasında güvenlik aramanın pek şerefli bir yanı yoktur- en azından, eşit sayıda yahut biraz üstün bir düşmana karşı. Fakat saldıranların sayısal üstünlüğünün, gerek ortalama adam gerekse seçkin bir azınlık için savunanların cesaretine (karşı koyamayacakları kadar), fazla geldiği durumlar olabilir ve olmaktadır da. Öyleyse; şehrimizi kurtaracak, zulüm ve baskının aşağılayıcılıklarından kaçınacak, surların sağlayabileceği en geniş ölçüde korumanın aynı zamanda en iyi askeri tedbir olduğunu teslim etmeliyiz...

...Şehirleri bile bile sursuz yapmak, kolay saldırılabilecek bir yer seçmek ve çevredeki (koruyucu) yükseklikleri düzlemek gibidir. Bu, evde oturanlar korkaklığa alışmasın diye, özel bir mülkü duvarlarla çevirmemeye benzer. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka şey de şudur: Şehirlerine sur yaptıranlar, o şehri isterlerse pekiştirilmiş, isterlerse pekiştirilmemiş bir şehir sayabilecek durumdadırlar. Surları olmayanların ise, böyle bir seçeneği yoktur. Bu doğruysa, o zaman yalnız sur yapmak değil, bu surları hem şehrin görünüşü hem de bugünlerde pek çoğalmış bulunan savunma gereklerine uyacak biçimde bakımlı tutmak bir ödev olur...”¹⁰⁷

Aristoteles’in bu fikirlerine karşın; Platon kent surlarının yapımına, hem sağlık nedeniyle, hem de yurttaşların bunlara çok güvenecekleri gerekçesiyle ahlaki nedenle karşı çıkar. Sparta’nın şehir duvarlarının kentlin erkekleri olmasıyla övünmesini anımsatır. Eğer yine de yurttaşlar sur yapımını isterlerse, kentlin bütünleşik bir görünümü olacak biçimde düzenlenmesini tavsiye eder. Evlerin kent surları gibi görev yapacak biçimde olmaları gerektiğini savunur¹⁰⁸.

---

¹⁰⁷ Aristoteles, 2002, Kitap VII, Bölüm 11, s. 215 -216.

¹⁰⁸ Owens, 2000, s. 4.

Surlar yalnız stratejik düşüncelerle ve arazinin verdiği imkânlardan faydalanılarak planlanmışlardı. Şehri genellikle gevşek olarak sarar ve şehir planını etkilemezlerdi¹⁰⁹.

Nekropoller (ölüler şehri), surların dışında yer alan mezarlık alanlarıydı. Şehrin çevresinde ve yollar boyunca nekropol alanları görülebilirdi.

---

¹⁰⁹ Akarca, 1998, s. 28.

1. 2. ARKAİK VE KLASİK DÖNEMDE ŞEHİR PLANCILIĞI

Yunan şehir plancılığına baktığımızda iki çeşit plan görüyoruz: “*Düzensiz ve düzenli şehir planı*”.

1. 2. 1. Düzensiz Şehirler

Düzensiz planlı şehirler köylerin doğal birleşmeleri ile meydana gelmişlerdir¹¹⁰. Bu köyler birbirlerine daha sonraki kentin sokak ağını oluşturacak olan bir patikalar sistemiyle bağlanmışlardı. Başlangıçta çok iyi belirlenmemiş olan bu patikalar arazinin eş yükselti eğrilerini izlemekteydi ve büyük küçük farklı köylerin hem birbirlerine hem de çevre topraklara ulaşımını sağlamaktaydı. Atina ve Korinthos erken yerleşimin Ege çevresindeki birçok yeni ortaya çıkan kentte de görülecek olan dağınık karakterini yansıtır¹¹¹. Atina kenti ilk yerleşimi M.Ö. IX. yy.’da eski çağda Yunanistan’ın doğal olarak en iyi korunup sağlamaştırılmış yerlerinden biri olan akropolisin alt yamaçlarında başlamıştır. M.Ö VIII. yy.’ın sonlarından itibaren yerleşme *Areopagus* yamaçlarına ve daha sonraki agora alanına doğru genişledi. Diğer belirgin köyler agoranın batısındaki tepe Kolonos Agoraios’ta, Akademi’nin çevresinde ve Thukydides’in Atina’nın en eski kısımları olduğunu belirttiği ve Atina’nın en eski kutsal yerlerinin bulunduğu Illissos Çayı’na doğru akropolisin güneyinde bulunmaktaydı¹¹². Düzensiz yerleşim gösteren bu kentlerle ilgili mimari kalıntı azdır. Bu yerleşimler hakkında bilgiler mezarlardan, kuyulardan ve dağınık biçimde bulunan yerleşim kalıntılarında kaynaklanmaktadır. Yerleşmelerin bu seyrek dokusu siyasal denetiminde gevşek olduğu anlamına gelebilir. Bu tür köylerin, ortak bir savunma noktasını paylaştıkları halde, kendilerini bütünleşmiş bir yerleşmenin parçası olarak gördükleri de kuşkuludur¹¹³. Bu erken yerleşimlerin kentleşme olgularının oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bu yerleşimlere karakterini veren, evlerin arazi üzerindeki dağılışı şeklindedir. Bu evler iç içe geçmiş, karışık kümeler halindedirler. Sokaklar arazinin topografyasına göre iniş

---

¹¹⁰ Akarca, 1998, s. 29.

¹¹¹ Owens, 2000, s. 14.

¹¹² Thukydides, 1976, II,15.

¹¹³ Owens, a.g.e., s. 14.

ve çıkışlara uyar, köy yollarını devam ettirirler. Arkaik dönemde şehirlerin genellikle düzensiz planlı olduklarını biliyoruz. Bu şehirler tarih boyunca aynı düzensizliği sürdürmüşlerdir¹¹⁴. *Thebai, Argos, Eretria* gibi şehirleri düzensiz planlı şehir örneklerine ekleyebiliriz.

1. 2. 2. Düzenli Şehirler

Düzenli planlı şehirler Eski Yunan medeniyetinin siyasal ve sosyal yaşamında belirli bir düzeye gelip gelişmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Kentin tanımında anlattığımız “polis” kavramının oluşmasıyla kent planlama sistemi birbirine koşut ilerlemiştir. Aynı zamanda kentin kuruluşunda değindiğimiz kolonileşme gibi kitlesel hareket gerektiren etkenler de yerleşim için belirli bir sisteme ihtiyaç duymaktaydı. Koloni kurulan kentlerde toprağın halkın ihtiyaçlarına uygun bölünmesi ve düzenli bir yerleşim planı oluşturulması ana meseleydi.

Düzenli planda arazi bireylere verilmeden önce, belli bir otorite tarafından yine belli bir düşünceye göre bölünmüştür. Düzen ve sürat plana sert ve geometrik bir yapı verir. Özellikle bu, sokakların arazi şekline uyulmadan çizilmesinde kendini gösterir. Yunanlılarda düzenli plan, paralel ve dikey sokaklarla *ızgara (grid)* tarzında idi. Bu tip şehir planını Aristoteles “*Hippodamos’un yaptığı gibi yeni tarz*” olarak nitelemiştir. Aristoteles ve diğer antik yazarlarda adı geçen Hippodamos’tan dolayı zamanımızda ızgara planlı şehirlere “*Hippodamos tarzı*” denmiştir¹¹⁵. Hippodamos hakkındaki bilgiye Aristoteles’in *Politika* kitabından ulaşabiliriz. Yazar Hippodamos’u ve onun düşüncelerini şöyle anlatır:

“Euryphon’un oğlu Hippodamos, Miletoslu’ydu. Edimsel olarak bir anayasa düzeni kurmaya çalışanlar bir yana bırakılırsa, en iyi devlet üstüne ilk konuşan odur. Şehirleri semtlere ayırmayı o bulmuş ve Peiraieus’un (Pire) sokak planını yapmıştır. Başka insanlardan farklı olma tutkusu, onun çeşitli bakımlardan garip bir yaşam sürmesine yol açmıştır. Birçokları, Hippodamos’un uzun saçları ve pahalı takılarıyla, fakat aynı zamanda ucuz, ama sıcak tutan, yaz kış giyilen elbiseleriyle

¹¹⁴ Akarca, 1998, s. 29.

¹¹⁵ Akarca, y.a.g.e., s. 29.

*tuhaflıklarını fazla ileri götürdüğünü düşünmüşlerdir. Bundan başka, doğa bilimi uzmanı sayılmaktan hoşlanırdı. Hippodamos, onbin nüfuslu bir şehir tasarlamıştı; halkı üçe bölüyordu; usta işçiler (zanaatçılar), tarımcılar, silah taşıyıp ülkeyi savunacak kişiler. Toprak da üç bölüme ayrılacaktı: biri kutsal, biri kamusal, biri özel; tanrılara tapmanın giderleri kutsal toprakların ürünüyle karşılanacak, savunucular ortak, tarımcılar özel topraklardan beslenecekti...”*¹¹⁶

Bizim bu bilgiler eşliğinde kesin olarak bildiğimiz, *Peiraieus*'u planlamış olduğudur. Güney İtalya'da *Thourioi*' da koloni kurulmasına katıldığı söylenir. Ve bu kentin planlamasında payı olduğu kuşkusuzdur¹¹⁷. Fakat bu şehrin planı sokakların çizilişi bakımından Miletos' un ve Peiraieus' un planına benzememektedir. Thourioi İtalya'da daha önce uygulanmış olan bir tarzda çizilmiştir. İtalya geleneğine sadık bir plan uyguladığı söylenebilir¹¹⁸. Yine de bütün bu bilgiler ışığında düzenli kent plancılığı ve dolayısıyla ızgara kent planını onun bulduğu kesin değildir. Büyük bir olasılıkla bu sistemi geliştirmiş ve diğer bölgelere de yayılmasına sağlamıştır.

Yunan dünyasında ilk ızgara plan örneğini yani aynı istikamete yönelmiş evleri *Ionia* ve *Rhodos*'ta görüyoruz¹¹⁹. Küçük Asya'nın batı kıyısında yer alan *Smyrna* (Eski İzmir-Bayraklı Höyüğü) kentinde M.Ö. 1000 yıllarında *Aiol*'ler tarafından başlatılan bir yerleşim görürüz¹²⁰. Bu yerleşimle ilgili bildiğimiz önemli bir ayrıntı da M.Ö IX. yy. ortalarında şehrin kalın ve güçlü bir kent duvarı ile çevrili bulunduğu saptanmasıdır¹²¹. İlk başlarda yerleşimin tüm yarımada üzerinde yayılmış ve düzensiz bir görünüm oluşturduğunu söyleyebiliriz. Sonraları nüfus artışı ve bunun sonucunda meydana gelen kalabalık şehrin ciddi bir yapılaşma geçirmesine neden olmuştur. Smyrna'da Bayraklı tepesinde yapılan kazılar, M.Ö. VII. ve VI. yy. katlarındaki evlerin ya kuzey-güney ya da doğu-batı doğrultusunda yöneldiklerini göstermiştir. Böylece Eski İzmir'in orientalizan dönemde batı-doğu ve kuzey-güney

¹¹⁶ Aristoteles, 2002, Kitap II, Bölüm 8, s. 48-49.

¹¹⁷ Wycherley, 1993, s. 15.

¹¹⁸ Akarca, 1998, s. 30.

¹¹⁹ Akarca, y.a.g.e., s. 31.

¹²⁰ Sevin, V., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, 2001, s. 88.

¹²¹ Akurgal, E., Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı, 1997, s. 27. Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Nicholls, R. V., "Old Smyrna" 1958/1959 BSA 53-54 s. 120- 122 ve Cook, J. M., "Old Smyrna" 1958/1959 BSA 53-54 s. 1-13 bunlara ek olarak Smyrna'nın ayrıntılı tarihi için bkz, Cadoux, 2003, s. 89- 123.

doğrultularında ızgara biçimli bir kent planı içinde düzenlenmiş olduğu saptanmıştır. Ancak söz konusu 'ızgara plan' Hippodamos döneminde ortaya çıkan keskin doğrultulu, gerçek anlamı ile satranç biçimli geometrik bir düzgünlükte değildir. Bununla beraber genellikle batı-doğu, kuzey-güney doğrultuları belirgindir. Böylelikle Yunan mimarlığında "ızgara biçimli" kent planının ilk aşamasına ulaşılmış bulunuyordu¹²².

Izgara planlı kentlerde; sokak şekillerine göre iki tip sistem görüyoruz:

1. 2. 2. 1. Ege Sistemi

Bu sistemde kentin ortasında geniş, yatay bir cadde geçer ve bu caddenin paralelinde daha küçük sokaklar ve bunları kesen dik sokaklar bulunur. İnsulalar¹²³ kare biçimlidir. En iyi örnek olarak Priene'yi verebiliriz. *Miletos* ve *Knidos*'ta bu tip şehirlere örnektir. Bu sistem Ege'de ve Hellenistik çağda Suriye'de kullanılmıştır. Sistemin gelişimi şu şekilde olmuştur: M.Ö. V. yy. başlarında sokaklar eşittir, şehir planı dama tahtasına benzer. Yüzyılın sonlarına doğru bir sokak diğer sokaklardan daha geniştir. Bu ana caddedir. Yine bu tarihlerde ana caddenin dışında onu dikine kesen diğer caddeye ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle artı şeklinde *vertikal* ve *horizontal* iki cadde görülür (Levha.1).

1. 2. 2. 2. İtalya Sistemi

Bu sistemde ise geniş birçok yatay ve dikey caddeler ve bunları kesen dik sokaklar vardır. İnsulalar, burada dikdörtgene yakındır. *Alexandreia* kenti bu sisteme uyar. *Thourioi* kenti de iyi bir örnektir. Bu şekil, İtalya ızgara planının yöntemi olmuştur. Doğu Akdeniz ve Rhodos'ta da uygulanmıştır. Bu planın gelişim evresinde dama tahtası şekli görülmez. Geniş caddeler ve dar sokaklar görülür. İki şekil görülür. İlk şekilde bir yöndeki caddeler geniş, diğer yöndekiler dardı. İkinci şekilde, caddeler arasında dikdörtgen şeklinde insulalar oluşturulmuştu. Sokaklar arada kalan insulaları ince, uzun parsellere ayırıyordu (Levha.2).

---

¹²² Akurgal, 1997, s. 40.

¹²³ İnsula: Antik çağda sokaklar arasında kalan, bir ya da daha fazla evi kaplayan alanlara verilen isim, parsel.

Antik dönem Hellen kent plancılığının temelleri Arkaik dönemde atılmış ve Klasik dönemde geliştirilerek şekillenmiştir. Arkaik dönemde ilk örneklerini gördüğümüz Hellen kentinin oldukça sade bir yapısı vardır. Bu dönemde şehrin ana merkezi olan agora, tüm kamu yapılarının işlevlerini bünyesinde barındırırdı. Bu nedenle diğer kamu yapıları tam anlamıyla etkinleşip karakter kazanamamışlardı. Dağınık ve düzensiz bir yapısı olan Arkaik dönem kenti Klasik dönemde yerini düzenli planlı şehirlere bırakmaya başlamıştır¹²⁴.

Kent devleti, kent merkezi ve çevreleyen toprakları ile Klasik dönem Yunanistan'ının egemen siyasal yönetim biçimi olarak görülmektedir. Klasik dönemde, Yunanistan tarihinin belli başlı poleis¹²⁵ arasındaki ilişkilerle belirlendiği doğru olsa da gerçekte çoğunlukla polislerin orta ve güney Yunanistan, Ege adaları ve Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından kolonize edilmiş olan kıyı bölgeleri ile sınırlı kaldığı unutulmaktadır. Yunan yarımadasının diğer kısımlarında kent-devleti kavramı üzerine dayanmayan başka siyasal yönetim biçimleri ve toplumsal yapılar bulunmaktaydı. Ve sonuçta Balkanlar'ın büyük bölümü kentleşmemişti¹²⁶. Bu dönemde yeni kentlerin ortaya çıkmış ve bazı kentlerde daha uygun başka yerlere taşınmışlardır. Bu kentlerin yeniden planlanmasında gelişkin ızgara planı kullanılmıştır. Bu plana göre sokak sistemi ızgaraya benzer; hâkim eksenler yoktur. Sokaklar genellikle dar olup şehir içinde sadece geçit vazifesi görürler. Sokakların ızgara şeklinde çizilişinden dolayı şehir anıtsallıktan yoksundur; tersine hacim ve kitlelere karşı bir kayıtsızlık görülür. Bazı şehirlerde ızgara sistemi sokakları çapraz keserek, şehrin iki önemli kesimini birbirine bağlayan bir cadde vardır. Bu cadde iki merkez arasındaki mesafeyi kısalttığı gibi, yan sokaklardan trafiğin merkeze akmasını da sağlıyordu. Böylece ızgara planının sakıncalı yanlarından biri olan ulaşım zorluğu az çok hafifletilmiş oluyordu¹²⁷.

Görsel peyzaj etkileri yaratma konusundaki deneyler klasik planlamamın bir başka özelliğiydi. Arazi görsel etkiler yaratmak için kullanılmaktaydı. Kamu yapıları

---

¹²⁴ Tanaç, M., "Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekan Kurgusu Araştırması", Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 39-40.

¹²⁵ Poleis: Polis kelimesinin çoğulu.

¹²⁶ Owens, 2000, s. 52- 53.

¹²⁷ Akarca, 1998, s. 33.

yalnızca hâkim noktalarda konumlandırılmakta, aynı zamanda görsel olarak hoşagidecek bir kentsel peyzaj yaratacak biçimde yerleştirilmekteydi. Planlamanın bu yönünde eğimli arazi, yalnızca yapıların birbiri arkasında bir dizi teras üzerinde eğim boyunca yükselmesi ile her birinin tek tek görünmesine izin vererek değil, aynı zamanda bunların birbirleri ile bağlantılı oldukları izlenimini vermesi ile temel bir işlevi yerine getirmektedir¹²⁸. Bu dönemde, ızgara planının her çeşit arazide uygulandığını görüyoruz. Ovalar, tepeler ve yamaçlar üzerinde bu plan denenmiştir. Izgara planı düz arazide sade ve renksizken eğimli arazide az çok hareket kazanıyordu. Ve eğer büyük kitleler ızgara içinde ustalıkla yerleştirilirse planın tekdüzeliği hafifletilmiş oluyordu. Izgara planı dik araziye uygulandığında setleme yapılmasının zorunlu olduğu bir gerçektir. Priene, Ephesos, Knidos en belirgin setleme örneklerini verirler. Böyle bir topografyada bir yöndeki sokaklar düz, öbür yöndekiler yokuş olurdu. Dik sokaklar çok defa merdiven şeklini alıyordu¹²⁹.

Klasik dönemde ızgara planlama esas olarak işlevsel kalmıştır ve Hippodamos'un yöntemlerinin diğer klasik dönem kentlerinin gelişimi üzerinde doğrudan etkisi çok az görülmektedir. Sokak sisteminden çok insula biriminin temel planlama ve kentin daha sonraki gelişmesini yönlendiren öge olarak kullanımı kentin farklı öğeleri arasında daha fazla bütünlük ve tutarlılığa erişilmesini sağladı. Bunun daha çok esneklik sağlamada da başka yararları oldu. Klasik planlama yalnızca kentin düzenli olarak biçimlendirilmesi ile sınırlı kalmamıştı. Toplumsal, siyasal ve hukuksal etmenler de kent planlama da etkili oldular. Kent planıcıları gelişmekte olan kentsel yaşamın sorunlarının giderek daha fazla farkında olmaya başladılar. Dahası, Yunan tiranları gibi Klasik dönemin politikacıları, kenti güzelleştirecek, kentsel yaşamı iyileştirecek ve kendi kamusal kariyerlerine yardımcı olacak donanımları getirmenin önemini kavradılar¹³⁰. Klasik dönem kent planlama uğraşlarının temel olarak çok başarı sağlamayıp işlevsiz kaldığı genel bir kanıdır. Ama dönemin kent tasarımında etkileri de tartışılmaz.

---

¹²⁸ Owens, 2000, s. 73.

¹²⁹ Akarca, 1998, s. 34.

¹³⁰ Owens, a.g.e., s. 72- 73.

1. 3. HELLENİSTİK DÖNEMDE ŞEHİR PLANCILIĞI

Hellenistik dönemde Yunan kent biçimi temelde bir değişiklik geçirmiştir. Bu temel değişiklik Yunan kentinin artık sadece bir yerleşim yeri değil propaganda aracı olarak da kabul edilmesinde yatıyordu. Büyük İskender'in fetihleriyle başlayan süreçte Yunan kentlerinde artık dinsel öğeler ön planda değildi. Önemli olan Yunan kentinin anıtsallaştırılması ve övünç kaynağı olarak görülmesiydi.

Tüm Hellenistik dünyada kentler İskender'in fetihlerinin ve haleflerinin kurduğu krallıkların yarattığı değişen siyasi koşulları kabul etmek ve benimsemek durumunda kalmışlardır. Fethedilen toprakların krallıkları ve yerel hanedanlar zenginleştiler ve yeni koşullardan faydalandılar. Geniş bir kent kurma ve yapı inşa programı yoluyla yerel hanedanlar kendi güçlerinin büyüklüğünü ve sağlamlığını, ayrıca egemenliklerinin gösterişini ilan ettiler. Bütün bu etmenler kentleşme ve kent planlamayı farklı biçimlerde etkilediler¹³¹. Bu dönemde Klasik dönemdeki gibi yapılar kent silüeti içerisinde tekil olarak yükselmiyorlar, araziyle bir bütün olarak anıtsallıkları ve gösterişleriyle yükseliyorlardı. Izgara planlama yine önceden olduğu gibi yerleşilen topraklarda yeni bir kent kurmanın en uygun ve hızlı yöntemiydi. Hellenistik dönemde kentlerin propaganda aracı olmalarının yanında Hellenleşme aracı olduklarını da görüyoruz. Bunun için yeni kentlerin kurulmasının yanı sıra eski kentlerde dönemin yapısına uygun olarak dönüştüler.

Hellenistik dönem kent planlamasındaki gelişmeler Yunan kentinin anıtsallaştırılması ile sınırlı kalmamıştır. Simetri ve aksenal düzenleme gibi unsurlar mimariye ve planlamaya yansıtılmıştır. Arazinin eğimli ve hareketli olmasından faydalanılarak topografya ile doğallıkla etkileyici görünümler yaratılmıştır.

Birkaç istisna dışında Makedonya ve Hellenistik dönemlerin düzenli planlanmış kentleri, ya bir denetim aracı olarak ya da Balkanların hinterlandında (art alan) olduğu gibi bölgenin dağlı kabilelerine kutsal yaşam biçimini taşımanın bir aracı olarak yüklendikleri askeri ve stratejik rolü yansıtmaktadırlar. Güçlü savunma

---

¹³¹ Owens, 2000, s. 75. ayrıca bkz, Lawrence, A. W., Grek Architecture, 1973, s. 262-279.

surları ve konut alanlarının planlamasında görülen kışla tarzı düzen kural oluşturmaktaydı ve bu kentlerin kurulmasında karşılaşılan güçlü direnişin bir göstergesiydi¹³². Hellenistik dönemde, Doğu Akdeniz’de şehircilik, üç bölgeye ayrılarak incelenebilir:

1. 3. 1. İskender ve haleflerinin kurduğu şehirler

Bu kentler hakkında bilgiler eski kaynaklara dayanır. Askeri bir üs olarak kurulup zamanla bir kültür ve ticaret merkezine dönüşen bu kentler, Antik Hellen etkisinin Hindistan’a kadar yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Etkin bir kolonizasyon politikası izleyen Büyük İskender Perslere karşı M.Ö. 333 yılında *Issos*’da kazandığı zaferin ardından “*Asya Kralı*” olarak anılmasıyla birlikte yeni kentler kurmaya girişir. Büyük İskender’le başlayan bu Hellenistik Dönem kentleşme ve kolonizasyon hareketi onun ölümünden sonra da hızını kaybetmemiştir. Büyük İskender’in halefleri olan “*diadokhlar*” (diadokhoi)’in enerjilerinin büyük bir kısmını kentleşme üzerine harcamış oldukları bilinir. Bu krallıklar Hellen anakarasında ve Anadolu’da çok sayıda eski Hellen kentinin yöneticisi olmuşlardır. Ayrıca çok sayıda yeni kent de kurmuşlardır. Bunların birçoğunu yerel kasabaların yakınlarında ya da onların yerine geçecek şekilde üzerlerinde kurmuşlar ve çoğunlukla bunlara kendi hanedanlarından gelen isimler vermişlerdir. Temelde propaganda amaçlı olan bu kent kurma yönteminde, yerliler üzerindeki kraliyet varlığı sürekli hatırlatılarak kolonistlerin krala daha yakın durmaları sağlanmıştır. Ayrıca, kralların gücünün büyüklüğüne ve yayılmasının kalıcılığına da hizmet eden bir propaganda aracı yaratılmıştır¹³³. Bilinen şehirlerden bazıları şunlardır: *Alexandreia* (*İskenderiye*); İskender’in kurduğu bildirilen şehirlerin en ünlüsüdür¹³⁴. Kent görkemli saray ve tapınakların yanı sıra antik çağın en ünlü kütüphanesine de sahipti. Tam anlamıyla bir Akdeniz kenti olan yerleşimde, doğu ile batının burada buluşup kaynaştığı ve benzersiz bir karışım ürettiği görülmüştür¹³⁵. *Ephesos*; İskender’in haleflerinden Lysimakhos tarafından kurulmuştur. Komutan Lysimakhos, Batı Anadolu’ya hâkim

¹³² Owens, y.a.g.e., s. 76.

¹³³ Aydınoglu, Ü., “Dağlık Kilikia’da Hellenistik Dönem Kentleşmesi: Olba Tapınak Devlet Modeli”, 2002.

¹³⁴ Akarca, 1998, s. 47.

¹³⁵ bkz, s. 120.

olduğu yıllarda eski kenti ovadan yeni yerine kaldırmıştır¹³⁶. Burada yer değiştirmek için isteksiz olan halkı, kanalizasyonlarını tıkayıp, yağmur yağdığına kente su basmasına neden olarak göç etmeye zorladığı kent hakkında bilinen bir ayrıntıdır. *Nikaia (İznik)*; İskender'in kumandanlarından Antigonos tarafından kurulmuştur¹³⁷. *Thessalonikeia (Selanik)*; İskender'in komutanlarından Kassandros tarafından kurulmuştur. Yeni şehrin ızgara planına sahip olduğu bilinmektedir¹³⁸.

1. 3. 2. Seleukoslar tarafından kurulan şehirler

Seleukos kralları üretken kent kurucuları idiler. Tüm krallık içerisinde Seleukos hâkimiyetini sürdürmek, bölgenin ekonomik potansiyelinden yararlanmak amacıyla ve Yunan kültürünün merkezleri olmak üzere Yunan tarzında yeni kentler kurdular¹³⁹. Kentlerin çoğunluğunda standart bir plan uygulanmıştır. Uygulanan plan Ege ızgara planıdır. Ada oranları standarttı, sokaklar Ionia sokaklarından genişti. Agora boyunca uzanan bir veya iki sokak, ana cadde sayıldığından diğer sokaklardan daha geniş tutulmuştur. Surlar, savunma amaçlı araziye izliyor ve oturulmayan geniş alanları da içine alıyordu. Agora şehrin ortasında geniş bir meydandı¹⁴⁰. Bu planın başlıca özellikleri, kenti ikiye ayıran ve diğer sokakların yönlenmesini belirleyen bir ana eksenel yol, konut adalarının planlanmasında basit matematiksel oranların kullanımı ve bağımsız olarak tahkim edilmiş kente hâkim bir kale idi. Yunan tarzına özgü bir biçimde kent surları sokak sisteminden tümüyle bağımsız kalmaktaydı¹⁴¹. Hellenistik dünyada kentleşmenin öncülüğünü yapanlar Seleukos'lardır. M.Ö. II. yy. civarında sadece Anadolu'da Seleukos'ların kurduğu 25 'in üzerinde *Antiokheia*, 8 *Apameia*, 6 *Epiphaneia*, 14 *Seleukeia* ve 9 *Laodikeia* isimli kent olduğu bilinmektedir. Seleukos'lar içerisinde koloni kurma konusunda aktif olan başlıca beş yönetici görülmektedir. Bunlar, *I. Seleukos Nikator*, *I. Antiokhos Soter*, *II. Antiokhos*

¹³⁶ Akarca, 1998, s. 48.

¹³⁷ bkz, 59.

¹³⁸ Akarca, a.g.e., s. 52.

¹³⁹ Seleukos'ların bu konularda çok aktif oldukları ve Anadolu'nun askeri ve ticari yollarıyla çok verimli bölgelerini çok sayıda kent ve askeri garnizonla sardıkları görülmektedir. Buradaki kolonizasyon hareketinin, Hellenistik krallıkların varlıklarını güvenceye almak dışında bir etkisi de asi bölgeyi pasifize etmektir, ayrıca bkz, Aydınoglu, Ü., "Dağlık Kilikia'da Hellenistik Dönem Kentleşmesi: Olba Tapınak Devlet Modeli", 2002. ve Cohen, G.M., *The Seleukid Colonies, Studies in Founding, Administration and Organization*, 1978. s. 23.

¹⁴⁰ Akarca, a.g.e., s. 53-54.

¹⁴¹ Owens, 2000, s. 80.

Theos, III. *Antiokhos* ve IV. *Antiokhos Epiphanes*'dir. Seleukos'lar kolonilerini kurarlarken, doğrudan evlerinden taşınıp buraya yerleştirilen toplulukları kullanmışlar bazen de, komşu yerleşimlerde yaşayanların synoikismos yoluyla taşınmasıyla koloni için gerekli nüfusu sağlamışlardır. Ayrıca, çalışan askerlerin yerleştirildiği imparatorluk garnizonları da bulunmaktadır. Birçok Seleukos kolonisinin *katoikia* olarak tanımlanan askeri yerleşim olarak kurulmaya başladığı görülür. Buna karşın, Hellenistik krallıkların kurdukları bu kolonilerin birçoğunun askeri bir garnizondan öteye geçemediği bilinmektedir. Bunlar, görevlerini tamamlayarak bir süre sonra ortadan kaybolmuşlardır. Fakat polis kimliğine bürünerek varlıklarını çok uzun süre devam ettirebilen bazı örnekler vardır¹⁴². Bu kentler arasında; *Antiokheia* (Antakya); İlk Seleukos kralı, I. Seleukos Nikator tarafından kurulmuştur. Bir iç ovanın güneyinde kurulan kent, Orontes nehri kıyısı ile çift tepeli bir dağın eteğine kurulmuştu¹⁴³. *Doura-Europos*; M.Ö. IV. yy. sonunda kurulan kent, Seleukos şehirlerinin en eskisidir. Suriye'de nehre dik yamaçlarla inen bir tepenin eteğine kurulan kentin, doğu-batı yönünde 12, kuzey-güney yönünde 9 sokağı şehrin ızgarasını oluşturuyordu. Agoranın büyüklüğü şehir planında dikkati çeken unsurdur. Diğer şehirler; *Apameia*, *Laodiceia*, *Damascus* (Şam), *Beroeia* (Halep), *Kyrrhos* sayılabilir¹⁴⁴.

1. 3. 3. Ptolemaioslar tarafından kurulan şehirler

Ptolemaios'lar Kıbrıs'ta, Anadolu kıyılarında ve Filistin kıyılarında birçok kent kurmuşlardır ve bunlara kendi hanedan üyelerinin isimlerini vermişlerdir. M.Ö. 304 yılında Kıbrıs adasının I. *Ptolemaios Soter* tarafından ele geçirilmesi ile Kıbrıs üzerinden ulaşılan Mısır, Ege ve Batı Akdeniz arasındaki deniz yolu Ptolemaios'lar için oldukça önemli hale gelmiştir. Böylelikle, Kıbrıs'a en yakın konumda olan Dağlık Kilikia bölgesinin orta kısımları Mısır'lılar için önem kazanmıştır. M.Ö. 260–253 yılları arasındaki II. Suriye savaşında Ptolemaios ordularının Suriye'ye Kilikia'nın ovalık kısmı üzerinden ulaşma planları için gerekli limanlar ve koylar (Kıbrıs'ın tam karşısındaki) Dağlık Kilikia'nın bu orta kesimlerindedir. Böylelikle

¹⁴² Aydınoglu, 2002, s. 41-43.

¹⁴³ bkz, 82.

¹⁴⁴ Akarca, 1998, s. 53.

Ptolemaios'ların buralarda deniz üslerinin bulunması kaçınılmazdır. Ptolemaios'ların garnizonlarını bölgede bulunan Hellen kentlerinin yakınlarında kurmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Bu askeri garnizonlarla Ptolemaios'lar, sahildeki ve iç bölgelerdeki yerleşimler arasında bir ağ yaratmış, iletişimi ve kontrolü sağlamışlardır. Bu sistemin Anadolu'nun genelindeki Ptolemaios egemenliğindeki yerler için bir yerleşim düzenlemesi modeli olması mümkündür¹⁴⁵. Ptolemaioslar, kurdukları kent, kasaba ve köylerde sıkı bir kontrol sistemi geliştirmelerinin yanında bu yerlere bazı haklarda tanımışlardır. Örneğin; halk tarafından seçilen memuriyetler ve meclisler kurmakla idari bakımdan bunların bazı yetkilere sahip olmalarını sağlamışlardır¹⁴⁶.

Ptolemaios'ların kurduğu kentlerden Libya'da bulunan *Ptolemais (Tolmeita)* yerleşiminin kazısı yapıldığından bu kent planı bilinmektedir. Kent, *Ptolemaios III Euergetes* tarafından, Barka'nın limanı üzerine kurulmuştur¹⁴⁷. Şehir planı, Ege ızgara planını değil, İtalya'daki *Neapolis* ve *Thurioi* gibi kentlerin planını andırmaktadır. Şehri dikdörtgen parçalara bölen denize paralel altı ve denize dikey iki caddesi vardır. Bu dikdörtgen parçalar (mahalleler), kuzey-güney yönünde sokaklarla ince ve uzun adalara bölünmüştür. Şehir iki vadi arasında uzanmaktadır. Kent surları doğuda vadiyi takip ederken, batıda dağdan düz olarak denize inmektedir. Şehrin agorasının liman tarafında olduğu düşünülmektedir. Yerleşimin ortasındaki sütunlu saray, Hellenistik dönem sonlarında inşa edilmiştir¹⁴⁸. Kazılan sarayların iç avluları ve bunların etrafını saran çok katlı ve çeşitli yükseklikte daireleri, sütunlu galerileri, verandaları *Alexandreia*¹⁴⁹ kentinin sarayları hakkında fikir edinmeyi mümkün kılmaktadır¹⁵⁰.

---

¹⁴⁵ Aydınoglu, 2002, s. 56.

¹⁴⁶ Mansel, 1999, s. 495.

¹⁴⁷ Akarca, 1998, s. 59.

¹⁴⁸ Akarca, y.a.g.e., s. 59-60. Ptolemais kazısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, <http://www.archeo.uw.edu.pl/ptolemais/>

¹⁴⁹ bkz, 120.

¹⁵⁰ Mansel, a.g.e., 537-538.

1. 4. ROMA DÖNEMİ ŞEHİR PLANCILIĞI

Yunan dünyasında birey, bu dünyanın kültürel sınırları çerçevesinde, baba toprağına ya da polise sadakat borçludur ve böylelikle kente ilk ve yakın anlamda yüklenmiş olmuştur. Roma medeniyetinde ise şehir düşüncesinin arkasındaki esas değişmiştir ve artık ebedi kent üzerinden gözlerinizi ayırmaksızın bir “*Romalı yurttaş*” olabilmek mümkündür. Birey, aynı zamanda işlevsel olarak kendi kentinin ya da eyaletinin yurttaşdır¹⁵¹.

Roma imparatorluğu en güçlü olduğu dönemde tüm Akdeniz havzasını, Britanya dâhil Kuzey ve Orta Avrupa'nın önemli bir bölümünü ve Fırat nehrine kadar Ortadoğu'yu içine almaktaydı. Çeşitli kültürler, farklı uç ve geleneklere sahip çeşitli halklar, bu geniş topraklarda yaşıyordu. Bu geniş coğrafyayı yönetmek ve bu coğrafyada barış ve güvenliği sağlamak zordu. Merkezi yönetim büyük ölçüde kente dayanıyordu ve kentler imparatorluğun yönetiminde ilk basamağı oluşturdular. Merkezi hükümet, kentlere önemli sorumluluklar yüklemişti. Bütün bunların yanı sıra kentler barışı korumakta ve Roma uygarlığını yaymakta en yetkin kurumdular¹⁵².

Kentleştirme projesinin zor bir çalışma olduğu bilinen bir gerçektir. Bazı bölgelerde, zaten varolan bir kentleşme olgusu vardı. Yunanlıların ve doğu Akdeniz'de Fenikelilerin (Fenikelilerin koloni kentleri de hesaba katılmalıdır.) kurdukları kentlerde yaşayanlar kent yaşama kurallarını ve geleneğini biliyorlardı. Bu kültürün gerçek başarısının Roma gelenekleri ve yerli kent unsurlarının bileşiminin yaratılması olduğu söylenebilir.

Roma kentinin planlanmasında yine Yunan dünyasında olduğu gibi standartlaşma geçerliydi. Yunan kent planlamasında ayrıntılı anlatılan, sokakların birbirini yatay ve dikey kestiği “Hippodamos” ızgara kent modeli Roma mimarisinde de uyarlanarak kullanılmıştır. Roma kent planında; kuzey-güney yönünde uzanan “*cardo*” ve doğu-batı doğrultusunda uzanarak *cardo* ile merkezde kesişen ana cadde “*decumanus*” esastı. Bu iki ana cadde bir kapıdan diğer kapıya dek uzanır ve bunlar

¹⁵¹ Wheeler, M., Roma Sanatı ve Mimarlığı, (çev. Zeynep K. Erdem), 2004, s. 25.

¹⁵² Owens, 2000, s. 123.

forum denilen (agoranın Roma uzantısı) pazar yerinde birbirlerini dik açı ile keserlerdi. Sokak sistemi iki ana yolun kesişimine özel bir vurgu getirirdi.

Kentlerin içinde ve kentler arasında rekabet ruhunu teşvik etmek Roma İmparatorluğu'nda esastır. Özellikle kentlerin önde gelen yurttaşları arasında derin ve içten bir kentlilik gururu ve yurt sevgisi vardı ve bu yurt sevgisinin tüm imparatorlukta kentlerin gelişmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Kentlerin önde gelen yurttaşları kamu takdiri ve önemli kamu görevleri için birbirleriyle rekabetteydiler. Kentler onur ünvanları elde etmek için birbirleriyle yarışmaktaydılar¹⁵³. Bu rekabet ruhunun önemli sonuçları olmuştur. Büyük kamu hizmetleri ve ihtişamlı yapılar artmış, mimari ve buna bağlı olarak mimaride süsleme çoğalmıştır. Roma döneminde kentleşmemiş yerlerin kent olgusu kazanması ve eski kentlerin genişletilip, geliştirilmesi ve bazı kentlerde bugün de yerleşimin sürmesi büyük bir Roma başarısıdır. Yeni kurulan kentlerde Roma ızgara planı ve Roma kent yapıları uygulanmış ve bu uygulamada askeri mühendisler önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Ordu, yerli nüfusun sahip olmadığı planlama ve yapı yöntemlerinde teknik uzmanlığa sahipti. Bunun yanında eski askerlerin oluşturduğu kolonilerin yerleştirilmesi Roma tarzı kent yaşamına örnek oluşturmaktaydı. Ordu ve planlama arasındaki yakın ilişki Britanya'daki *Camulodunum (Colchester)*, *Glevum (Gloucester)*, *Lindum (Lincoln)* ve yerli kentleri *Isca Dumnoniorum (Exeter)* ve *Viroconium (Wroxeter)* kolonileri ile kanıtlanmaktadır. Eski lejyoner kalelerinin yerlerinde sivil kentler kurulmakla kalmamış, bunlar sokak sistemleri içerisinde kalelerin zemin planlarını da bütünleştirmişlerdi¹⁵⁴.

Romalılar diğer eyaletlerde yeni kentler kurarken veya zaten var olan kentleri geliştirirken İtalya'nın kolonizasyonunda denedikleri ve yararlı gördükleri teknikleri kullanmışlardır. Kullanılan yöntemlerin aynı olmasına karşın ortaya çıkan kentlerin aynı olmadığı görülmüştür. Bu kentlerin hepsi, yakın çevrelerindeki coğrafi ve tarihsel etmenlerin ürünüydüler ve içlerinde buldukları yerel koşullara uyarlanmışlardı. Bu yeni kurulan Roma kentlerinin temelini, Roma ızgara planlaması oluşturmuştur ve gelecekteki gelişmesini yönlendirmiştir. Fakat yine de, kentin

---

¹⁵³ Owens, 2000, s. 123-124.

¹⁵⁴ Owens, y.a.g.e., s. 125-126.

gelişmesi yerel nüfusun kabul edebileceği bir oranda ve kaynakların izin verdiği ölçüde olmuştur¹⁵⁵. İmparatorluğun doğusunda durumun biraz daha farklı olduğu bilinmektedir. Buralarda, Romalılar bazılarının geçmişi yüzlerce yıl öncesine dayanan gelişmiş pek çok kente sahip toplumlarla ilişkiye girmişlerdir. Bu yüzden doğuda tümüyle Roma oluşumları bulmak batıya oranla daha zordur. Genellikle önceden kurulmuş şehirlere yeni mahalleler ve özellikle *hamam* gibi Roma tarzı yapılar eklenmiştir¹⁵⁶. Bu kentlerde uygulanan yeni fikirler ve teknikler, farklı yapı malzemeleri, anıtsallık, mimari kompozisyon ve simetri gibi Roma'ya özgü kavramlar, belirli Roma yapı tipleri dönüşümü sağlamıştır. Atina gibi Ege'nin çok uzun geçmişine sahip kentleri de, bu gelişmelerden etkilendiler. Bu etkinin sonucu, gösterişli görsel etkiye sahip farklı karakterde Romalılaşmış eyalet kentlerinin yaratılması olmuştur. Ayrıca bu eyalet kentleri, varlıklarını ve doğuda bulunanengin kaynakları belirleyen rekabet ruhundan büyük ölçüde yararlanmışlardır. Cumhuriyet döneminde Kuzey Afrika bölgesi, başkent büyük nüfusunu beslemek için geniş bir tahıl kaynağıydı. Lüks ürünler, köle ve başkent kentte yaşayan nüfusu eğlendirdiği popüler olan hayvan gösterileri için egzotik hayvan kaynağı bulmak açısından da buralar önemliydi. Bu yüzden bu bölgelerde devamlı koloniler kurulmuş ve yerli kentler geliştirilmiştir¹⁵⁷. Anadolu'daki Roma kentlerinde de, doğu kentlerine benzer değişimler görülmüştür. Batı kıyısında, *Miletos*, *Pergamon*, *Ephesos*, *Smyrna* gibi büyük kentlere ve diğer birçok kente yeni yapılar eklenmiştir. Mevcut yapılar yenilenmiş ve genel olarak kentsel donanımlar iyileştirilmiştir. Anıtsal kemerler, kolonadlı yollar tüm kentlerde yaygın hale gelmiştir. Bu tür yapılar yalnızca kentleri süslemek ve güzelleştirmek amacıyla kullanılmıyordu. Bunlar izleyicinin görüşünü yönlendirmek ve denetlemek böylece geride kalan sıradan yapıları saklamak amaçlı kullanılıyordu. Roma İmparatorluğu'nda kentler Roma tarzı kent yaşamı düşüncesini örnekleyen belli başlı kamu yapılarına ve anıtsal yapılara sahiptiler. Romalıların destekledikleri yaygın tek düzenlilik içerisinde bölgesel farklılıklar, yerel biçimler ve uyarlamalar sürmüştür. Fakat geç İmparatorluk döneminin kozmopolit yapısı zamanla bölgesel farklılıkları azaltan tek düzenli mimari tarzın ortaya çıkmasına yol

---

¹⁵⁵ Owens, 2000, s. 135.

¹⁵⁶ Thorpe, 2002, s. 27-28.

¹⁵⁷ Owens, a.g.e., s. 136.

açmıştır. Tüm Akdeniz çevresinde, yapı malzemesi olarak mermerin yaygın kullanımını bu tek düzenlilik geleneğinin kanıtıdır.

Roma kentinin kamu yapıları ve kullanım amaçları Yunan kenti ile büyük oranda benzerlik gösterirdi. *Roma forumu*, agora gibi toplumsal yaşamın merkezini oluşturmaktaydı. *Aosta* ve *Timgad* gibi planlı şehirlerde, bir kenarda forum için yer ayrılması ve etrafını çevreleyecek binaların yapımı özgün planın bir parçasıydı. Şehir büyüyüp karmaşık hale geldiğinde forumun da görüntüsü değişmiş ve burada yapılan faaliyetlerin sınırı daralmıştı. Tipik bir forum dikdörtgendi, *Vitruvius* en:boy için 3:2'lik bir oran önermişti ama bu sabit bir oran değildi. *Timgad*'da forum kareye yakınken, *Pompei*'de yaklaşık 4:1'lik oranıyla alışılmadık ölçülerde uzun ve dardı¹⁵⁸. *Tiyatro* yapıları Roma mimarisinin en önemli şehir elemanları arasında yer almıştır. Roma tiyatrosunun, Yunan tiyatroları gibi sahne binası, yarım daire şeklinde meydan ve oturma bölümlerinden oluşmaktaydı. Roma tiyatrolarında sahne binası çok gelişmişti ve oturma basamakları ile birleştirilerek mimari bütünlüğü sağlanmıştı. Roma şehrinin önemli diğer birimi de *hamamlardır*. Hamamlar, yalnızca kişisel hijyeni sağlamıyor, bir dizi toplumsal kültürel ve sportif faaliyeti de tek bir yapıda birleştiriyorlardı¹⁵⁹. Bu yapılarda, bazı bölümler alttan ve duvardan ısıtılarak sıcak mekânlar elde edilmişti. Soyunma yerleri, soğuk, ılık ve sıcak mekânlar hamamın en önemli bölümlerini oluşturuyordu.

Roma kentinin planlamasına genel bir bakış, bu planlamanın eklektik bir tarzı olduğunu kanıtlar. Roma kenti tasarımında *Yunan*, *Etrüsk* ve onların öncülleri *Villanova* etkisi hissedilir. Etrüskler Orta ve Kuzey İtalya'nın gerçek anlamda ilk kent kurucularıydılar. Onlardan önce, *Villanova*'lılar olarak bilinen, İtalya'nın Erken Demir Çağı halkları bulunmaktaydı¹⁶⁰. Bütün bunların yanında biraz önce bahsedilen koloni planlamasında ordunun gerçekliği de unutulmamalıdır. Savunma sistemi tümüyle sokak sistemi ile beraber ilerlemektedir. Genel olarak tüm eyaletlerde, Romalılaşmış kent yaşamı teşvik edilmekte çok başarılı olunmuştur.

---

¹⁵⁸ Thorpe, 2002, s. 37-38.

¹⁵⁹ Thorpe, y.a.g.e., s. 66.

¹⁶⁰ Owens, 2000, s. 97.

1. 5. ANTİK ÇAĞ ŞEHİRLERİNİN ALTYAPISI

Eski çağ kentinde planlama sadece sokakların düzenlenmesi ve bunlar arasında kalan alanların çizilmesi (lokalizasyonu) işlemi değildi. Antik yazarlar kent planlamada esas sayılan yurttaşlara hizmet ve kent donanımı hakkında görüş bildiriyorlardı. *Strabon* ve *Vitruvius*'un bu konuda kentlerin (Yunan ve Roma) avantajlarını ve dezavantajlarını belirten fikirleri vardır¹⁶¹.

Kent surları, kent kurma işleminde en çok emek ve masraf gerektiren elemandı. Surlar hem kent topluluğunun bağımsızlığının hem de eski Yunan'da ve Roma'nın hâkimiyetinden önce İtalya'da yerleşik olmayan askeri ve siyasi durumun göstergesiydi. Aristoteles'in surun koruyucu olmasının yanı sıra bezeyici olması gerektiğini söylediği tezin "*mimari öğeler*" kısmında belirtilmişti. Bir gezgini ilk önce sur etkileyecek ve yaklaşan düşmanı umutsuzluğa itecektir. Surlar Hellenlerin yararlı ile güzeli birleştirme yetenekleri konusunda çarpıcı örnekler verirler. Sur kenti sarardı; kentin geriye kalan bölümünün içine uyduğu bir çevre ve olağan durumda planın egemen bir ögesi değildi¹⁶².

Yunanlılar ve Romalılar (Romalılar olasılıkla Etrüskleri izlemişlerdi) kent planı ve kent surları arasında kurdukları ilişki açısından temel olarak farklıydılar. Yunan surları ne kenti en kısa biçimde çevreler, ne de sokak sistemi ile eş güdüm sağlardı. Bu surlar genellikle çevre tepeleri ve arazi hareketlerini izleyen dolambaçlı bir çizgi izlerdi. Yukarıda belirtildiği gibi surlar düzenli planlamanın uygulanmaya başlamasından sonra da kent planından bağımsız kalmışlardır. Roma kolonizasyonunun ardındaki askeri etkiler nedeniyle Roma planlaması kentin savunma surlarını kent planı ve sokak sistemi ile bütünleştirmiştir. Surlar ve sokaklar kentin eş güdümlü planlamasının birbiriyle ilişkili parçaları olarak düzenlendiler. Bunlara ek olarak kent surlarının yalnızca askeri bir işlevi bulunmamaktaydı. Surlar

---

¹⁶¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için; bkz, Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, 1998. Strabon, Geographika Antik Anadolu Coğrafyası, XII-XIII-XIV, 2005.

¹⁶² Wycherley, 1993, s. 34-35.

aynı zamanda bir bağımsızlık göstergesi ve imparatorluk döneminde bir statü ve ayrıcalık işaretiydiler¹⁶³.

Kuleler ve kapılar surların elemanları sayılırlardı ve temel gereksinimleri karşılardı. Agora (Forum) kent kapılarına yakın olarak konumlandırılabilirdi. Dükkânlar şehir kapılarından gelen yollar üzerine sıralanırlardı. Roma'da hem sebze pazarı (*forum holitorium*) hem de sığır pazarı (*forum boarium*) eski kentin hemen kıyısında yer almaktaydı¹⁶⁴. Surların kentin sınırını kesin kesince çizdiği düşünülmemelidir. Yerleşim kent surlarının dışında da sürmekteydi. Kentin etrafında dış mahalleler bulunmaktaydı. Mezarlıklar da gerek dini sebepler gerekse başka nedenlerle şehir dışında yer almaktaydı. Sanayi etkinliği ya da büyük sanayi kuruluşları da dış mahallelerde konumlanabilmekteydi. Değişmez bir kural olmasa da büyük kamu yapıları da sıklıkla kentin dışında bulunurdu. Büyük alan gerektiren *stadiumlar*, *amphi tiyatrolar* ve *circuslar* kentin dışında konumlandırılmıştı. Yine de bu yapıların konumu kesin kurallarla belirlenmemişti. Konumun uygunluğu ve arazinin doğal coğrafyası bu yapıların yerini etkilemekteydi¹⁶⁵.

Yunan şehirlerinin sokakları çok geniş sayılmazlardı. Sokağın iki yanındaki yapıların çok yüksek olmasına izin verilmezdi. Böylelikle sokağın aydınlık olmasına imkân tanınırdı. Alışılmış genişlik dört, beş ya da altı metreydi. Birçok kentte önemli sokaklar biraz daha geniş tutulurdu ama verilerin gösterdiği kadarıyla gerçekte geniş sokak planlamacılığına ya da etken bir mimariye pek eğilim duyulmuyordu. Sütunlu ana caddelerin ve perspektifli görünümün Hellen çağının sonuna ya da Roma çağına kadar ortaya çıktığını göremeyiz. von Gerkan'ın "*Griechische Städteanlagen*" adlı çalışmasında sokaklarla ilgili şunlar anlatılır: "*Hellen kentinde sokak, planın kendi başına anıtsal bir izlenim bırakan egemen öğesi olarak düşünülmemelidir, ana caddeler daha çok pazarın ve siyasal yönetim merkezinin çevresinde artan trafiğe yer açmak için doğal gereksinimlerden ortaya çıkar.*"¹⁶⁶

---

¹⁶³ Owens, 2000, s. 152-153.

¹⁶⁴ Owens, y.a.g.e., s. 153.

¹⁶⁵ Owens, y.a.g.e., s. 154.

¹⁶⁶ Wycherley, 1993, s. 29. ayrıca bkz; A. Von Gerkan, *Griechische Städteanlagen*, 1924. s.84.

Düzenli planlamanın sokakların sürekliliğine katkıda bulunduğu ve yasaların sokağa zarar vermeyi yasakladığı bilinmektedir. Yolların yüzeyi sıkıştırılmış toprak, çakıl ya da deniz kabukları ile kaplıdır. Bazı yerlerde özellikle dik yokuşlara kurulu kentlerde yağmur sularının akıp gitmesi gibi nedenlerle taş döşenirdi. Yaygın kaniya göre, Etrüskler ve onlar aracılığıyla Romalılar, sokakların, kent planlamanın ve kentsel altyapının önemli bir parçası olduğunu kabul etmişlerdi ve sonuç olarak bunların iyi yapılmasına ve bakımına önem vermişlerdi. Roma etkisi altında taş döşeli sokaklar kentsel tasarımın önemli ve yaygın bir özelliği haline gelmişti ve Roma'nın önde gelen yurttaşlarının yapımına katıldıkları bir hizmetti. Ayrıca Roma etkisiyle kent sokaklarının tümüyle anıtsallaştırılması gerçekleşti. Geniş yollar kamu yapılarını birbirine bağlıyordu. Özellikle doğu bölgelerinde gösterişli bir biçimde süslenmiş kolonadlar ana yolları güzelleştirmek amacıyla eklenmişlerdi. Bu tür kolonadlı sokaklar kendi başlarına da birer kamu anıtı ve kentin önemli statü simgeleriydiler. Sokakların altından ve sokaklar boyunca yüzeyden kanalizasyon ve su kanalları geçmekteydi.¹⁶⁷ Roma şehirlerinin ana caddelerinde her iki yanda yükseltilmiş kaldırımlar vardı ve bunlar genellikle bina cephelerinden dışarı taşan revaklarla gölgelenmekte ve güneş yer değiştirdikçe canlı ışık ve gölge oyunları yaratmaktaydılar. Bu türün en gelişkin örnekleri Kuzey Afrika (Septimus Severus'un *Leptis Magna* kentindeki sütunlu caddesi örnek verilebilir.) ve imparatorluğun doğu bölgelerindeydi¹⁶⁸.

Sokak aydınlatması çok ender olarak sağlanmıştı. Çoğunlukla sokaklar, hamam yapıları gibi kamu yapılarından dışarı sızan ışık ya da kişilerin kendi özel mülklerinin dışını aydınlatmaları dışında aydınlatılmamıştı¹⁶⁹. Teknik alanlar arasında en geri kalmış olanı, aydınlatma yöntemleriydi. Roma'da zift meşalesi, içyağı mumu ve yağ kandili kullanılırdı. *Zift (karasakız)* meşalesi rüzgârdan etkilenmezdi ve bugün olduğu gibi o zaman da açık havada kullanılırdı. En basit biçimiyle toprak kandil pek yaygındı. Aydınlık üreten görkemli yerlerin başında feneri olan limanlar gelirdi. Bunların da en ünlüsü Mısır'daki *Pharos Feneri*'ydi¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Owens, 2000, s. 159.

¹⁶⁸ Thorpe, M., *Roma Mimarlığı*, (çev. Rifat Akbulut), 2002, s. 44.

¹⁶⁹ Owens, a.g.e., s. 159-160.

¹⁷⁰ Kretschmer, F., *Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik*, (çev. Zühre İlkelen), 2000, s. 57-60-61.

Su kent yaşamı için en temel gereksinimdi. Kentin kuruluşunda bahsedilen, konum seçimindeki en önemli etken su kaynağının bulunmasıydı. Birçok Yunan kentinin üzerinde kurulduğu dik eğimli arazi kimi zaman kent içerisinde suyun dağıtımına yardımcı olabilmekteydi (Pirene örneği). Böyle dik arazilerde su kemerleri kentin üzerinde yer alan rezervuarlara su taşımakta ve buradan kentin çeşitli yerlerinde kilit noktalara yerleştirilmiş olan küçük sokak çeşmelerine dağıtılmaktaydı. Roma öncesi doğu Yunan dünyasında en etkileyici su sistemi Pergamon'daydı. Eumenes II zamanında kentin genişletilmesi bir su sisteminin yapımını da içermiştir¹⁷¹.

Kentler büyüdükçe ve nüfusları arttıkça yağmur suyu drenajı ve kanalizasyon sistemi daha sorunlu hale gelmiştir. Sokaklardaki taş döşemesi ve diğer unsurlar suyun toprak tarafından emilimini engelledi. Bu olumsuzluklar sel sularına yol açtı. Etrüsklerin ve daha sonra Romalıların drenaj sistemleri yapımındaki üstünlüğü kabul edilmektedir. Yunan kentlerinde kanalizasyon sistemi doğrudan orta ve kuzey İtalya'nın kentlerinde önceden bulunan yerleşik modellerden etkilenmişti.

Sonuç olarak Yunan ve Roma kentlerinde sokak yapımı, kente ulaşan yollar, kanalizasyon ve aydınlatma gibi kamu hizmetleri esasen kentin zenginliği ile doğru orantılıydı. Bazı kentlerde çok gelişmiş sistemler varken bazıları ilkeldi. Ama temelde bütün vatandaşlar bu hizmetlerden yararlanmaktaydı.

---

¹⁷¹ Owens, 2000, s. 160.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU ŞEHİR PLANCILIĞI

2. 1. AIOLIS (Levha. 3)

2. 1. 1. *Pitane*

İzmir – Çanakkale anayolu üzerinde, Bergama kavşağının 16 km. güneyinde kalan diğer bir kavşaktan görülen yolu (sola, batıya doğru uzanan asfalt yüzeyli yol) takiben, 10 km sonra kente ulaşılır¹⁷². Körfezin kuzey kıyısına kurulmuş, *Kaikos* (*Bakırçay*) ırmağı ağzının biraz batısındaki *Pitane* (*Çandarlı*) kentini Strabon, “*çift limanlı*” olarak tanımlar¹⁷³. Yazarın bahsettiği çift limanlardan birisi olan batı limanı, günümüzde su altında kalan bir mendirek ile oluşturulmuştur. Mendirek kıyıya yakın bir adada bir kule ile noktalanmıştır. Doğuda ise yapay bir limana ait kalıntılara rastlanmamaktadır. Doğu tarafının, sık esen rüzgâr yönüne korunaklı olması burada yapay bir liman ihtiyacını doğurmamıştır¹⁷⁴.

Pitane adının *Luvi/Pelasgos* dilinden gelmesi ve ilkçağ Hellen halkı tarafından, Amazonlar tarafından kurulup adlandırıldığına inanılması kentin kuruluşunun Aiolis’in Hellenleştirilmesi öncesi döneme uzandığını gösterir. Smyrna kentinde olduğu gibi burada da kenti kuranlar, Batı Anadolu’nun Luvi halkıdır¹⁷⁵. Kentin, *Elaia* ve *Gryneion* kentleri gibi düşük bir vergiyle *Delos Birliği*’ne¹⁷⁶ katılmış olduğu bilinmektedir¹⁷⁷.

---

¹⁷² Umar, Aiolis, 2002 a; s. 125.

¹⁷³ Strabon, 2005, XIII.1 s. 151.

¹⁷⁴ Bean, G.E., Eskiçağda Ege Bölgesi, (çev. İnci Delemen), 1997, s. 97.

¹⁷⁵ Umar, a.g.e., s. 127

¹⁷⁶ Attika-Delos Deniz Birliği, M.Ö. 478/77 yıllarında, adalar ve Anadolu’daki Yunan şehirlerinin Perslere karşı birleşmek ve güç oluşturmak için kurdukları siyasi birlikti. Böyle anılmasının nedeni, üye devletlerin toplanma yeri ve birlik hazinesinin saklandığı yer olarak Delos adasının seçilmesiydi. Birlik hazinesi lider Atina’nın denetimindeydi. Bkz; Freeman, Mısır, Yunan ve Roma, 2003, s. 233.

¹⁷⁷ Bean, a.g.e., s. 95.

Aiolis bölgesindeki diğer ilkçağ kıyı kentleri gibi, Pitane'den de artakalanlar az olmuştur. İlkçağ yapılarının işlenmiş taşları, yeni yapılarda kullanılmak üzere alınmıştır. Ceneviz kalesinin yapımında da bunlardan kullanılan olmuştur¹⁷⁸. Yarımada, deniz kenarında devam eden 2.44 m. kalınlığında düzensiz örülmüş bir duvar ile çevrelenmiştir. Batı tarafta bazı duvar kalıntıları görülebilmektedir. Ama bunlar oldukça hasara uğramıştır. Kentteki kamusal yapılardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Yarımadanın doğu kenarının ortasında, tiyatronun bulunduğu yer az da olsa ayırt edilebilmektedir. Güneydeki burunda görülen teras, stadionun yerine işaret etmektedir. Kentteki Venedik kalesinin, birkaç yerde izleri görülen Yunan dönemine ait antik duvarlar üzerinde yükseldiği belirtilmiştir¹⁷⁹.

M.S. XIII. yüzyılda Cenevizliler tarafından inşa edilen kalesi, II. Mahmut döneminde hapishaneye çevrilmiştir. Kale duvarlarının alt kesimlerinde Hellen çağı kent surundan alınmış güzel taş bloklar görülmektedir¹⁸⁰. Kalenin giriş kısmında saklı kalan antik duvarlar dışında bir zamanlar var olduğu bilinen tiyatrosu ve stadyumu günümüzde yok olmuştur¹⁸¹. Pitane'de ilkçağ kenti alanında kazı yapılmamıştır. Ekrem Akurgal yönetimindeki kazılar, yarımadanın kıstağında, İon nekropolisi olan yerde yürütülmüştür. (Levha 4)

2. 1. 2. *Elaia*

Pitane'den batıya doğru, Kaikos ırmağı geçildikten hemen sonra, başka bir liman kenti olan *Elaia*'ya (*Kazıkbağları/Zeytinbağ*) geliniyordu. Elaia, Hellen dilinin bir sözcüğüdür ve “*zeytinlik*” anlamına gelir. İlkçağ kentinin bulunduğu yöre bugün de yoğun zeytincilik bölgesidir. Elaia kenti, kıyıdaki ilk Hellen yerleşmesi olma ayrıcalığına sahipti. Söylenceye göre Elaia'yı, Troia Savaşı sırasında Atinalılara önderlik eden *Menestheus* kurmuştu ve böylelikle Elaia, Batı Anadolu'da kurulan ilk Hellen kenti olmuştu. *Pausanias* şöyle anlatıyor:

---

¹⁷⁸ Umar, 2002 a; s. 133.

¹⁷⁹ Bean, 1997, s. 97.

¹⁸⁰ Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, 2003, s. 286

¹⁸¹ Tül, Ş., Türkiye'nin Antik Kentleri, Gezi'99, 1999. s. 22.

“Argos’lular Thebai’yi aldılar ve Polyneikes’in (Oidipous’un oğlu, Antigone’nin kardeşi) oğlu olan Thersandros’a teslim ettiler bu Thersandros, Agamemnon komutasında olarak, Troia Savaşı’na katıldı.; ancak, savaş sırasında Agamemnon bir ara Mysia’ya sefer etmek zorunluluğuna düşüp orada felaketli bir yenilgiye uğradığında, Mysia’lı yiğit Telephos, Thersandros’u öldürdü. Elaia’da Thersandros için dikilmiş bir anıt vardır; bu taş anıt, agorada, açıkta durur ve yöre halkı Thersandros anısını kutsal sayarak onun için kurban kestiklerini söyler.”¹⁸²

Klasik Dönemde önemsiz bir yerleşme niteliğinde kalan kentin, Delos Birliği’ne ödediği vergi çok düşüktür ama Hellenistik Dönem’de, Aiol yerleşmelerinin çoğu karanlığa gömülürken Elaia, giderek önem kazanmıştır. Erken Bizans Dönemi’nde de varlığını sürdüren kent, bu dönemde Ephesos’a bağlı bir piskoposluk merkezidi¹⁸³.

Antik çağdan kalan en önemli yapı, günümüzde Kaikos ırmağının taşıdığı çamurlarla dolmuş olan antik mendireğidir. Halk arasında “*Taş Liman*” olarak bilinen kalıntı ilkçağdan günümüze ulaşmış ender liman örneklerinden birisidir¹⁸⁴. İyi durumda korunmuş duvar 182,9 metre devam ettikten sonra, çamur katmanlarının meydana getirdiği bir düzlükte kaybolur. Yatay sıralar oluşturacak biçimde yerleştirilmiş büyük blokların madeni kenetler (metal parça) ile sağlamlaştırıldığı görülür. Kenetler günümüze kalmamıştır fakat kenet delikleri görülebilmektedir. Limana ait diğer duvarlar ve iskele ise artık ayırt edilememektedir¹⁸⁵.

Kentin akropolisi, yüksekliği ancak 18,3 metreyi bulan alçak bir tepededir. Yüzeyde tarla kazılırken görülen antik taşlar dışında kalıntıya rastlanmamaktadır. Sur duvarının bıraktığı çizgi, başta akropolis ile anayol arasında kalan kesimde olmak üzere, takip edilebilmektedir. Daha önceki zamanlarda Elaia antik kentinde çalışan bilim adamları, sur duvarının tarihini bir blok üzerindeki yazıttan yola çıkarak, M.Ö. 234 olarak belirlemişlerdir. Kent kapısının yalnızca konumu

¹⁸² Umar, 2002 a; s. 118–119. Pausanias, 1988, 9-V-7.

¹⁸³ Bean, 1997, s. 92–93.

¹⁸⁴ Tül, 1999, s. 22.

¹⁸⁵ Bean, a.g.e., s. 93.

saptanabilmektedir. Yolun yukarısındaki iki tepenin arasında yer alan kapıdan, bir iz kalmamıştır. Nekropolisin, kentin kuzeyindeki alanı kapladığı sanılır. Burada yazıtlı iki stel ele geçmiştir. Elaia kentinin, tiyatrosu ve stadionuna ilişkin herhangi bir iz belirlenememiştir. Antik kentin diğer kalıntıları, limanın kuzeyinde kalan iki kuyudan ibarettir¹⁸⁶. (Levha 5)

2. 1. 3. *Gryneion*

On iki Aiol kentinden biri olan *Gryneion* kentinin yeri, İzmir-Çanakkale anayolundan 85 km. gidince ulaşılan *Yeni Şakran* köyünün güneyindeki minyatür yarımadadadır. Bu yarımadaya “*Temaşalık*” denilmektedir. Kentin, Temaşalık bitişiğindeki ana karaya da yayıldığı kesindir ve orada geç Roma çağı mozaikli taban döşemeleri bulunmuştur.

Kentin Yunanlılar tarafından kuruluşu konusunda yazılı kaynakların suskun kalmasına karşın, efsaneler Amazon *Gryne*’den adını alan daha eski bir yerleşmeye değinmektedirler. Kent ilk kez M.Ö. V. yüzyılda, Delos Birliği’nin bir üyesi olarak tarihe geçer¹⁸⁷. *Gryneion*, Hellenistik Dönem içlerinde Myrina’ya bağlanmış ve adı öncelikle, “*Apollon Kutsal Alanı*” dolayısıyla anılmıştır¹⁸⁸. Strabon, kökü çok eskilere giden, Apollon’a ait bilicilik merkezinden ve beyaz mermerden yapılmış, görkemli tapınaktan söz etmiştir¹⁸⁹. Pausanias ise, Apollon’un en güzel korusunun burada bulunduğunu belirtmiştir¹⁹⁰.

Gryneion antik kentinde hiçbir zaman bilimsel kazı çalışması yürütülmemiştir. Temaşalık Burnu’nun en yüksek kesiminde dikdörtgen biçimli bir yükselti veya platform fark edilir. Kutsal alan burada yer almış olabilir. Burada yivsiz sütun kasmağından başka bir kalıntı yoktur. Sütun kasmalarının beyaz mermerden olmaması, tapınak ile bir ilişkileri bulunmadığını gösterir, formları Bizans Dönemi’ne işaret etmektedir. Antik limana ait herhangi bir kalıntı ile

---

¹⁸⁶ Bean, 1997, s. 93-94-95.

¹⁸⁷ Bean, y.a.g.e., s. 90.

¹⁸⁸ Bean, y.a.g.e., s. 91.

¹⁸⁹ Strabon, 2005, XIII. 3-5 s. 165

¹⁹⁰ Pausanias, 1988, I-XXI-9

karşılaşmamıştır. Plinius'un, Gryneion limanını anılmaya değer saymasına karşın burasının tüm zamanlarda yalnızca küçük teknelerin giriş-çıkışına izin verdiği anlaşılmaktadır¹⁹¹. Antik kentte, anayolun yakınında çeşitli lahitler içeren, M.Ö. 500 yıllarına ait bir mezarlık ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen güzel bir döşeme mozaiği ortaya çıkarılmıştır. Kentteki nekropolis buluntusu alanında ele geçirilen keramik parçaları, Bayraklı kazılarında bulunmuş olan sarı renkli ince keramiklere benzemektedir ve içlerinde kaba ve gevrek yapılı, kırmızı boyalı, keramik parçaları da vardır. Bunların, zeytinyağı depolamakta kullanılan küplerin parçaları olduğu düşünülmektedir¹⁹².

2. 1. 4. Myrina

Gryneion'un biraz güneybatısındaki *Myrina (Birkitepe)* antik kenti, Elaitikos körfezi kıyısında ve küçük *Titnaios-Pythikos (Kocaçay)* çayının ağız kısmında yer alıyordu¹⁹³. Myrina kentinin tarihi konusunda fazla bilgi yoktur. Amazonların büyük kraliçelerinden *Myrina*'nın adına efsanelerde rastlanır. Kurduğu kentlerden biri kendi adını; Kyme, Pitane ve Gryneion gibi diğer kentler de, yardımcılarının adlarını taşır. Myrina, Delos Deniz Birliği'nin ilk üyelerindendir¹⁹⁴. Birliğe bir talent ödemekte, bu durumuyla Kyme dışında tüm Aiol kentlerini geride bırakmaktadır¹⁹⁵.

Myrina'nın Hellenleşme sonrası tarihçesi hakkında kaynak azdır. Diğer Aiolis kentleri gibi, fazla bir etkinliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 17 yılındaki depremden diğer Aiol kentleri gibi Myrina'da etkilenmişti. İmparator *Tiberius*'un özel ilgisiyle kent yeniden yapılarla donatılmıştır. Kent, *Tiberius*'a minnetini belirtmek için bir ara *Sebastopolis* (imparatorun kenti) adını almıştır. Fakat sonradan eski ada dönülmüştür. Zaman içinde Gryneion'un bağımsızlığını yitirdiği ve Myrina ile kaynaştığı bilinmektedir. Buradan anlaşılan, Myrina'nın önemini, öncelikle yönetimi altında bulunan bu ünlü tapınağa borçlu olduğudur. M.Ö. 106 yılında kent ikinci bir depremin daha yıkımına uğramış ve bir kez daha kurulmuştur. Fakat

---

¹⁹¹ Bean, 1997, s. 92.

¹⁹² Umar, 2002 a; s. 113–115

¹⁹³ Sevin, 2001, s. 77

¹⁹⁴ Sevin, y.a.g.e., s. 77.

¹⁹⁵ Bean, a.g.e., s. 87.

Hıristiyanlığın yayılması ve *Gryna Apollon* tapınağının kente getirdiği saygınlığın yok olması, kentin ekonomik gerilemesini hızlandırmıştır¹⁹⁶.

Myrina antik kentinin, ayakta duran kalıntılar açısından çok zengin olmadığını bilinmektedir. Kent eskiden *Epona Tepe* ile *Kato Tepe* adını taşıyan, günümüzde ise *Birki Tepe* (*Beriki Tepe*) ile *Öteki Tepe* diye anılan iki yükselti üzerine kurulmuştur. Akropolisi oluşturan Birki Tepe çokgen örgülü bir duvar ile savunulmuştur. Savunma duvarı, günümüzde görülememekte ama Bizans surlarından arta kalan duvar fark edilmektedir. Batı yamaçtaki çukurun tiyatronun yeri olduğu düşünülmektedir. Başka kalıntı görülmeyen arazide, Öteki Tepe'nin teraslanmış olması, antik dönemde yerleşim gördüğüne işaret etmektedir¹⁹⁷.

Birki Tepe'nin kuzey yamacı ile ona bakan kuzeydeki tepede, 1880–82 yılları arasında, 4000–5000 mezar ortaya çıkartılmıştır. Çoğu, kireçli tabana açılmış, dikdörtgen biçiminde basit bir çukurdan ibaret olan mezarlarda, tek gömü vardır. Bazen iki ya da üç mezar çukuru, birbirinin üstüne rastlar. Yönlendirme konusunda bir kural gözetilmediği anlaşılmaktadır. Yazıtlar nekropolisin Geç Hellenistik Döneme, M.Ö. II. ve I. yüzyıllara tarihlenmesini sağlar¹⁹⁸. Yüzyılı aşkın bir zamandır, bahsedilen yerlerde tarım yapıldığından ve dolayısıyla toprak sürüldüğünden mezarlar artık görülmemektedir. (Levha. 6)

2. 1. 5. Kyme

Eleatikos körfezi kıyılarından, güneybatıya doğru inildiğinde, Strabon'un tarifleriyle; “ *Aiolis kentlerinin en iyisi ve en büyüğü* ” olarak da nitelenen Kyme'ye varılır. Strabon, Kyme hakkında şu bilgiyi verir:

---

¹⁹⁶ Bean, 1997, s. 87.

¹⁹⁷ Bean, y.a.g.e., s. 88.

¹⁹⁸ Bean, y.a.g.e., s. 88-89.

*“Aiolis kentlerinin en iyisi ve en büyüğü Kyme’dir. Burasının Lesbos’la birlikte sayıları otuza varan ve halen çoğu yok olmuş bulunan diğer kentlerin metropolisi olduğu söylenebilir.”*¹⁹⁹

Antik kaynaklar, Kyme’nin, Larissa kentinin düşürülmesi ve Pelasgosların egemenlik altına alınmasından sonra Yunan göçmenleri tarafından kurulduğunu anlatırlar. Bu öyküler bir araya toplandığında, bu kuruluşun en erken M.Ö. 1140 en geç M.Ö. 1050 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir²⁰⁰. Smyrna, Myrina ve bazı başka kentler gibi, Kyme kentinin de adını bir Amazon’dan aldığı ileri sürülmektedir²⁰¹. M.Ö. V. yüzyılda Attika-Delos Deniz Birliği kurulunca, Kyme, birliğe yılda dokuz talent ödemiştir. Bu tutar yalnız öbür Aiol kentlerinin ödediklerini aşmakla kalmamış, Ephesos, Miletos ve İonia’nın diğer büyük kentlerince sunulan tutarları da geride bırakmıştır²⁰². Bu örnek kentin ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Kentin zenginliği Hellenistik ve Roma dönemlerinde de devam etmiştir. Yine Strabon’a göre Kyme, muhtemelen birçoğu kendi toprakları çevresinde otuzdan çok köy ve kasabanın kuruluşunda öncülük etmişti. Uzak bölgelerdeki kolonileri içinde en tanınmış olanı ise Pamphylia bölgesinde kurduğu Side kenti olmuştur²⁰³.

Kyme ören yeri, iki tepe ile tepeler arasında denize kıyısı olan bir düzlükte yer almaktadır. Kentin akropolisini oluşturan kuzey tepe üzerinde tanrıça İsis’e adanmış İon düzeninde tapınak kalıntısı içeren bir kutsal alan bulunmaktadır. Tepenin güneye bakan yamacındaki geniş oyuk üzerinde, oldukça hasar görmüş tiyatronun oturma sıraları görülür. Güney tepenin batıya bakan yamaçları üzerinde, kentin agorası, bouleuterionu, taş döşeli caddeleri, portikoları ve villaları bulunur. Güneydeki alçak tepenin en yüksek kodu üzerinde henüz ortaya çıkarılmamış sur duvarları bulunmaktadır²⁰⁴. Pek çok kıyı kentinde gözlemlendiği gibi, Kyme’de de

¹⁹⁹ Strabon, 2005, XIII- 3-6 s.165.

²⁰⁰ Doğer, E., İlk İskanlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen (ya da Tarhaniyat) Tarihi, 1998, s. 286.

²⁰¹ Strabon, a.g.e., XII-3-21 s. 31.

²⁰² Bean, 1997, s. 85.

²⁰³ Doğer, a.g.e., s. 287.

²⁰⁴ Doğer, y.a.g.e., s. 289.

antik taşların deniz yoluyla İzmir, İstanbul ve başka kentlere yapı malzemesi olarak götürüldüğü anlaşılmıştır.

Bizans döneminde piskoposluk merkezi olarak hizmet veren Kyme antik kenti, ortaçağda bir kale biçiminde yaşamını sürdürmüştür. Son yıllarda İtalyan Heyeti tarafından ortaya çıkartılan küçük boyutlu kalenin Bizans Dönemi'nde (M.S. XII. ve XIII. yüzyıllarda) yaptırıldığı düşünülmektedir. XV. yüzyılda Fatih döneminde bu kale yıktırılmıştır²⁰⁵. Aiol kentlerinin en büyüğü ve gelişmişinden, günümüze kalanlar anlatılanlardan ibarettir²⁰⁶. (Levha. 7)

2. 1. 6. Aigai

Aigai antik kenti Çandarlı Körfezinin gerisinde, denizden on iki buçuk kilometre uzaklıkta *Pythikos* vadisinde yüksek bir tepe üzerinde idi. Kent, bugün Manisa il sınırları içinde, *Kaikos* ile *Hermos* (Gediz) arasındaki bölgededir. Antik yerleşim, *Pythikos* ile güney kolu olan *Setlik çayı* arasında üçgen biçimli tepedir. Kocaçay vadisine bakan kuzey tarafı ile doğusu diktir. Antik yerleşimin üzerinde bulunduğu tepe, üç kademe halinde güneydoğuya doğru alçalır²⁰⁷.

Arkaik şehir eşkenar bir üçgene benzeyen en üst set üzerine kurulmuştu. Bu setin etrafı çokgen örgülü bir surla çevrilmişti. Şehrin etrafını saran surlar daha sonra, alt setlerden ve yamaçlardan geçirilerek, güneybatı ve kuzeybatıya doğru genişletilmiştir. İki çeşit duvar örgüsü bulunan surlarda, kareye yaklaşan dörtgen taşlardan yapılmış daha eski olanı olasılıkla M.Ö. IV. yüzyıla aitti. Dikdörtgen örgülü duvarlar Hellenistik döneme aittir. Surlar Roma ve Bizans çağlarında defalarca onarılmıştır. Şehre ulaşmak için, doğu tarafında döşemeli bir yol takip edilir. Günümüzde de görülebilen bu yolla huni şeklinde bir kapıya ulaşılır. *Demir Kapı* adı verilen bu yapı 2.60 metre genişliğindedir²⁰⁸. Bouleuterion, kent merkezinden biraz doğudadır, akropolis tepesinin doğu yamacı üst yanındadır.

---

²⁰⁵ Tül, 1999, s. 24.

²⁰⁶ Bean, 1997, s. 86.

²⁰⁷ Akarca, 1998, s. 85.

²⁰⁸ Akarca, y.a.g.e., s. 85.

Yapının oturma sıralarından yalnızca birkaçı görülmektedir ve Geç Hellenistik dönemden kalma olduğu sanılmaktadır²⁰⁹.

Kentin kuzeydoğu yanında, güçlü ve görkemli bir destek duvarı sayesinde oluşturulmuş düzlüğün üzerinde agora yer alır. Aigai agorası, kare ya da kareye yakın planlı olağan agoralardan değildir. Karia'daki Alinda kenti agora yapısı gibi kuraldışı bir yapıdır. Agora; L biçiminde özenli işçilikle örülmüş yüksek duvarlara sahiptir. Yapının uzun yanı doğuya, kısa yanı kuzeye bakar. İçteki duvar geniş ölçüde yıkılmıştır, dış duvarın ise büyük bölümü ayakta. Geç Hellenistik döneme tarihlenen üç katlı agoranın alt kattaki dükkân bölümleri iyi korunmuştur. İç yanda bulunan alt katın stoası Dor düzenindeydi ve ana yapının orta katında, doğu duvarının penceresi yoktu; bu kat, uzun bir depodan ibaretti. Üçüncü katın stoa gibi seyirlik amaçla yapıldığı görülmektedir²¹⁰.

Kentin gymnasionu, kentin kuzeybatı yanında, uçtaki tiyatro yapısının güney bitişiğindedir. Tapınak yapıları, kendi aralarında uyum gösterecek biçimde bir bütün olarak tasarlanmıştır²¹¹. Aigai kenti tiyatrosu, Pergamon tiyatrosu gibi kayalara oyulmuştur. Sahne binası destekli set üzerine yerleştirilmiştir. Tapınak meydanının etrafı dirsekli ve iki katlı bir stoa ile çevrili idi. Aynı şekilde stoaların alt katları Dor, üst katları İon düzeninde idi²¹². Yapının caveası tümüyle toprak altındadır. Sahne bölümü taş yığınının altındadır. Yapının birçok bölümünün, Roma egemenliği çağında, olasılıkla M.S. 17 depremi sonrasında yenilendiği görülmektedir²¹³. Tiyatronun güneyinde bulunan teras, değişik düzen ve plan gösteren stoalarla üç yandan çevrilidir. Burada, tiyatronun güneyinde templum in antis planlı, Dor düzenine sahip küçük bir tapınak daha bulunmaktadır²¹⁴. Nekropolis, tepe üstündeki ilkçağ kenti kalıntıları alanının doğu ve kuzey ilerisine düşen yamaçlardadır²¹⁵. Bugüne kadar kazı yapılmamış olan Aigai antik kentinde, 1889 yılında yüzey araştırması yapılmış ve yüzeydeki buluntular incelenmiştir. (Levha. 8-9)

---

²⁰⁹ Umar, 2002 a; s. 89.

²¹⁰ Umar, y.a.g.e., s. 90-92.

²¹¹ Umar, y.a.g.e., s. 93.

²¹² Akarca, 1998, s. 87.

²¹³ Umar, a.g.e., s. 93

²¹⁴ Akurgal, 2003, s. 287

²¹⁵ Umar, a.g.e., s. 95

2. 1. 7. Larissa

Larissa antik kentinin yeri kesin olarak bilinmemekte, genel olarak İzmir'in kuzeyindeki "Buruncuk" ile lokalize edilmektedir. Hermos ırmağının sağında ve Kyme yakınlarındaki kent Aiolis bölgesinin önemli yerleşimlerindedir²¹⁶.

Larissa, Aiol Birliği'nin ilk on iki üyesinden biridir ve ayrıca Homeros'un adından bahsettiği batı kıyılarındaki ender kentlerden biri olmanın onurunu taşır²¹⁷. Hellenler'in eline geçtikten sonra uzun süre tarih sahnesinde adı duyulmayan kent, M.Ö. 546 yılında tüm Batı Anadolu gibi Persler tarafından işgal edilmiştir. Pers Kralı Kyros'un, Lydialılar'ın müttefiki olarak savaşan Mısırlı askerleri Larissa'ya yerleştirmesiyle bu tarihten sonra kent "Mısırlıların Larissa'sı" olarak adlandırılmıştır. Larissa antik kenti Hellenistik Dönem'den sonra bağımsızlığını yitirmiş ve Kyme'nin yönetimi altında bir köy yerleşmesi durumuna düşmüştür²¹⁸.

Yunan istilası öncesine tarihlenen bir sur duvarının tüm kenti çevrelediği araştırmalardan anlaşılmaktadır. M.Ö. IV. yüzyıl başlarında savunma sisteminin tümü yenilenmiş, akropolisin yayıldığı alan genişletilmiş ve kent surları yeniden inşa edilmiştir²¹⁹. Surların kuzeybatıda kalan iyi korunmuş kesiminde üç yapı evresine ait duvarları yan yana bir arada görmek mümkündür. Akropolisin doğusunda üç yel değirmeni kalıntısı ile güneye bakan yamaçta Buruncuk köyünün eski yerleşimi bulunmaktadır. Yel değirmenlerinin bulunduğu tepenin kuzeye bakan yamacında *tümülüs* adı verilen yığma toprak mezarlar görülür. Bu yığma tümsek mezarların üzerinde, yapıldıkları dönemde uzun bir mezar taşı bulunuyordu. "Phallos" adı verilen bu taşlar genellikle Batı Anadolu ve iç kısımlarda mezarların üzerine bereket sembolü olarak dikiliyorlardı. Aynı bölgede Larissa'nın su ihtiyacını karşılayan "Yirmikuyular" olarak adlandırılan kuyular bulunmaktaydı ve antik dönemde yapılmışlardı²²⁰. (Levha. 10)

---

²¹⁶ Sevin, 2001, s. 78.

²¹⁷ Bean, 1997, s. 77

²¹⁸ Doğer, 1998, s. 278-279.

²¹⁹ Bean, a.g.e., s. 80-81.

²²⁰ Doğer, a.g.e., s. 280-281.

2. 1. 8. Neonteikhos

Neonteikhos kentinin lokalizasyonu ile ilgili kesin bir bilgi olmamasına karşın, Yanıkköy üzerinde bulunan ve haritalarda “*Ceneviz Kalesi*” olarak geçen sarp kayalık Neonteikhos olarak kabul edilmektedir. Kentin adı, “*Yeni Duvar, Yeni Sur veya Yeni Kale*” anlamına gelir ve anlamı Herodotos’un saydığı on iki Aiol kenti arasında en açık olan kenttir²²¹. Hellenistik Dönem’de Pergamon Krallığı’nın egemenliği altına girmiş olan kentin sikkelerinin ön yüzlerinde Athena başı, arka yüzlerinde ise baykuş motifi bulunmaktadır²²². Yanıkköy’deki antik kentin kalıntıları akropolisi oluşturan garip biçimli, yuvarlak kaya sayesinde uzaktan da kolayca seçilebilmektedir. Köye bakan yamaçta, çoğunlukla teras duvarlarına ait, özenle yapılmış, çokgen örgülü parçalar görülür. Kayalara oyulmuş bir merdiven ve merdivenin kuzeydoğusunda kesme taşlardan örülmüş duvarın kalıntıları yamacın en üst kesimindedir. Antik yol, köyden tepenin epeyce yukarılarına kadar devam eder²²³.

Kentin tüm Roma egemenliği boyunca yerleşim bölgesi olduğu yüzeydeki yoğun çanak-çömlek buluntularından anlaşılmaktadır ama bu dönemle ilgili antik kaynaklarda adı geçmemektedir. Bizans Dönemi’nde ise yeni bir isimle karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde *Arkhangelos* (Baş Melek) adıyla Smyrna’ya bağlı bir piskoposluk merkezi konumunda olan yerleşme XIII. yüzyılın sonunda Saruhanoğulları’nın eline geçmiştir. Kentin sur duvarlarının dışındaki kuzey düzlükte, toprak üzerinde görülen bir zeytinyağı atölyesine ait pres ve değirmen taşları, Roma Dönemi’ne aittir ve bu atölye o dönemde *Sardene* (Dumanlıdağ) yamaçlarının zeytin ağaçları ile kaplı olduğunu göstermektedir²²⁴.

Kentte bulunan kaya kabartması üzerinde üç basamakla çıkılan, cepheden dört sütunlu bir tapınak tasviri vardır. Kaide üzerinde dik duran bir aslanla tekeye binmiş bir kadın tasvir edilmiştir. İki yanda ortadaki kadın tasvirine doğru zıplayan iki kaplan betimlenmiştir. Bu kabartma üzerinde tekeye binmiş güzellik tanrıçası

---

²²¹ Doğer, 1998, s. 275.

²²² Doğer, y.a.g.e., s. 276.

²²³ Bean, 1997, s. 82-83.

²²⁴ Doğer, a.g.e., s. 276-277

Aphrodite ile Aslanlı Kybele (Ana tanrıça) birleştirilmiş olmalıdır. Vahşi hayvanların koruyucusu Ana tanrıça Kybele'nin Spylos'da (Yamanlar ve Spil Dağları) olduğu gibi Dumanlı'da da bir kutsal yeri olduğu anlaşılmaktadır²²⁵.

2. 1. 9. *Temnos*

Temnos, Sardene'nin güneydoğu eteklerinde kurulmuştur. Kent, Herodotos'un andığı, Aiolis birliğini oluşturan en eski on iki Aiolis kentinden biridir. Adının Hellen dilinde hiçbir anlamı olmadığından, kentin adı üzerine açıklayıcı bir mitos öyküsü uydurulmuş, Temnos'un bir efsane kahramanı olduğuna inanılmıştır²²⁶.

Antik kentte şimdiye kadar bilimsel kazı yapılmadığı gibi, kapsamlı bir yüzey araştırması da yürütülmemiştir. Kentte, ele geçen en erken tarihli buluntu Geometrik Dönem'e (M.Ö. VIII. yüzyıl) tarihlenen bir çanak parçasıdır. Bunun dışında bu dönem için kentle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Oldukça sarp bir lokalizasyonu olduğundan tarih içinde çok önemli bir rol oynamadığı anlaşılan Temnos önce tüm Batı Anadolu kıyısındaki Hellen kentleri gibi Lydia Krallığı'nın nüfus alanı içinde kalmıştır. M.Ö. 547 yılında Lydia Devleti'nin Persler tarafından yıkılmasından sonra ise İran egemenliğine girmiştir. Attika-Delos Deniz Birliği'ne vergi veren kentler arasında adına rastlanmayan Temnos'un M.Ö. IV. yüzyılın başında, tarihçi Ksenophon'un bir pasajından anlaşıldığı gibi zaman zaman Persler'den bağımsız bir politika izlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Kentin yayılma alanı güneyde dört tarafı oldukça sarp olan akropolis ile kuzeydeki düzlük alandır. Tüm alanın ağaçlarla kaplı olması kalıntıların görülmesini engellemektedir. Akropolisin kuzey yönüne bakan sarp yamacın üzerinde ağaçlıklar arasında güçlükle seçilen ve yaklaşık 750–1000 kişilik küçük bir tiyatro bulunmaktadır. Tiyatroyu çevreleyen koruma duvarının batıda korunan bir parçası dikdörtgen bloklardan oluşturulmuştur. Ayrıca akropolisin çok sarp olan batı yamacının eteklerinde, uzunluğu 300 metre, yüksekliği yaklaşık 3 metreye ulaşan polygonal (çok kenarlı) taşlardan bir sur duvarı görülmektedir²²⁷.

---

²²⁵ Doğer, 1998, s. 277.

²²⁶ Umar, 2002 a; s. 72-73.

²²⁷ Doğer, a.g.e., s. 272-275.

2. 2. BITHYNIA (Levha. 11)

2. 2. 1. Nikomedia

Lysimakhos tarafından yerle bir edilen Astakos kenti, M.Ö. 264 yılında daha kuzeydeki bugünkü yerine taşınmış; adı kurucusu *I. Nikomedes*'e göre Nikomedia olarak değiştirilmiştir²²⁸. M.S. 284 yılında imparator *Diokletionus*, Bithynia Krallığı'nın merkezi Nikomedia'yı yeniden başkent yapar. Kent imparator zamanında *Roma*, *Antiokheia*, ve *Alexandreia*'dan sonra dünyanın dördüncü büyük şehri olur²²⁹.

Kentin Roma egemenliği döneminin dış surları, çeşitli dönemlerde onarım ve yenileme geçirmiş; bazı parçalar günümüze ulaşabilmiştir. Kentin en yüksek bölümünde (Günümüzde Bağçeşme ismi verilen yer.) mezarlığın yamibaşında, kapı ve bir parça, onun biraz ilerisinde, Bayraktar Burcu denilen bir burç vardır. Birkaç yüz metre aşağıda bulunan yuvarlak planlı burç (Karaburç) sağlam durumda günümüze ulaşmıştır²³⁰. Kentin iç surları, Bizans çağından kalmışlardır. İç surların yapımında, ilkçağ yapılarından alınma işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Osmanlı egemenliği döneminde ciddi bir onarım geçirmiş olan iç surların bazı burçları bugün de ayakta ve oldukça yüksektir²³¹.

İlkçağ kentinin, biri kentin doğu tarafında, diğeri batı tarafında olmak üzere iki nekropolisi vardır. İki nekropolde kentin dış taraflarındadır. Nikomedia'nın yurttaşlarının bir su kemeri yapmak için başarısız kalan iki girişimini de antik yazar Plinius'dan öğrenmekteyiz²³².

---

²²⁸ Sevin, 2001, s. 36.

²²⁹ Sevin, y.a.g.e., s. 36.

²³⁰ Umar, Bithynia, 2004, s. 109-112

²³¹ Umar, y.a.g.e., s. 112.

²³² Owens, 2000, s. 162 (Plinius, Natural history, translated by H. Rackham, 1989, X. 37.)

2. 2. 2. Nikaia

Nikaia, Bithynia bölgesinin en önemli kentlerinden biridir. *Kios*'un (Gemlik) doğusunda ve *Askania* (İznik Gölü) gölünün kıyısındadır²³³. Buradaki ilk kent, ilkçağın erken bir döneminde kurulmuş ve M.Ö. IV. yüzyılda yıkılmıştır. İlkçağ kentinin adı bilinmez ve tarihçesi üzerinde bilgi yoktur²³⁴. Bu bölgede yeni kent kurulması çalışmalarını başlatan, *Antigonos Monophthalmos* (M.Ö. 301) idi²³⁵. “*Antigoneia*” adıyla kurulan kent daha sonra Thrakia kralı *Lysimakhos* tarafından yeniden inşa edilerek eşinin adı dolayısıyla (Nike) *Nikaia* olarak adlandırılmıştır²³⁶.

Strabon kenti şöyle tanımlar: “*Kentin çevresi yüz altmış beş stadion’dur ve dörtgen şeklindedir, bir düzlükte kurulmuştur ve dört kapısı vardır; caddeleri dik olarak birbirlerini keser; öyle ki, gymnasion’un ortasına konan bir taştan dört kapı da görülebilir.*”²³⁷ Antik yazar Strabon kentte iki ana caddenin birbirini dik olarak kestiğini ve bu kesişme yerinde yer alan o zamanın gymnasionunun ortasından bakıldığında kentin dört ana giriş kapısının da görülebildiğini belirtmiştir. Günümüzde bu gymnasion kalıntısı yerinde “*Agia Sophia*” kilisesinin kalıntıları bulunmaktadır²³⁸.

Strabon tarafından eşkenar dörtgen biçiminde olduğunu belirtilen surların büyük bir kısmı ve kapıların çoğu günümüze ulaşmıştır. Sur yüksekliği 10–13 m. arasında değişmektedir. Surlarda yuvarlak ve kare planlı 114 burç (kale) bulunmaktadır. Dört ana kapıdan biri olan Batı kapısı (Göl Kapısı) günümüze ulaşamamıştır. Güney kapısı bir bölümüyle görülebilmektedir. Bu kapılar İmparator *II. Cladius* döneminde (M.Ö. 268–270) yapılmışlardır. Doğu kapısı ve Kuzey kapısı üç kademelidir ve yapımları İmparator *Hadrianus* döneminde (M.Ö. 117–138) tamamlanmıştır²³⁹.

---

²³³ Sevin, 2001, s. 35.

²³⁴ Umar, 2004, s. 195.

²³⁵ Akarca, 1998, s. 52. ve Umar, y.a.g.e., s. 195.

²³⁶ Sevin, a.g.e., s. 35.

²³⁷ Strabon, 2005, XII, IV–7 s. 60.

²³⁸ Umar, a.g.e., s. 213.

²³⁹ Umar, y.a.g.e., s. 209-210.

Kentin tiyatrosu güneybatı tarafındadır. Tiyatro kemerlerinden dört tanesinin kalıntıları görülebilmektedir. Bithynia valisi *Genç Plinius*, İmparator *Traianus*'a yazdığı mektupta kentin tiyatrosu ve gymnasionu hakkında şunları anlatır:

“ Nikaia'daki tiyatronun yapımı yarı yarıya bitmiştir ama daha yapılacak çok iş vardır... Kent zenginlerinden birçoğu, binaya bazı eklentiler yaptırmayı kendiliklerinden üstlendiler; örneğin, yapının üst bölümlerinin desteklenmesi için her iki yana birer sütun dizisi, auditorium'un üst arkasında bir geçit yeri. Ama bunların gerçekleştirilmesi, daha önce bitirilmesi gereken ana yapıya ilişkin çalışmaların durmuş olması yüzünden beklemektedir...

...Nikaia kentlileri, benim gelişimden önce bir yangın sonucunda yıkılan gymnasion'larını yeniden yaptırmaya da başlamışlar, hem de bu yenisini eskisinden çok daha geniş ve büyük bir yapı olarak yaptırıyorlar... ”²⁴⁰

Kent, Roma döneminden sonra Nikomedia kentinin gelişmesiyle beraber yavaş yavaş önemini yitirmiştir. (Levha. 12)

---

²⁴⁰ Umar, 2004, s. 211-213.

2. 3. IONIA (Levha. 13)

2. 3. 1. Phokaia

İonia bölgesinin kuzeyden güneye doğru ilk kenti, adını yörede hala yaşayan bir fok balığı türünden almış olan *Phokaia*'dır²⁴¹. Antik kent, İon'ların Ege sahillerinde kurdukları 12 İon kenti arasında en önemli merkezlerden biridir. Phokaia, döneminde önemli bir liman ve deniz gücüne sahipti. Herodotos onların uzun deniz yolculuğuna çıkan ilk Yunanlılar olduklarını; *Adriyatik Denizi*, *Etruria*, *İberia* ve *Cadiz* yakınındaki *Tartessos*'a ilk kez bu kentin insanların gittiğini belirtir. En önemli kolonileri arasında, Marmara ve Karadeniz'in güney kıyılarındaki Miletoslular ile beraberce kurduğu *Lampsakos* (Lâpseki), *Amisos* (Samsun), *Kyrnos* (Korsika) adasında *Alalia*, Fransa'da *Massalia* (Marsilya), İspanya'da *Emporion* (Ampurias) ve İtalya'da *Elea* (Velia) yerleşimleri gösterilebilir²⁴².

Tarih boyunca Phokaia kentinin yerleşim merkezi yarımada üzeriydi. Bununla beraber Arkaik Dönem'den, M.Ö. VII. yüzyılın sonundan başlayarak, etrafını çevreleyen kıyı bölgesi de yerleşmeye sahne olmuştur. Arkaik çağda kentin geniş bir alana yayıldığı ve sınırlarının yarımadaı aştığı saptanmıştır. M.Ö. VI. yy.'da Anadolu'nun en büyük kentlerinden biri olduğu anlaşılan kentte, Athena tapınağı kazıları sürdürülmüş ve tiyatronun yeri bulunmuştur. Körfezin başında yer alan kent, dikdörtgen biçimindedir ve kentin iki yanından ilerleyen surlar birleşip bir üçgen oluştururlar²⁴³. Kentin ilkçağ yapıları olan tiyatro ve surlardan geriye sadece parçalar kalmıştır. Athena tapınağının bazı taşları sadece kazı sonrası depolandıkları yerde görülebilmektedir. Tapınağın ayakta duran parçası yoktur²⁴⁴. Üzerinde modern bir kentin kurulmuş olması antik yerleşimden günümüze fazla kalıntı gelmemiş olmasının nedenidir.

---

²⁴¹ Sevin, 2001, s. 87.

²⁴² Sevin, y.a.g.e., s. 88.

²⁴³ Akurgal, 2003, s. 291. Kent hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz, Ömer Özyiğit, "2003 Yılı Phokai Kazı Çalışmaları" 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Yayın no:19. Ankara, 2005. s. 43-45.

²⁴⁴ Umar, 2002 a; s. 58.

2. 3. 2. Smyrna

Büyük İonia limanlarının üçüncüsü olan *Smyrna* (Eski İzmir) Ephesos'un yaklaşık 72 km. kuzeyinde, adını kentten alan uzun körfezin ucunda yer almıştır (Levha. 14-15)²⁴⁵. M.Ö. VI. yüzyılda yıkıma uğrayan asıl yerleşme yeri, körfezin kuzeydoğu bölgesine kuşbakışı bakan alçak bir tepe üzerinde bulunuyordu. M.Ö. IV. yy. sonu ile M.Ö. III. yy. başlarında Pagos tepesi önüne ve yamaçlarına kurulan yeni Smyrna kentinin planı, Strabon'un tasvirlerine göre, araziye uydurularak çizilmiştir²⁴⁶. Strabon kentin caddelere ayrılışının özel bir şekilde düzenlendiğini, birbirlerine olabildiği kadar dik doğrular şeklinde geçirildiğini belirtmektedir. Caddelerinin taşlarla döşendiğini öğrendiğimiz Smyrna kenti antik yazarlara göre, araziye uyan, düzenli, ızgara planlı bir şehirdi²⁴⁷.

Ephesos gibi Smyrna'da iç kesimlerle bağlantılı idi; çünkü *Sipylos* (Manisa) dağının güneyindeki kolay bir geçitten *Hermos* havzasına ve Kral Yolu'na uzanıyordu. Bununla beraber kent, deniz ticareti için elverişsiz bir yerde idi, bunun nedeni uzun körfezin, son derece iyi bir liman oluşturmakla birlikte, kentin, Ege deniz yoluna daha az çıkılabilir olmasına yol açmasıydı. Yine de M.Ö. III. yüzyılda Smyrna çok gelişmiş ve körfezin ağzındaki toplulukların hemen önüne geçmiştir. Kentin uluslararası statüsü, bu yüzyılın ortalarında saldırılara karşı sağlanan genel bir garanti ile iyice düzelmiştir. Fakat Smyrna, *Hermos* vadisinde *Magnesia ad Sipylum* Kalesi ve civarında konuşlanmış asker kolonistlerle, kent arazisinin maruz kaldığı bir istilası sonucunda yaptığı anlaşma ile olasılıkla daha güçlü bir konum elde etmiştir. Bu anlaşma ile hem eski askerlere hem de yerleşimin özgür "Hellen" halkına, Seleukos Kralına bağlılık yemini etmeleri koşuluyla, Smyrna'da sadece yurttaşlık hakları değil, aynı zamanda evlerde bağışlanmıştı²⁴⁸.

---

²⁴⁵ Magie, D., Anadolu'da Romalılar 3, Batı Anadolu Kent Devletleri, 2003, s. 46.

(Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bkz, Cadoux, 2003 ve Cook, J., BSA., 1948-1951 s. 1-34.)

²⁴⁶ Akarca, 1998, s. 77.

²⁴⁷ Strabon, 2005, XIV, I-37 s. 209.

²⁴⁸ Magie, a.g.e., s. 46-48.

Smyrna şehrinin etrafı surlarla çevrilmişti. *Meles Suyu* (Halkapınar) surların yakınından geçiyordu. Surlardan bir parça bugün Kadifekale’de güneybatıda ortaçağ surları içinde teşhis edilebilmiştir. *Akropolis, liman, Metroon, gymnasion*, etrafında gelişmiş dört mahallesi vardı²⁴⁹. Denizden yüksekliği 185 m. olan akropolis Kadifekale’de bulunuyordu²⁵⁰. Şehrin limanının, günümüzdeki kent sokak düzeninin araştırılmasıyla, çarşının olduğu yerde, ya da önünde olduğu anlaşılmıştır. Bugünkü çarşı sokaklarının halkalar şeklinde oluşu, şimdi dolmuş olan limanın etrafını çevirdiklerini gösteriyor. Limanın ağzı kapatabiliyordu. Metroon ve gymnasionun yeri tam olarak saptanamamıştır. Gymnasionun’un şehrin güneyindeki Değirmentepe’de olduğu düşünülmektedir. Metroon bu çevrede Sipyrene adı ile ibadet edilen Tanrılar Anası’nın tapınağı idi M.S. II. yüzyılda hatip *Aelius Aristides*’e göre Smyrna’nın en güzel tapınağı olarak biliniyordu. Yine Strabon’dan öğrendiğimize göre şehrin iki katlı stoaları vardı. Bu stoalar eğimli arazide kurulan birçok şehirde olduğu gibi, yamaca inşa edilmiş olmalıydılar. İçinde Homeros’un ilkel bir ağaç heykeli ve kült yeri olan bir stoa “*Homerion*” adını taşıyordu. Ayrıca şehirde bir kitaplık da bulunmaktaydı²⁵¹. (Levha. 16)

2. 3. 3. *Klazomenai*

Oniki İon kenti arasında anılan Klazomenai, Urla-Çeşme yarımadasının kuzey kıyısında, İzmir Körfezi'nin ortalarında yer almaktadır. *Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Phokaia* ve *Klazomenai* kentlerinde, diğer Ionlardan farklı, ortak bir dil konuşulduğunu, böylece de bu kentlerin dil açısından bir bölge oluşturduklarını antik yazar Herodotos kitabında bildirmektedir. Herodotos'un dile dayanarak belirlediği bu bölgesel özellik, maddi kültür ürünlerinde de kimi zaman kendisini belli etmektedir²⁵². Pausanias kentin kuruluşunu Ion göçünden sonraya yerleştirir, fakat ilk iskânın M.Ö. III. binyılın başlarına yani ilk tunç çağına değin uzandığı bilinmektedir. Attika-Delos birliğinin ilk üyelerinden olan kent, M.Ö. V. yüzyıldan Büyük İskender

²⁴⁹ Akarca, 1998, s. 77.

²⁵⁰ Gül, Y., Smyrna, 2005, s. 13.

²⁵¹ Akarca, a.g.e., s. 77.

²⁵² Bakır, G., (2005), Kentin Konumu, Erişim:19.03.2006, <http://www.klazomeniaka.com/01-KLAZOMENAI-KONUM.html>

zamanına kadar yaşamını Karantina adası üzerinde sürdürmüştür (Levha. 17)²⁵³. Klazomenai kentinin en gelişmiş dönemindeki yeri olan bu ada üzerinde görünür hiçbir kalıntı yoktur, sadece surların kuzeybatı köşesinin ve tiyatro boşluğunun yeri belirlenebilmiştir²⁵⁴.

M.Ö. IV. yüzyıl kentinin ızgara planlı düzenli bir kent olduğu yapılan kazı ve araştırmalarda ortaya çıkmıştır Klazomenai’de açığa çıkarılan Khyton kenti, ızgara planının Anadolu’da arkeolojik olarak incelenebilen en eski örneklerinden biridir (Levha. 18). Kentin siyasi birlik haline gelmesi ve demokratik yönetimin bir ilkesi olan vatandaşların eşitliğinin konut alanlarına yansması bu tip planların uygulanmasını sağlamıştır. Klazomenaili oligarkhlar²⁵⁵, bu demokratik anlayışı kentlerine yansıtmıştır. Kentin insulalarında, eşit büyüklük ve sayıda konut alanları ayrılması hedeflenmiş, kentin kurulmasından önce bu mantığa uygun bir kent planı hazırlanarak başarıyla pratiğe geçirilmiştir. Klazomenai antik kentinde açığa çıkarılmamış diğer kamu yapılarında da insula düzeninin bozulmadığı ve Hippodamos kent planının uygulandığı diğer kentlerden anlaşılmaktadır²⁵⁶.

2. 3. 4. Ephesos

Bugün kalıntıları görülen kent, M.Ö. III. yy.’ın başlarında *Lysimakhos* tarafından yaptırıldığı durumuyla *Pion* (Panayır) ve *Koressos* (Bülbül) tepelerinin arasındaki vadide yer alır ve bel kemiğini Artemision’dan devlet agorasına doğru uzanan mermer cadde oluşturur (Levha. 19)²⁵⁷. Ephesos’un Pion ve Koressos dağlarının yamaçlarına kaldırılmasında nedenler vardı. *Kaystros* (K.Menderes) ırmağının getirdiği alüvyonlar limanı doldurmuş ve kentin çevresinde bataklıklar oluşturmuştu. Ayrıca ova savunma bakımından güvenli değildi. Şehrin doğu-batı doğrultusunda uzanan ana caddesini dik olarak kesen ikinci cadde kuzey-güney doğrultusunda vadiyi aşarak Pion dağına geçiyordu. Resmi yapıların toplandığı şehir

²⁵³ Sevin, 2001, s. 90.

²⁵⁴ Umar, Ionia, 2001 a; s. 86.

²⁵⁵ Oligarkh: (Oligarşinin egemen olduğu rejimlerde) Siyasi gücü ellerinde bulunduran kesimin mensupları.

²⁵⁶ Bakır,G., (2005), M.Ö. IV. yy. Kentleri- Khyton ve Nesos, <http://www.klazomeniaka.com/07-KLAZOMENAI-KHYTON-NESOS.html>

²⁵⁷ Sevin, a.g.e., s. 96.

merkezi iki dağ arasındaki vadi içinde idi. Devlet agorası Koressos dağı eteklerinde geniş bir set üzerine inşa edilmişti; ana cadde üstünden, ikinci cadde ise agoranın batısından geçmekteydi. Kuzeyinde, Pion dağı eteklerinde, yan yana duran iki yapı bouleterion ve prytaneion idi. Roma çağında bu iki yapının yeniden inşa edildiği bilinir²⁵⁸.

Kent planında iki agorayı birbirine bağlayan çapraz doğrultuda (kuzeybatı-güneydoğu) bir cadde bulunur. Cadde limanın gerisindeki ticaret agorası ile devlet agorasını birbirine bağlıyordu. Bu caddelerin adı “*Kuretler caddesi*” idi. Caddenin üzerinde *Hadrianus*'a ithaf edilmiş, korinth düzeninde bir tapınak, *Traianus* adına yapılmış bir çeşme, zenginlerin konak benzeri evleri ve *Tiberius İulius Celsus* adına oğlu *Aquila* tarafından yaptırılmış, iki katlı kütüphane binası yer alır. *Arcadiane* denen liman caddesi daha kuzeydedir. Bunun hemen gerisinde ise kentin en etkileyici ve en büyük yapısı olan tiyatro yükselir. Pion dağının batı yamacına yaslanmış olan yapı, 30 bin seyirci alabilecek kapasitededir²⁵⁹. Yapı ilk kez Hellenistik Dönem’de yaptırılmaya başlanmış, daha sonra genişletilmiş ve İmparator *Trajan* döneminde de tamamlanmıştır. Roma dönemine ait olan sahnenin içinde Hellenistik dönem tiyatrosunun skenesine ait parçalar bulunmuştur. Bu buluntular yapının o devirdeki düzeni ve biçimi konusunda bazı önemli bilgiler verirler. Hellenistik dönemde oyuncular, Roma döneminde ise, proskenionun üstünde oynuyorlardı²⁶⁰. Kentin prytaneionu, Augustus döneminde inşa edilmiştir. Tiyatro biçimli odeion yapısı, prytaneion yanında ve devlet agorasının arkasında bulunduğundan, bu yapının bir bouleterion olduğunu ya da aynı zamanda bouleterion işlevini gördüğünü söylemek yanlış değildir. Bu yapının doğusundaki iyi korunmuş yapı kalıntıları, hamam olarak tanımlanmıştır²⁶¹.

Şehrin ızgara sisteminin, şehrin dışında (kuzey doğrultuda) kalan Artemis tapınağı ile aynı düzlem içinde olduğu görülür. Surlardan Pion dağının doğrultusunda küçük bir parça kalmıştır, Koressos dağının üzerindeyse surlar girintili ve çıkıntılı bir

---

²⁵⁸ Akarca, 1998, s. 49-50-51.

²⁵⁹ Sevin, 2001, s. 96.

²⁶⁰ Akurgal, 2003, s. 336.

²⁶¹ Akurgal, a.g.e., s. 346.

yol izleyerek kilometrelerce uzanmaktadır. Şehrin biri batıda, biri doğuda, biri de kuzeyde olmak üzere üç büyük kapısı vardır. Doğu kapısı iki dağ arasındaki vadinin başındaydı (*Magresia kapısı*). Bu Magnesia'ya ve güney İonia'ya açılan kapıydı. Büyük bir olasılıkla Magnesia kapısı İmparator *Vespasian* (M.Ö. 69-79) tarafından yaptırılmıştır. Pion dağının kuzeybatı ucunda *Koressos* kapısı bulunuyordu. Bu kapıdan başlayan yol bir taraftan *Koressos*'a, bir taraftan *Artemis Tapınağına* gidiyordu. Tapınağın Pion dağı etrafından dolaşan ikinci bir yol ile doğu kapısı olan Magnesia'ya bağlandığını bir yazıttan biliyoruz²⁶². Üçüncü kapı liman kapısıdır. Limanın dolma tehlikesine karşı, liman ağzına bir mendirek inşa ettirilmiştir. Fakat bu önlem Strabon'a göre çözüm getirmemiştir²⁶³. Attalos II zamanında yapılan bu girişim başarısız olmuşsa da, kent büyüklük ve önem bakımından gelişmesini sürdürmüş ve Hristiyanlık devrinin başlangıcında, Toroslar'ın öte tarafındaki Asya topraklarının en büyük ticari merkezi olmuştur²⁶⁴. (Levha. 20)

2. 3. 5. Priene

Tüm İonia kentleri içinde en güzel yerleşim planına sahip olan *Priene* (Güllübahçe), Maeandros (Büyük Menderes)'un ağız kısmının üstünde, *Mykale* dağının güney tarafında bir dizi teraslar üzerinde kurulmuştur; kentin gerisinde ise sırtını verdiği dağın tepesinde bir akropolis yer alır.²⁶⁵ Priene'nin kelime anlamı "*Hisar Yurdu*" demektir. Priene kentinin ilk yerleşiminin nerede kurulduğu belli değildir.

Priene kenti, eski şehir planlamacılığının en güzel örneğidir. Şehir, ızgara sistemi ile inşa edilmiştir (Levha. 21). Genellikle 3,5 metre genişlikte olan şehrin yan sokakları arazinin eğimli olması sebebiyle merdivenlidir. Resmi ve halka açık diğer binalar çoğunlukla bir bloğun tamamını kapsamaktadır ve şehir merkezinde yer alır.

---

²⁶² Ephesos Artemis Tapınağı'nın lokalizasyonu ve kalıntıları hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz; Murray, A.S. Remains Of Archaic Temple Of Artemis At Ephesus , The Journal Of Hellenic Studies, Vol. 10. 1889.

²⁶³ Akarca, 1998, s. 51-52.

²⁶⁴ Magie, 2003, s. 45. (Strabon, 2005, XIV, s. 641.)

²⁶⁵ Magie, y.a.g.e., s. 50.

Latmos Körfezi'nin kuzey kıyısındaki kent, Pers savaşlarından sonra M.Ö. 350 yılında Mykale dağının güney etekleri üzerine tekrar kurulmuştur. Dik yamaca uygulanmış ızgara planlı şehirlerin en iyi örneğidir. Doğu-batı yönünde paralel caddeleri ve bunları dik kesen kuzey güney yönünde sokakları vardır. Şehrin içinde araçların işlemei pek mümkün değildi. Ancak agoranın kuzeyinden geçen ve batı ucunda bir şehir kapısının bulunduğu ana cadde arabaların geçmesine elverişliydi. Şehrin etrafındaki at nalı şeklindeki stoalar, şehir meydanına daha fazla genişlik kazandırmak için adaların dışına oturtulmuştu²⁶⁶. Burada farklı durumda olan yapı stadion'du. Bu yapı kentin aşağı kısmında, daha düz bir arazi üzerinde ve kenti oluşturan ızgara plana göre biraz farklı bir açı ile konumlandırılmıştı. Ayrıca şehir savunma amaçlı bir sur ile çevrilmişti. Bu sur sokaklardan bağımsız bir şekilde arazinin doğal yapısından savunmada yararlanılacak şekilde inşa edilmişti²⁶⁷. Sur zigzaglı bir görünümdeydi. Ayrıca ana sokaklar taşlarla döşenmişti ve yağmur sularının olumsuz etkisini önlemek amacıyla yeraltında ve yüzeyde kanallar yapılmıştı.

Priene kentinin planındaki büyük mimari hacimler türlü düzeylere dağılmış ve ızgara planın sadeliği ve sıkıcılığı bu şekilde hafifletilmişti. M.Ö. III. yy.'ın ortalarından sonra Batı Anadolu'da hâkimiyet kuran Ptolemaios'un etkisiyle bölge, Mısır tanrıları ve kültü ile tanışırılmış, bu kültürel etkileşim ve ticari ilişkiler sonucunda da Priene'de Mısır Tanrılarına adanmış bir kutsal alan inşa edilmiştir. Priene kentinin doğusunda bir teras üzerinde yer alan bu kutsal alanın dikdörtgen avlusunun içinde bir kült yapısına ait kalıntılar bulunmaktadır²⁶⁸. Priene kentinin planına agoranın üstündeki Athena Tapınağı hâkimdi. Tiyatro ve gymnasium gibi büyük yapılar şehrin en üst ve en alt setine yerleştirilmişti. Üst yamaçta konut sahası dışında Demeter Tapınağı vardı²⁶⁹. Şehrin, biri batıda diğer ikisi doğuda olmak üzere üç kapısı vardır. Priene'nin ana giriş kapısı olan "Doğu Kapısı", taşlı kaldırımdan yapılmış uzun bir yokuş yoldan sonra ulaşılabilen Tiyatro sokağının kuzey doğusunda yer alır. (Levha. 22)

---

²⁶⁶ Akarca, 1998, s. 43.

²⁶⁷ Owens, 2000, s. 66- 67.

²⁶⁸ Rumsched, F., Küçük Asya'nın Pompeisi Priene Rehberi, 2000, s, 192.

²⁶⁹ Akarca, a.g.e., s. 43.

Priene kentinin suyu bir aquadakt²⁷⁰ aracılığı ile dağdan getiriliyor ve kentin kuzeydoğusundaki bir noktada surdan içeriye giriyordu. Su buradaki havuzlarda dinlendirilip durulmaya bırakıldıktan sonra toprak künklerle bütün kente dağıtılıyordu. Kentin pek çok yerinde su çeşmelerden akmakta idi. Tiyatro skenesinin güneydoğu köşesinde, ana yol üzerinde Kutsal Stoa'nın doğu ucunda ve Athena Tapınağı'nın güney kenarında bu çeşmelerden bulunmaktaydı²⁷¹.

Priene kenti toprakları, M.Ö. 133'de Pergamon Kralı II. Attalus'un ölümünden sonra Roma'ya eklendi ve böylelikle Roma egemenliğine altına girdi. Bizans döneminde şehir piskoposluktu. Bulgular imparatorluğun çöküşüne kadar yerleşimin devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bu dönemin sonunda ise, Priene tamamen terk edilmiştir.

2. 3. 6. *Miletos*

M.Ö. VII. ve VI. yüzyıllar boyunca İonia'nın en önde gelen kenti, İon başkaldırısı sırasında Persler tarafından M.Ö. 494'de yıkımına kadar, hiç kuşkusuz Miletos'tu. *Maeandros* nehrinin denize döküldüğü yerde bir yarımada üzerinde konulanmış olan Miletos kentinin zenginliği, verimli topraklarına ve yaygın ticaret ilişkilerine dayanmaktaydı; söylentiye göre Miletos kenti en az doksan koloninin kurulmasına öncülük etmişti²⁷². Miletos kentinin üzerinde bulunduğu yarımada'nın her iki yanını girintili çıkıntılı yapan dört ayrı liman, Miletos tüccarlarına sadece geniş barınak sağlamakla kalmamış, onu başka limanlardan, özellikle sayısız kolonilerden gelen gemilere yükleme-boşaltma için önemli bir merkez yapmıştır²⁷³. Diğer yandan kentin içerilerle kara ticareti, iç kesimdeki engebeli *Latmos*

²⁷⁰ Aquadakt: Su kemeri. Antik Roma'da geliştirilen ve çok kullanılan uzak mesafelerden su getirmek için yapılmış kemerli su yolu.

²⁷¹ Akurgal, 2003, s. 356.

²⁷² Owens, 2000, s. 33.

²⁷³ Magie, 2003, s. 39.

(Ayrıca Miletos'un ticareti, özellikle de kolonileri ile olan ticareti için bkz; I.Röhlig, *Der Handel v. Milet* (Hamburg 1933), s.9 vd ve Michell, H., *Economics of Ancient Greece*, 1957, s.238.

M.Ö.334'de Miletos'u ele geçirdiğinde B.İskender'in kullandığı karayolu uzun bir dolanmayla körfezin güney tarafı çevresinde uzanmıştır. Bu yol Eski Çağ'da, modern zamanlarda olduğundan daha az zorlu olmuş olabilir; çünkü Phillippos'un Milet III. 5, s.18'de gözlemlediğine göre, Latmos Gölü'nün yüzeyi sahil boyunca devam eden bir arazi şeridini örtmek suretiyle en azından üç metre yükselmiştir.)

(Beşparmak) dağ kitlesine değin uzanan körfezin derin girintisi çıkıntısıyla büyük çapta engellenmiştir. Maeandros Vadisi ve Güney Yolu ile yegâne bağlantı, suyun kenarına değin inen dağ burunlarından dolayı güç ve yorucu olan geniş bir dolanmayla, körfezin bu dirseği etrafından olmuştur. Gerçekte bu engeller, ne kara ticaretini tümünden olumsuz etkilemiştir, ne de Büyük İskender'in istilacı ordusuna karşı aşılmaz bir engel oluşturmuştur. Bununla birlikte, kentin ana kara ile ulaşımı esas olarak, körfezin bir ucundan diğer ucuna gemiyle yapılmış olmalıdır. Burada, Maeandros'un ağzına yakın *Myous* (Avşar Köyü) şehri bulunuyordu. Bu şehir M.Ö. V.ve IV. yüzyıllarda bağımsız bir yerleşme iken daha sonra Miletos gücünün yönetimi altına girmiştir. Onun egemenlik altına alınması, Miletoslulara körfezin öte yanında ayak basacakları bir yer vermiş ve Maeandros Vadisi ile doğrudan bir bağlantı sağlamıştır²⁷⁴.

Arkaik Dönemde Miletos kentinin boyutları etkileyicidir ve kentin önemini yansıtır. Kent yarımadaının önemli bir bölümünü kaplar ve kuzeyde Aslanlar Koyu'ndan, güneyde Kalabaktepe'de bulunan akropolise kadar uzanır. Kent merkezi Athena Tapınağı yakınlarında kentin iki limanı Tiyatro Koyu ve Athena Koyu arasında uzanır²⁷⁵. Miletos kenti M.Ö. 494'de Persler tarafından tahrip edildikten sonra bile hiçbir zaman ıssızlaşmamıştır. M.Ö. 479'da Yunanlıların, Mykale yarımadası önlerinde kıyıya çekilmiş Pers "*İran*" donanmasını baştanbasa yok etmelerini izleyen yıllarda imarına yeniden başlanmış ve Miletos kökenli mimar Hippodamos'un düzenlemesine göre, ızgara planlı olarak inşa edilmiştir (Levha. 23)²⁷⁶.

Yeni Miletos şehri kısmen eski yerleşim üzerine, kısmen yeni topraklar üzerine kurulmuştur. Miletos kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan bir yarımada üzerindeydi. Burası günümüzde kara içinde kalmıştır. Yarımadaının 2 km. ye yakın bir uzunluğu vardı. Şehir yapılan kazılarda, "*Tiyatro Limanı*" ve "*Aslanlı Liman*" olarak adlandırılmış iki koy arasındaki küçük bir tepe etrafında yayılmıştı²⁷⁷. Şehrin

---

²⁷⁴ Magie, 2003, s. 39-41.

²⁷⁵ Owens, 2000, s. 33.

²⁷⁶ Sevin, 2001, s. 100.

²⁷⁷ Akarca, 1998, s. 37.

eski kent merkezinin genişletilmesiyle yeniden düzenlendiği bilinir. Kentin planı üç yerleşim bölgesi esasına göre yapılmıştır: kuzeydoğu, kuzey ve güney bölgeleri. Her bölge arasında küçük bir yön farkı vardı. Bu fark her bölgenin ayrı ayrı çizildiğini gösterir. Her bölge dik açılı sokaklarla, düzenli dikdörtgen adalara bölünmüştür²⁷⁸. Yarımadanın ortasında, Miletos'un iki ana limanı arasında yer alan L biçimli alan kamusal kullanım için ayrılmıştı. Kentin yönetim, siyaset, ticaret yapıları ile dinsel ve kamusal yapıları burada gelişti. Kamu yapıları seyrek olmakla birlikte bütüncül bir ilişki içerisinde konumlandırılmışlardı. Bu da bu yapıların planlanmasının ve inşaatının aynı zamanda tamamlandığını düşündürmektedir²⁷⁹.

M.Ö. V.ve I. yüzyıllar arasında kamusal, yönetsel, ticari ve dinsel yapılardan oluşan bir yapı grubu inşa edilmişti. Bunlar; iki pazar alanını, bir bouleuterionu, bir yeni Delphinion ve bir gymnasiumu içermektedir. Bu dönemde Athena Tapınağı yeniden inşa edildi, yeni bir agora eklendi, stadion ve büyük bir hamam yapıldı ve tiyatro yeniden inşa edildi²⁸⁰. Tiyatronun yerini seçerken topografik özellikler göz önüne alınmıştır. Şehrin batı tarafında limana bakan bir tepeye rastlanıyordu²⁸¹. Tekil yapıların genel plan içerisinde birbirleriyle bütünleştirilmesi, yeni binaların uygun biçimde konumlandırılması yanında, stoaların yapıları arasında bağlayıcı elemanlar olarak beceriyle kullanılması sonucunda sağlanmıştır. Miletos şehrinde kamusal alanın kuzey ve güneyinde, iki konut alanının planlandığı görülmektedir. Kuzeydeki alanın ızgara sokak planı, enine geçen genişçe bir caddeyi içermekte, buna karşılık güneydeki alanda birbirini kesen iki önemli arter ulaşımına yardımcı olmaktadır. Bunların yanı sıra iki alandaki insulaların boyutlarının da farklı olduğu söylenebilir²⁸².

Kentin planı gelecekteki gelişmeler göz önüne alınarak yapılmıştır. Şehrin ortasında resmi binalara ayrılan alan bir defada inşa edilmiş değildi; burada inşaat yüzyıllarca sürmüştür. Mahallelerde aynı şekilde zamanla ihtiyaca göre yapılmıştır.

---

²⁷⁸ Akarca, 1998, s. 37.

²⁷⁹ Owens, 2000, s. 53. (Ayrıca bu konuda diğer düşünceler için bkz., Lawrence, A. W. Grek Architecture, 1973. s. 254- 255 ve Akarca, a.g.e., s. 37.)

²⁸⁰ Owens, a.g.e., s. 54.

²⁸¹ Akarca, a.g.e., s. 37.

²⁸² Owens, a.g.e., s. 54.

Adaları büyük olan güneydeki mahallenin birbirini kesen 7.50 metre genişlikte iki ana caddesi, bu mahallenin diğerlerinden daha sonra belki Hellenistik çağda, belki daha da sonra inşa edildiğini gösterir²⁸³. Miletos kentinde yerleşim alanları, agora merkez alındığında, kent merkezinin etrafını saracak bir şekilde birbirinden farklı yönde iki parçaya ayrılarak konumlandırılmışlardır (Levha. 24).

Miletos kentinin planlanmasının başarılı bir çalışma olduğu ve en önemli özelliğinin “insula” ögesinin temel planlama ögesi, ayrıca kentin sonraki gelişmesini yönlendiren öge olarak belirlediği kesinlik kazanmıştır. Miletos’un planlamasının Akdeniz çevresinde daha önce uygulanmakta olan planlama ilkelerini içerdiği de açıktır. Fakat yine de Miletos kentinin planlamada yeni fikirler getirdiği de aynı derecede belirgindir²⁸⁴.

2. 3. 7. *Didyma*

İonia bölgesinin güney sınırlarını oluşturan *Poseidon* (Tekağaç) burnu yöresinde ve kıyıda içeride Apollon Didymaios kehanetiyle ünlü olan *Didyma* (Yenihisar) kenti yer alır. Miletos kentinin güneyinde bulunan bu antik yerleşim bir kentten çok, kutsal bir alandır²⁸⁵.

Pausanias’dan, Didyma’nın Hellen göçleri öncesinde bile yöre halkı tarafından kutsal bilindiği öğrenilir²⁸⁶. Son kazılardan Didyma’nın sadece bir kâhinin ikametgâhı değil, aynı zamanda yoğun bir yerleşim yeri olduğu da anlaşılmıştır. Arkaik tapınağın yapımına M.Ö. VI. yüzyılın ortalarında başlanıldığına ve yapımının aynı yüzyılın sonlarında tamamlandığına inanılır. Hellenistik tapınağın yapımına, Büyük İskender’in Perslere karşı elde ettiği zaferden sonra başlanılmıştır. Ancak, kalıntılardan bu Hellenistik tapınağın yapımının tamamlanmadığı anlaşılmaktadır²⁸⁷. (Levha. 25)

---

²⁸³ Akarca, 1998, s. 37.

²⁸⁴ Owens, 2000, s. 54-55.

²⁸⁵ Sevin, 2001, s. 101.

²⁸⁶ Pausanias, 1988, VII -2-6.

²⁸⁷ Didyma Tapınağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Akurgal, 2003, s. 382-388.

2. 3. 8. *Magnesia ad Meandrum*

Kent, *Thessalia*'dan gelen ve *Delphoi* kökenli *Magnet*'ler olarak bilinen bir kavim tarafından kurulmuştur. Maiandros ırmağı kıyısındaki konumu nedeniyle, aynı adı taşıyan diğer kentlerle karıştırılmaması için "*Maiandros Magnesia*"sı olarak adlandırılmıştır²⁸⁸. Magnesia, denizden içeride bulunması nedeniyle, Atina egemenliğindeki Delos birliğine girmek zorunda kalmamış ve Atina Sparta savaşına karışmamıştı.

Magnesia kenti, ızgara plan anlayışıyla yapılmış cadde ve sokaklara sahipti. Etrafı çepeçevre bir surla çevrili kent *Priene*, *Ephesos*, *Tralleis* kentlerinin arasında ticari ve stratejik açıdan önemli bir konumdaydı. Magnesia antik kentinin çok fazla tahribata uğramamasının sebebi nehir taşmaları ve yağmur suları sonucunda oluşan mil tabakasının kentin üzerinde koruyucu örtü görevini görmesiydi. Bizans çağında piskoposluk merkezi olan kentte ilk kazılar 1891–1893 yıllarında Berlin Müzesi adına *Carl Humann* tarafından yapılmıştır²⁸⁹. Bu kazılarda Artemis tapınağı ve sunağı, agora, tiyatro Zeus tapınağı ve prytaneion tamamen olmasa da ortaya çıkarılmıştır.

Kentin en önemli yapısı olan *Artemis Leukophryene* tapınağı Hermogenes'in tasarımına göre inşa edilmiştir²⁹⁰. Tapınak İon düzeninde pseudodipteros planlı ve 8×15 sütunludur²⁹¹. Artemis sunağı, tapınağın batı yanında, dış yüzü kabartmalarla süslenmiş ayrı bir yapıydı. Bu yapıdan da günümüze sadece temel ve taban bölümü ulaşmıştır²⁹². Büyük olasılıkla U planlı, avlulu bir yapıydı ve yüksek kabartmalarla donatılmıştı²⁹³. Kentin agorası tapınağın batı yanında ve çok yakınında bulunuyordu. Dor düzeninde stoalarla çevriliydi.

²⁸⁸ Strabon, 2005, XIV-I- 647 s. 211.

²⁸⁹ Akurgal, 2003, s. 348.

²⁹⁰ Sevin, 2001, s. 102. (Vitruvius, 1998, III 2,6; VII 12.)

²⁹¹ Akurgal, a.g.e., s. 348.

²⁹² Umar, 2001 a; s. 214.

²⁹³ Bingöl, O., (2006), Artemis Kutsal Alanı, Erişim: 25.05.2006, <http://magnesia.org/tr/tr3.htm> ayrıca bkz, Orhan Bingöl, "Magnesia ad Maeandrum 2003 (20. yıl)" 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Yayın no:19. Ankara, 2005. s. 223-228.

Odeion, Roma dönemi yapıtıdır, arkasını çevreleyen ayaklardan bazıları görülebilmektedir. Çarşı Bazilikası, agoranın güneydoğu bitişiğinde, Artemis tapınağının güneybatı ilerisindedir. Agora ile bağlantılı bir tür kapalı çarşı işlevini gördüğü sanılmaktadır²⁹⁴. Kentin tiyatrosu arkadaki dağa yaslanmış, stadion bir vadi içine oturtulmuştu²⁹⁵.

Magnesia kentinin surları kentin kuzeydoğu yanındadır günümüze sadece birkaç bloktan oluşmuş bölümler kalmıştır. Platon'un öngördüğü ideal kent planına uyum gösterdiği anlaşılan yerleşim, belirlenmiş ada ve parsellerin oluşturduğu imar planının bir sonucu olarak birbirlerini dik açı ile kesen sokak ve cadde sistemine sahipti²⁹⁶. (Levha. 26)

---

²⁹⁴ Umar, 2001 a; s. 215-216.

²⁹⁵ Akarca, 1998, s. 45.

²⁹⁶ Bingöl, O., (2006), Kent Planı ve Cadde Sistemi, Erişim: 25.05.2006, <http://magnesia.org/trk/tr20.htm>

2. 4. KARIA (Levha. 27)

2. 4. 1. Stratonikeia

Stratonikea kenti, Muğla'nın Yatağan ilçesi'nin 6–7 km. batısında, Yatağan-Milas karayolu üzerinde yer alan *Eskihisar* köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Karia bölgesinde kurulmuş olan bu kentin tarihi oldukça eskidir. Stratonikeia kenti, antik adını, uğruna bir şehir yaratılan kraliçe Stratonikeia'dan alır. Kentin kuruluşu antik kaynaklara göre şöyledir; Büyük İskender'in ölümünden sonra merkezi Suriye olan Seleukos Krallığı'nın başındaki *I. Seleukos*, *Demetrios Poliorkades*'in kızı *Stratonikeia* ile evlenir. *I. Seleukos*'un oğlu *II. Antiochos* ile üvey annesi Stratonikeia arasında başlayan aşk nedeniyle Seleukos onları ülkenin doğusuna gönderir. Kral Seleukos ölünce ülkenin idaresini oğlu *II. Antiochos* alır ve M.Ö. 270 yılında Stratonikeia kurulur²⁹⁷. Strabon, şehrin süslenip geliştirildiğini ve değerli yapılarla donatıldığını bildirmektedir²⁹⁸

Stratonikeia şehri yerleşiminin, Hippodamos planına göre kurulmuş olduğu düşünülmektedir. Kentin stoalı geniş caddelerle birbirinden ayrılan sokaklardan oluştuğunu antik kaynaklardan bilinmektedir. Gymnasion şehrin en büyük yapısıdır ve M.Ö. II. yy. ortalarında yapılmıştır. Yapının mermer bloklarla yapıldığı, Roma döneminde onarım gördüğü ve daha sonraki zamanlarda deprem sonucu yıkıldığı düşünülmektedir. İçinde birçok birimi barındıran büyük bir kompleks olduğu kazı ve araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Ayrıca üstü kapalı bir koşu yoluna sahip olduğu bilinmektedir²⁹⁹.

Şehrin önemli yapılarından biri olan bouleuterion merkezde yer alır ve büyük bir kısmı ayakta kalmıştır. Yapının içine, oturma kısımlarına hem önden girilerek hem de güney ve kuzey taraftaki merdivenlerden çıkılmaktadır. Oturma sıralarının daha yukarılara doğru devam ettiği, mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Kuzey

²⁹⁷ Bean, G., *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, (çev. Pınar Kurtoglu), 2000, s. 81-82.

²⁹⁸ Strabon, 2005, XIV- 2-25 s.236.

²⁹⁹ Varinlioğlu, E., "1989 Stratonikeia Kazıları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı; . TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara, 1990. s. 219.

duvarının dış kısmı Yunanca ve Latince yazıtlarla süslüdür. Yapının erken Roma döneminde mi yoksa Hellenistik dönemde mi yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir³⁰⁰. Kentin akropolü güneydeki dağın tepesindedir. Bu tepenin çevresi bir surla çevrilmiştir. Kuzeyinde, yamaç üzerindeki bir teras üzerinde şimdiki karayolunun hemen altındaki, bir yazıtta imparator için yapılmış küçük bir tapınağın kalıntıları göze çarpar. Bunun aşağısında, şehrin güney kısmındaki yamaçta büyük bir tiyatro vardır. Hellenistik dönemde yapılmış tiyatronun caveası, merdivenlerle 9 kerkidese bölünmüştür ve tek bir diazoma (yatay geniş basamak) vardır. Sahne binasının kalıntıları, yapılan kazılarda büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştır³⁰¹. Kent surlarla çevrilmiş olup, bugün kent surlarının yalnızca önemsiz uzantıları görülmektedir. Yerleşim alanının kuzeydoğu köşesinde, büyük kesme taşlar ile kireç harçtan örülmüş güçlü bir kalenin yıkıntıları vardır. Yapı, büyük kesme taşlar ile kireçli harçtan örülmüştür. Yapının onarım gördüğü diğer yapılardan alınma yazıtlı taşlar ve sütun gövdelerinden anlaşılmaktadır³⁰². (Levha. 28)

2. 4. 2. *Tralleis*

Antik şehir, bugünkü Aydın İli sınırları içindedir. Tam olarak yeri, Aydın kentinin yayıldığı yassı tepe üzerindeki geniş düzlüktür³⁰³. M.Ö. II. binyıla ilişkin çivi yazılı Hitit belgelerinde olasılıkla *Atriya*, daha sonra *Euanthia*, *Seleukeia* ve *Antiokhia* gibi isimler taşıyan kentin, önce Argoslular sonra da Thrak kökenli göçmenler tarafından kurulduğu söylenmektedir. M.Ö. IV. yüzyılın başlarında antik yazar *Ksenophon* ondan açıkça bir Karia şehri olarak bahseder³⁰⁴. Şehir, Hellenistik krallıklar arasında sık sık el değiştirmiş, Bergama krallık döneminde heykel ve yontuculukta zirveye ulaşmış ve Bergama Zeus altarı yapımında çalıştıkları bilinen *Apollonios* ve *Tauriskos* isimli iki büyük yontu ustası yetiştirmiştir. Kent üzerinde ayakta kalan tek eser, gymnasiona ait üç kemerli yapı kalıntısıdır. Halk tarafından

---

³⁰⁰ Akurgal, 2003, s. 487.

³⁰¹ Akurgal, y.a.g.e., s.487.

³⁰² Kent hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; Kazıl, E., “Eskihisar (Stratonikeia)” Mimarlık Dergisi, sayı: 324, Temmuz-Ağustos, 2005. Derginin web sitesi için bkz, <http://www.mimarlarodasi.org.tr>

³⁰³ Umar, B., Lydia, 2001, s. 251.

³⁰⁴ Sevin, 2001, s. 111.

“Üçgöz” olarak isimlendirilen kemer, M.Ö. II. yüzyılda yapılmıştır³⁰⁵. Kentin nekropolü güneyde modern şehrin üzerinde yer alır. Kazılardan ve antik yazarlardan Hellenistik Dönemde *Zeus Larasios* tapınağının kentte bulunduğu ve buna bağlı Zeus Larasios kültürünün varlığı anlaşılmaktadır. Larasios tapınağının yeri belli değildir. Kentin diğer yapıları agora, tiyatro ve stadion’dur.

2. 4. 3. Alinda

Hitit belgelerinde olasılıkla “*Ijalanta*” adıyla anılan kent, Anadolu'nun batısında bulunmaktadır. Kent, M.Ö. 451–450 yıllarında Attika Delos birliği üyeleri arasında yer almıştır³⁰⁶. İç Karia bölgesinde bulunan Alinda, bugünkü *Karpuzlu* İlçesi, ilçe merkezi sınırları içerisinde, doğuya bakan bir yamaçta kuruludur. Karia Prensesi *Ada* (M.Ö. IV. yy.) erkek kardeşi *Pixodaros* tarafından Halikarnassos’dan uzaklaştırılınca, burayı kendisine başkent yapmıştır. Kentin yakın çağa ait bilgileri azdır³⁰⁷.

Kentin kalıntıları arasında ilk görülecekler, surlardır. Sağlam durumda bulunan kent surlarının dış yüzeyi biraz şişkin, dikdörtgen prizma biçiminde yontulmuş taşlardan rektangonal teknikle yapıldıkları görülmektedir. Surlardan sonra kentin üç katlı agorasını görürüz, bu antik çağ yapısı Anadolu’nun ayakta kalabilmiş en der üç katlı agoralarından biridir. Halk arasında “*Yedigözler*” adıyla anılan su sarnıçları da büyük boyutlardadır ve yedi tanedir. Yamacın yukarısında, tepe doruğuna yakın bir mevkide bulunan tiyatronun da sağlam bölümleri günümüze ulaşmıştır³⁰⁸. Tiyatronun iki tonozlu geçidi ve dayanma duvarları korunmuştur. Yapının taş işçiliği güzeldir³⁰⁹. Oturma yerlerinin bazıları ve sahne düzeninin bir bölümü yıkıktır. Tiyatronun kuzey batısında iki tapınak kalıntısı bulunmaktadır.

---

³⁰⁵ Umar,2001 b; s. 251.

³⁰⁶ Sevin, 2001, s. 112.

³⁰⁷ Akurgal, 2003, s. 402.

³⁰⁸ Umar, B., Karia, 1999, s. 259-260.

³⁰⁹ Akurgal, a.g.e., s. 402.

2. 4. 4. Aphrodisias

Aphrodisias Aydın'ın Karacasu ilçesine bağlı Geyre beldesinde çok zengin kalıntıları bulunan ve üzerinde halen araştırmaların sürdürüldüğü antik bir kenttir. Önceleri “*Ninoe*” adını taşıyan kent Romalılar döneminde gelişmiş ve otonom bir kent olarak imparatorların tanıdığı birçok ayrıcalıktan yararlanmışır. İmparator *Diocletianus* döneminde ya da daha sonra Karia eyaletinin metropolisi durumuna getirilmiştir. Şehir, VII. yüzyılda bir süre “*Stavropolis*” adıyla anılmışır.³¹⁰ Roma İmparatorluğunun egemenliği sonucunda oluşan barış ve kalkınma sürecinde Aphrodisias zengin ve bayındır bir kent kimliği kazanmıştır. Tıp ve felsefede ünlü bir öğrenim yeri olmasının dışında kentteki heykel yapımcılığı okulu bütün uygar antik çağ dünyasında tanınmaktaydı³¹¹.

Kentin etkileyici kalıntıları günümüze ulaşmıştır, bunların başında gelen kent surları 3.5 km. uzunluğundadır ve M.S. IV. yüzyılda inşa edilmiştir³¹². Kent surları özellikle kuzey bölümde sağlam kalmıştır. Daha sonraki onarımlarda eski yapılardan devşirme taşlar hatta yazıtlar bol bol kullanılmışır. Surların doğu kapısı kuzey kapısı gibi oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmıştır. Kapının güney yanındaki duvarda kabartmalar bulunmaktadır³¹³. M.Ö. I. yüzyılda yapılmış *Aphrodite* tapınağı, İon düzeninde 8×13 sütunlu ve peripteros planlıdır. 14 sütun hala ayaktaadır. M.S. V. yüzyılda Hristiyan bazilikasına çevrilen tapınağın güneyinde, tam ortaya gelecek şekilde konumlandırılmış agora bulunur. Bu bölümde pek çok sağlam heykele ulaşılabilmiş ve gerçek anlamda bir heykeltçilik okulunun varlığına işaret eden deneme heykelleri ve tamamlanmamış eserler keşfedilmiştir³¹⁴. *Aphrodite* tapınağının hemen batısında kentin en büyük yapılarından biri olan hamam bulunur. Kentin akropolünü oluşturan Pekmez tepesi, kuruluşu Geç Kalkolitik Çağ'a uzanan bir höyüktür. Tiyatro bunun doğu yamaçları üzerine kurulmuştur. Kentin kuzey

---

³¹⁰ Sevin, 2001, s. 117.

³¹¹ Umar, 1999 a; s. 343.

³¹² Sevin, a.g.e., s. 117.

³¹³ Umar, a.g.e., s. 349.

³¹⁴ Sevin, a.g.e., s. 117.

sınırında yer alan stadion iyi korunmuştur. Yaklaşık olarak 30 000 kişi kapasiteli olan bu yapının doğu ucu daha sonra arenaya dönüştürülmüştür³¹⁵. (Levha. 29)

2. 4. 5. *Halikarnassos*

Karia sahilini derin bir şekilde girintili çıkıntılı yapan Kos Körfezi kıyılarındaki adalarda olduğu gibi, Rhodos toplulukları ile birlikte, *Dor Heksapolis*'i³¹⁶ olarak bilinen birliği oluşturmuş kentler vardı. Bunların en önde geleni, erken tarihte birlikten kovulmakla birlikte, *Halikarnassos* idi. Körfezin kuzey yanında sahile uzanan ve ileri çıkan bir burunla iki bölüme ayrılan bir koy üzerinde yer almış olan kent, ticaretin gelişmesi için çok uygun, son derece güzel bir limana sahipti. Kara tarafından kolayca savunulabilirdi, çünkü Karia içinden giden ve bölgenin ticaretini kentin doruklarına ulaştıran yol, kente, gerisindeki dağ yamacı içinden geçen dar bir geçitle ulaşmaktaydı.

M.Ö. IV. yüzyılın oldukça büyük bir bölümü süresince Halikarnassos bir tiran ailesince yönetilmiştir; bu tiranlardan ikincisi olan *Mausolos*, kenti görkem ve gücünün doruğuna çıkarmıştır³¹⁷. Hellenistik dönemin belirleyici özelliği olan kentlerin propaganda aracı olması durumu Halikarnassos kentinde de kendini gösteriyordu. Yönetici Mausolos, kentin propaganda ve övünme aracı olarak potansiyelini kavramıştı. Hâkimiyeti süresince Mausolos krallığının birçok kentini yeniden kurdu ve genişletti.

Halikarnassos kentinin üzerinde kurulduğu alan elverişliydi. Bu alanın bir tiyatroyu andıran biçimi, iyi liman avantajı ve doğal savunma olanağı birleştirilerek, konumun etkili görsel kullanımı için potansiyel oluşturmaktaydı. Vitruvius Halikarnassos hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir ve bu bilgi bugün kentle ilgili ana kaynağı oluşturmaktadır³¹⁸. Kentin üzerinde kurulduğu, denize doğru bir doğal

---

³¹⁵Sevin, 2001, s. 117.

³¹⁶Dor Heksapolis: IX.yy. civarında Peloponnesos yarımadasından gelen Dorlar Knidos yarımadasına yerleştiler ve yerli halkın direnişine rağmen dini ağırlıklı bir birlik oluşturdular. Tarihte bu birliğe Dor heksapolis adı verilmiştir. bkz, Mansel, 1999.

³¹⁷Magie, 2003, s. 65.

³¹⁸Owens, 2000, s. 71. (ayrıca bkz, Vitruvius, 1998, ii, 8. 10-11)

çöküntü alanından oluşan topografya büyük ölçüde teraslamalar gerektirmişti. Agora kıyıda, limana yakın bir yerde konumlanmıştı. Geniş bir cadde kentin yaklaşık olarak ortasından geçmekteydi ve bu caddenin merkezinde kralın kendi mezarı, *Mausoleion* yerleştirilmişti. *Ares*'e adanmış olan tapınak ise akropoliste ki konumundan kente tepeden bakmaktaydı³¹⁹.

Vitruvius'un Halikarnassos kentiyle ilgili verdiği bilgi tam değildir. Yine de onun betimlemesinden ve Halikarnassos'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmadan çok sayıda önemli gözlem yapılabilmektedir. Birincisi kent düzenli bir biçimde planlanmış olduğu halde, tasarım alanın doğal olanaklarından yararlanmayı amaçlamıştı. İkinci olarak, plan kentin farklı öğelerini tek bir bütün içerisinde bir araya getirmeyi hedeflemişti. Üçüncü olarak kentin odak noktası kent içerisinde tüm yüksek noktalardan görülebilen Mausoleion idi³²⁰. Mezar anıtı kentte hâkim yüksek bir nokta üzerinde değil, Halikarnassos'un merkezi caddesi üzerinde konumlandırılmıştır ve kentin her yerinden görülebilmektedir. Bu nedenle anıt limanlardan yukarı doğru görüşü kesmekte, tiyatrodan ve kent içerisindeki diğer bakı noktalarından bütün manzaraya hâkim olmaktadır. Halikarnassos'un planı, araziye, görüşü kentin başyapıtı olan Mausolos mezarına yöneltecek biçimde kullanılmaktadır³²¹. Halikarnassos'da ki görülebilen diğer kalıntılar ise; yer yer poligonal ve rektagonal tekniğin kullanıldığı surlar ile Roma Çağı tiyatrosudur (Levha. 30).

Büyük İskender M.Ö. 334'de Karia'ya geldiğinde, Halikarnassos Perslerin elinde bulunmaktaydı. Kent daha önceden, Mausolos'un genç kardeşi *Piksodaros* tarafından Perslere teslim edilmişti. Binalardan pek çoğunun yerle bir edildiği uzun ünlü kuşatmadan sonra kenti ele geçirmiş olan İskender, Halikarnassos'dan arta kalanları, Mausolos ailesinin tek yaşayan üyesine, Mausolos'un küçük kızkardeşi Ada'ya vermiştir; Ada, ayrıca Karia'nın civar bölümünün de sahibi yapılmıştır. M.Ö. 309'da *Ptolemaios I.* tarafından kenti ele geçirmek için başarısız bir girişimde

---

³¹⁹ Owens, 2000, s. 71.

³²⁰ Owens, y.a.g.e., s. 71-72.

³²¹ Owens, y.a.g.e., s. 90.

bulunulmuştur³²². Bununla beraber, M.Ö. III. yy. başlarında Halikarnassos Mısır'ın egemenliği altına girmiş ve bu yüzyıl boyunca Mısır krallarının bir müttefiki olmayı sürdürmüştür³²³.

2. 4. 6. *Knidos*

Knidos (Tekirburnu) kenti, Kos Körfezi'nin Halikarnassos yerleşiminin karşısına rastlayan kısmında, körfezin güney yanını oluşturan uzun yarımadaının ucunda yer alıyordu. Kıyıda yukarıdaki akropolise doğru yükselen teraslar üzerinde, çok güzel bir konuma sahip olan kentin iki limanı vardı. Sahilin önünde uzun bir çizgi şeklinde uzanıp, dar bir kıstakla kente birleştirilmiş *Triopion Burnu*, Knidos'a, dalgakıranları bugün de görülmekte olan bahsedilen iki limanı vermiştir³²⁴. Strabon, kentin limanlarından birinin açık, diğersinin ise *trier*'leri³²⁵ içine alabilen, yirmi gemilik bir donanma merkezi olan ve de kapatılabilen bir liman olduğunu belirtmiştir³²⁶. Knidos kenti, yarımada üzerindeki bu yerine, IV. yüzyıl ortalarında, deveboynu yarımadasının güneyinde, Datça Körfezi'nde ki eski yerinden taşınmasıyla yerleşmiştir. Şehir hem kara üzerine, hem de önündeki dik yamaçlı küçük ada üzerine, ızgara planlı olarak düzenlenmiştir³²⁷.

Kentin planı doğu-batı doğrultusunda uzanan ve birdenbire yükselen, kentin iki limanına hâkim arazi üzerinde birbirine paralel dört cadde içerir³²⁸. Knidos'un eğimli araziye sahip oluşu yerleşimin setler halinde yapılmasını gerektirmiştir. Yamaçta uygulanan ızgara planlı diğer şehirlerde olduğu gibi burada da, eğime paralel sokaklar düz, eğime dik geçirilen sokaklar yokuş, ya da merdivenli idi³²⁹. Kentin ana caddesi doğu kapısını kentin batısındaki kamusal alana

³²² Magie, 2003, s. 66-67. (Plutarkhos, Demetrios, 7,3) ayrıca bkz, İris Cornelia Love, "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos", American Journal of Archaeology, Vol. 74, No.2, (Apr.,1970), 149-155.)

³²³ Magie, y.a.g.e., s. 67.

³²⁴ Magie, y.a.g.e., s. 68-69.

³²⁵ Trier: Eski Çağ'da üç sıra kürekli savaş gemisi. Strabon, 2005, XIV.II. dipnot; 546.

³²⁶ Strabon, y.a.g.e., XIV.II-15 s. 228-229.

³²⁷ Akarca, 1998, s. 45. (Strabon, 2005, XIV,2,15 s. 228-229)

³²⁸ Owens, 2000, s. 66.

³²⁹ Akarca, a.g.e., s. 45.

birleştirmektedir³³⁰. Doğu-batı doğrultusunda olan bu ana cadde, batıda limanların gerisinde, kuzey-güney yönünde geçen ikinci bir cadde ile kesişiyordu. Ana caddenin genişliği kazılardan elde edilen bilgilere göre on metre idi. Tiyatronun batısından geçen kuzey-güney caddesinin genişliği ise 5.50 metre olarak verilmiştir. Sokak ortalarından ölçülen adalar aşağı yukarı 60 metrelik kareler yapıyordu. Şimdiki haliyle bu karelerin sokaklarla dörde ve dokuzaya bölündüğü düşünülmektedir. Bu tarz plan Knidos'da Rhodos tarzı ızgara planının uygulandığı düşünülmektedir³³¹. (Levha. 31)

Şehirde yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda M.Ö. IV. yüzyıldan daha önceki tarihlere ait keramik buluntuları elde edilmiştir; bu, şehirde daha önce yerleşimin olduğunu düşündürmektedir. Fakat Knidos'un M.Ö. IV. yüzyıldan önce de burada olduğunu göstermeye yeterli değildir. Knidos, korunaklı limanı ve Ege doğu ticaret yolu üzerindeki stratejik yeri ile daima küçük yerleşimlere sahne olabilecek yapıya sahipti³³². Kentin arazisinin sınırlı oluşu ve yarımadanın uzunluğu kara ticaretini güçleştirmiş ve Ege'nin taşıma ticaretinde bağımlılık yaratmıştır. Bununla beraber, bu ticaretin geniş bir ticaret olduğu düşünülebilir. Çünkü Knidos şarabı Hellen dünyasının her yanında yaygın bir biçimde kullanılmıştır³³³.

---

³³⁰ Owens, 2000, s. 66.

³³¹ Akarca, 1998, s. 45-46.

³³² Akarca, y.a.g.e., s. 46.

³³³ Magie, 2003, s. 69.

2. 5. KILIKIA (Levha. 32)

2. 5. 1. Antiokheia

Seleukos krallığının başkentlerinden biri olan *Antiokheia* bir iç ovanın güneyinde, *Orontes* (*Asi*) nehri kıyısı ile çift tepeli bir dağın eteğine kurulmuştu³³⁴. Şehri *I. Seleukos Nicator* kurmuştu. Kent, ova üzerinde nehir ve doğuda *Silpius* dağı arasında konumlanmıştı ve *Amanos* dağlarının etkisi altındaydı. Başlangıçta Hellenistik kent *Orontes* nehrinin doğu yakasında sınırlanmıştı, fakat *I. Seleukos*'un halefleri ve Romalılar tarafından zaman içerisinde daha fazla genişletildi. Sonuçta *Antiokheia* ovanın önemli bir kısmını kapladı ve hatta nehrin ortasındaki bir adaya kadar yayıldı. Romalılar zamanında kent imparatorluğunun dört büyük kentinden biri haline gelmiştir. Kentin başlangıçtaki planı daha sonra kent tarafından işgal edilecek olan tüm alanı kapsamaktaydı ve bu plan kentin gelişmesi süresince katı bir biçimde korunmuştur³³⁵.

Güneydeki *Silpius* Dağı şehrin akropolisiydi ve üzerinde bir kale bulunuyordu. Surlar bir tepenin üzerinden geçerek yerleşilmemiş geniş araziye çeviriyordu. Şehre topografik olarak yön verilmişti, kışın güneşi yazın meltemi alacak şekilde konumlandırılmıştı. Sokak sistemi dikdörtgen bir plana sahiptir. En az beş uzun cadde ve bunları kesen çok sayıda sokak vardı. Şehrin temel noktasını, şehrin tam ortasından geçen ana cadde oluşturuyordu ve bu cadde Roma zamanında muhteşem sütunlu bir ana yola dönüşmüştü³³⁶. Strabon devrinde şehir her biri ayrı surlarla çevrili dört mahalleden meydana geliyordu. Bundan dolayı Strabon, *Antiokheia*'yı '*tetrapolis*', dördüz şehir olarak nitelemiştir³³⁷. Hellenistik dönem kent planının izleri Roma döneminde yapılan yenileme uğraşları yüzünden ortadan kalkmıştır. (Levha. 33)

---

³³⁴ Akarca, 1998, s. 55.

³³⁵ Owens, 2000, s. 80-81.

³³⁶ Owens, y.a.g.e., s. 81.

³³⁷ Akarca, a.g.e., s. 56.

2. 5. 2. Tarsos

Tarihi geçmişi çok eskilere dayanan Tarsos antik kentinin ismine *Xenophon'un "Anabasis"* adlı eserinde rastlıyoruz. Ancak kentin ilk tarihi konusunda bilgi verecek belli başlı kalıntıya rastlanmamıştır. Bununla beraber Adana Müzesi'nde korunan Hitit çağı eserleri önemli tarihi buluntular arasında sayılmaktadırlar³³⁸.

Kent surları M.Ö. 200 dolaylarında yapılmış ve sonradan onarım geçirmiştir. Bu surların üç giriş yerinden biri olan güneybatı kapısı "*Kleopatra Kapısı*" olarak anılmaktadır. Irmak yatağı yer değiştirdiği için şimdi kıyıda kalmış olan "*Baç Köprüsü*" diye bilinen yapı onarılmış ve yeni bir köprüye dönüştürülmüştür. Köprünün, geç Roma çağı ya da *Iustinianus* döneminden (M.S. 525-565) kalma olduğu sanılmaktadır³³⁹. (Levha. 34)

2. 5. 3. Anemourion

Kentin erken dönem tarihçesi hakkında çok fazla şey bilinmemektedir. Dağlık Kilikia parçası kapsamında olan kentin görülmeye değer kalıntıları günümüze ulaşmıştır.

Antik kentin iç kalesinin görünümü etkileyici ve görkemlidir. İç kalenin surları, üst yanından, denize ulaşan alt bölümüne kadar, ortaçağ yapısıdır ve hemen hemen her yerde eski yüksekliğinin tümünü korumaktadır. Bu nedenle kentin ayrı bir akropolis bölümü yoktur. Surlar kentin büyük bir bölümünü kapsamaz ve surla çevrili alanda çok az yapı kalıntısı vardır. Bu yapılardan biri kilise olduğu düşünülen, apsisinin ve duvarlarının iç yüzünde fresklerin bulunduğu yapıdır. Surların çevrildiği bölümde sarnıçlar da bulunmaktadır. Kentin orta bölümünde, liman caddesi, agora, tiyatro, su kemeri, hamamlar, odeion ve iki tane bazilika biçimli yapı vardır. Agora yaklaşık 60m.× 80m. boyutlarında bir alanı kaplamaktaydı ve diğer kamu yapılarıyla çevrilmişti. Odeion, orta bölümün tam merkezindedir ve bunun arkasında yarım daire

³³⁸ Akurgal, 2003, s. 479.

³³⁹ Umar, B., Kilikia, 2000, s. 114-115.

planlı tiyatro bulunur. Tiyatro ile odeionun kuzey yanında hamamlar vardır. Tiyatronun tam arkasından geçen su kemeri, kentin orta bölümüne su getirmekteydi ve büyük bir sarnıçla son bulmaktaydı. Odeion yapısının caveası tiyatrodaki olduğu gibi denize bakar, dikdörtgen planlıdır. Caveanın altında tonoz tavanlı bir koridor bulunur ve bu koridorun iki ucu, caveanın altında yer alan yarım daire biçimindeki orkestra boşluğuna çıkar³⁴⁰. (Levha. 35)

---

³⁴⁰ Umar , 2000, s.40-41.

2. 6. LYDIA (Levha. 36)

2. 6. 1. *Thyateira*

Thyateira (Akhisar), *Hyrkania* ovasının kuzeydoğu ucunda, birkaç anayolun kesiştiği yerde önemli ve çok gelişmiş bir kenttir. Yol kavşağında bulunması nedeniyle antik çağda ve diğer zamanlarda pek çok ordunun sefer yürüyüşü bu kentten geçmiştir³⁴¹. M.Ö. II. yüzyılın başlarında Bergama krallarınca genişletilen kent “*Thyateirene*” denilen geniş bir araziye sahipti. Özellikle Roma döneminde bir sanayi kentiydi ve burada birçok meslek grubu güçlü derneklerle örgütlenmişlerdi³⁴².

Kentte ilkçağ ve ortaçağ buluntusu oldukça azdır. Tepe mezarlığı denilen bölgede görülen Roma dönemine ait direkli bir cadde ve kilise kalıntısı nadir buluntulardandır³⁴³.

2. 6. 2. *Magnesia ad Sipylum*

Lydia bölgesinde bulunan *Magnesia (Manisa)* kenti, diğer aynı isimli kentlerden ayırt edilebilmesi için “*Sypylos’daki Magnesia*” diye anılırdı. Bu kent Hellenistik dönemde tanınmaya başlanmıştır ve daha önceki tarihi bilinmez³⁴⁴. *Magnesia*, *Hyrkania* ovasının güney ucundadır. Sipylos dağının etekleri üzerine kurulmuştur.

Magnesia’nın en bilinen özelliklerinden biri, Tantalos’un kızı Niobe ile bir tutulan “*Ağlayan Kaya*” adlı kalıntıdır. Homeros: “*bugün Sypylos’un ıssız doruklarında tanrı buyruğuyla taş olmuştur Niobe, yüreğine sindirir durur acılarını*” dizeleriyle burayı betimler. Pausanias ise şöyle anlatır: “*ben bu Niobe’yi Sypylos dağına tırmandığımda gördüm; yakından yalnızca bir kaya parçasıdır, inleyen ya da başka türlü bir kadına benzer yanı da yoktur; ancak uzakta durursanız başını eğmiş*”

³⁴¹ Umar, B., Lydia, 2001 b; s. 226.

³⁴² Sevin, 2001, s. 183.

³⁴³ Sevin, y.a.g.e., s. 183. Umar, a.g.e., s. 229.

³⁴⁴ Umar, 2001 b; a.g.e., s. 209

ağlayan bir kadın gördüğünüzü düşünürsünüz.”³⁴⁵ Doğal aşınma sonucunda boynu bükük, ağlayan bir kadın görüntüsünü anımsatan bu kaya, Manisa’da İzmir yolu üzerinde bulunan Muradiye meydanının 1 km. doğusundaki Çaybaşı yöresindedir.

2. 6. 3. *Sardeis*

Lydia Devleti’nin başkentliğini yapmış olan kent ve yakın çevresi Prehistorik dönemlerden beri yerleşmelere sahne olmuştu³⁴⁶. Roma döneminde büyük öneme sahip olan kent, Roma’nın hukuk merkezi durumundaydı. Bizans döneminde ise Anadolu’daki hıristiyanlık merkezlerinden biri olmuştu. Kentte, halka ait konutlar oldukça sade ve basit görünümündedir. Taş bir temel üzerinde yükselen kerpiç duvarların sazdan bir damla örtülü olduğu bilinmektedir³⁴⁷. Yerleşim konutlarının içinde belirgin bir bölünmeye rastlanmaz. *Kimmerler*’in saldırılarından önce sursuz olan kent, bu saldırılardan sonra M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında bir surla çevrilmiştir.

Sardeis’te Lydialılar zamanından kalma en önemli eserler, kral mezar anıtlarıdır. “*Bin tepe*” adı verilen 100 kadar tepeden oluşan bu mezarlar, *Gygaia* (Marmara) Gölü’nün güney kıyılarında, halkın gömü alanı ise *Paktolos Çayı*’nın batısındaki yamaç üzerindedir³⁴⁸. Lydia kral ve soylularının bir, iki veya üç odalı mezarlarında ölümler, sıklıkla kayaya oyulmuş tekneler ya da ahşap mobilyaları taklit eden küçük odalar içindeki sedirlere gömülmüşlerdi. Mezarlar zaman içinde açılacak biçimde düzenlenmişlerdi. Taştan odaların üzeri ölen kişinin önemine göre, topraktan yığma bir tepe ile kapatılıyordu³⁴⁹.

Artemis Tapınağı, *Sardeis*’teki günümüze kadar iyi durumda korunmuş yapılardan biridir. *Tmolos* dağı sırtları ile akropol arasındadır. Artemis sunağı tapınaktan daha eski olduğu için kurala ters düşecek biçimde, tapınağın batı

³⁴⁵ Sevin, 2001, s. 185. (Pausanias, 1988, I 21,3- Homeros II. XXIV 613-16)

³⁴⁶ Sevin, y.a.g.e., s. 185. ayrıca bkz, Foss, C, “Archaeology and the “Twenty Cities” of Byzantine Asia”, American Journal of Archaeology, Vol. 81, No.4 (Autumn, 1977), 469-486. s. 475.

³⁴⁷ Umar, 2001 b; s. 137.

³⁴⁸ Sevin, a.g.e., s. 186.

³⁴⁹ Sevin, y.a.g.e., s. 186 ve Akurgal, 2003, s. 309.

tarafındadır³⁵⁰. Yapılan incelemeler tapınağın üç evreden geçtiğini kanıtlar. Birinci yapı evresinde, batıya bakan, uzun, arkaik bir cella, derin pronaos ve dar bir opisthodomostan oluşmaktaydı. Naos'un batısında Artemis sunağı bulunmaktadır. Bu sunak tapınağın inşasından önce de yalnız başına Artemis'e sunulan tapınma yerini oluşturmaktaydı. Tapınağın ikinci yapı evresinde (M.Ö. 175–150) yapı bir dipteros olarak planlanmasına karşın, pseudo-dipteros amphiprostylos³⁵¹ şekline dönüştürülmeye çalışılmış ancak bu çalışma tamamlanamamıştır. Üçüncü evrede ise önceki dönemden yarım bırakılmış bölümler tamamlanmıştır. Ayrıca tapınak ikiye bölünmüş, doğu yarısı *Antoninus Pius*'un karısı *I. Faustina*'ya sunulmuş bir tapınma yeri olmuştur. M. S. IV. yüzyılda tapınağın kiliseye dönüştürüldüğü kalıntılardan anlaşılmaktadır³⁵².

Kentin akropolünün iç taraflarında görülen yapı kalıntılarının hemen hemen tümü orta Bizans çağına aittir³⁵³. Antik kentin en merkezi kesiminde hamam ve etrafındaki yapılar bulunmaktadır. Yapı kompleksinin doğu tarafında kare planlı büyük bir palaestra bulunur. Güneyinde bir sıra dükkânla beraber mermer sütunlu geniş bir cadde vardır Hellenistik devrin sütunlu gymnasium ve palaestra öğeleri, Roma hamam yapısının tonozlu mekânları ile birleşerek "*hamam-gymnasium*" adı verilen yeni bir mimari türü ortaya çıkarmıştır. Yapının palaestra kısmı gymnasium faaliyetleri içindir, batı tarafının tonozlu bölümleri hamam görevini görür. Kompleksin ana girişi palaestranın doğu tarafından, üçlü bölümlü bir kapıdandır. Yapı ekseninin batı ucunda iki katlı, mermer döşeli ve sütunlu bölüm, "*Mermer Avlu*" olarak isimlendirilmiştir. Mermer Avlu'nun mimarisinde Roma tiyatrosunun sahne dekorundan esinlenilmiştir³⁵⁴. (Levha. 37)

---

³⁵⁰ Akurgal, 2003, s. 305 ve Umar, 2001, s. 141.

³⁵¹ Pseudo-dipteros amphiprostylos: Dipteros planında bulunan çift sıra sütun dizisinin içteki sırasının kaldırılıp, yerinin boş bırakıldığı dipteros görünümü verildiği tapınak tipi, ayrıca bu tapınak çeşidinde, sütun dizisi tapınağın hem ön cephesinde hem de arka cephesinde yer alır.

³⁵² Akurgal, a.g.e., s. 306-308.

³⁵³ Umar, 2001 b; s. 148.

³⁵⁴ Umar , y.a.g.e., s. 148.

2. 7. LYKIA (Levha. 38)

2. 7. 1. *Telmessos*

Lykia bölgesinin en batı ucunda bulunan *Telmessos* kenti, sınır kenti görünümündedir. *Glaukos Kolpos* (Fethiye Körfezi) ile *Massikyos* dağı arasında kalan ve içinden *Ksanthos* çayının aktığı bu bölge iyi yerleşim görmüş alanların başında gelmektedir³⁵⁵. Apollon'un oğlu *Telmessos*'tan adını alan kent M.Ö. 547 yılında Pers generali *Harpagos*'un eline geçerek Karia Satraplığı'na bağlanmıştır. M.Ö. V. yüzyılın ortalarında Attika-Delos Birliği'ne katılan şehir daha sonra birlikte ayrılarak bağımsız kalmıştır. Büyük İskender, M.Ö. 334 yılının sonlarına doğru buradan geçer ve kentin direnişiyle karşılaşmadan *Telmessos*'u alarak kentin kralını yine şehrin başında bırakır. Kent daha sonra kısa bir süre Ptolemaiosların yönetiminde kalmış, M.Ö. 189 yılında Bergama Krallığı'na bağlanmıştır. Bergama kralı III. Attalos'un vasiyetnamesi ile de Roma'ya bağlanmıştır³⁵⁶.

Kentin daha önceki yıllarda görülebilen kalıntıları (Apollon Tapınağı ve tiyatro) depremler sonucunda günümüze ulaşamamıştır. İskele'nin güneydoğusunda kıyıya yakın, yamaca yaslanmış durumda bulunan tiyatro bugün kazılarla ortaya çıkartılmıştır. Erken Roma döneminde yapıldığı düşünülen ve daha sonraki yıllarda onarım geçiren tiyatro 6000 kişiliktir. Şehrin ilk kurulduğu yer olan kalenin alt bölümleri Roma döneminden kalmadır, üst bölümler ise ortaçağda onarım görmüştür. Kale bir surla çevrilidir. Şehrin kalıntıları arasında en ilginç kaya mezarlarıdır. Bu mezarlardan en gösterişlisi, sol ante duvarı üzerindeki yazıttan *Amyntas* adlı biri için yapıldığı anlaşılan mezardır. Bu mezarın sağındaki ve solundaki diğer mezarlar ise, M.Ö. III. yy. tarihlidirler³⁵⁷. Son yıllardaki kazılarda ortaya çıkarılan tiyatro kalıntısı, kentin antik dönemdeki yerleşimi ve düzeni hakkında bilgiler vermektedir.

---

³⁵⁵ Sevin, 2001, s. 138.

³⁵⁶ Umar, B., Lykia, 1999 b; s. 20-22.

³⁵⁷ Umar, 1999 b; s. 23-24.

2. 7. 2. *Pinara*

Lykia dilinde yuvarlak anlamına gelen *Pinara* sözcüğü kimi yazıtlarda, özellikle Lykçe, “*Pinale*” biçiminde anılmaktadır. Mitolojiye göre *Xanthos*'un nüfusu çok artınca yaşlılardan bir grup, kentten ayrılarak *Kragos Dağı*'nın eteklerinde yuvarlak bir tepe üzerinde Pinara Kenti'ni kurmuşlardır. Pinara, güçlü Lykia birliğinin en büyük altı kentinden biriydi³⁵⁸. Kent mezarlar yönünden oldukça zengindir. Batı kesimindeki yüksek kayalık bölgenin ilk yerleşim yeri olduğu düşünülür. Kentin tiyatrosu yer sorunu yüzünden kentin dışına doğru, kuzeydoğuya inşa edilmişti³⁵⁹. Tiyatro ve odeion günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. M.Ö. II. yy. da yapıldığı sanılan kent tiyatrosu 27 oturma sıralıdır ve 3000 kişi alacak kapasiteye sahiptir³⁶⁰. Tiyatronun planı yarım daireden çok az büyüktür, Hellen tiyatroları biçimindedir³⁶¹.

Çevresi surlarla kuşatılmış, sarp ve kayalık bir akropol ile doğu eteğindeki teraslarda kurulu bulunan kentin doğu yamacında odeion, tapınak, mezar binası, agora ve hamam gibi resmi yapılar yer alır. Akropolün doğu yüzü üzerinde ise yüzlerce kaya mezarı oyuludur³⁶². Kentin güneydoğusundaki vadide “*Kraliyet Mezarlığı*” denilen ikinci bir kaya mezarı topluluğu bulunmaktadır. Bu mezarlardan özellikle biri, girişin her iki yan duvarına bir Lykia kentini betimleyen kabartmaların kazınmış olması dolayısıyla önemlidir³⁶³.

Kentin tepe üstü düzlüğünün kuzey ucunda sur parçaları vardır, oysa çok sarp olan diğer yanlara sur yapılmasına gerek duyulmamıştır. Düzlüğün kuzeydoğu yanında Roma çağı yapıtı bir tapınağın belli belirsiz kalıntıları ve onun güney bitişiğinde diğer bir tapınak ya da anıtsal bir mezar yapısı olduğu sanılan yapının alt bölümü vardır. Bu kalıntı bir temenos ile çevrilmiştir. Onun da güneyinde, düzlüğün orta yerinde, odeion ve agora düzlüğü yer alır. Aşağı akropolis ile yukarı akropolis

³⁵⁸ Sevin, 2001, s. 139 ve Akurgal, 2003, s. 412.

³⁵⁹ Sevin, y.a.g.e., s.139. ve Umar, 1999 b; s. 42.

³⁶⁰ Sevin, y.a.g.e., s. 139.

³⁶¹ Umar, 1999 b; s. 42

³⁶² Umar, y.a.g.e., s. 139.

³⁶³ Sevin, a.g.e., s. 140.

arasındaki geniş alan kentin büyük nekropolis'idir. Burada bulunan anıtsal mezarların çoğu lahit türündedir³⁶⁴. (Levha. 39)

2. 7. 3. *Xanthos*

Xanthos kenti Lykia bölgesinin dini ve idari merkezidir. Herodotos, kentin M.Ö. 545 yılında Pers komutanı Harpagos'a karşı savaşını anlatmıştır³⁶⁵. M.Ö. II. yüzyılda *Xanthos Lykia Birliği*'nin başkenti olmuştur. Kent tarih boyunca büyük istilalara maruz kalmıştır. Lykia akropolü yerle bir edilerek *Xanthoslular* kılıçtan geçirilmiş, bu olaydan bir yıl sonra ise *Marcus Antonius*, açılan yaraları sarmak için *Xanthos*'a yardım elini uzatmış ve şehri yeniden düzenlemiştir. Roma İmparatoru *Vespasianus* adına kentte bir tak dikilmesi ise bu komutanın da kentte ilgilendiğini göstermektedir. M.S. II. yüzyılda Lykialı zenginler de *Xanthos*'a yardım etmişlerdir. Bu yardımların sonucunda şehre bir hamam yaptırıldığı bilinir. Bizans döneminde Myra metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezi olan *Xanthos* kenti, Arap akınları başlayınca terk edilmiştir³⁶⁶.

Xanthos çayının kenarında, ovayı denetim altında tutan tepeler üzerinde kurulmuş olan kent, batıda çevresi surlarla kuşatılmış, sarp bir kayalık üzerindeki Lykia akropolü ve bunun kuzeyindeki daha geniş ve yüksek Roma akropolü arasında gelişmiştir. İçinde evler, Artemis'e benzeyen yerli bir tanrıçaya ilişkin tapınak ve Bizans dönemine ait geniş bir manastır gibi yapıların yer aldığı Lykia akropolünün kuzeyinde Roma çağı tiyatrosu kuruludur³⁶⁷. Tiyatronun kuzeybatı yamacında, kentin en önemli kalıntıları sayılan mezar anıtları bulunur. "*Harpyler Anıtı*" denilen mezar, tek parça taştan yapılmış bir sütun ile bunun üzerinde Lykia bölgesine özgü türde bir lahitten oluşmuştur³⁶⁸.

Kentte Hellenistik çağdan kalma bir kapı ve şehre büyük katkıları olan Roma imparatoru *Vespasianus* anısına yapılan kemer kalıntıları bulunmaktadır. Kapı

---

³⁶⁴ Umar, 1999 b; s. 42-43.

³⁶⁵ Akurgal, 2003, s. 414.

³⁶⁶ Sevin, 2001, s. 139.

³⁶⁷ Sevin, y.a.g.e., s. 140.

³⁶⁸ Umar, a.g.e., s. 67.

Seleukos'lar devletinin son büyük hükümdarı *III. Antiokhos*'un bu yörede egemenlik kurabildiği dönemden kalmadır³⁶⁹. (Levha. 40)

2. 7. 4. Patara

Patara antik kenti, Xanthos vadisinin güneybatı ucunda yer alır. Strabon, kentin yerini ve yapılarını anlatıp, kurucusunun "*Pataros*" adlı bir kahraman olduğunu belirtmiştir. Lykia'nın belli başlı liman kentlerinden biri olan Patara'nın eski liman yeri günümüzde dolmuş ve bataklık durumuna gelmiştir. Son yapılan kazılarda M.Ö. VII. yüzyıla ait seramiklerin ve paraların bulunması Patara'nın tarihini daha eskilere götürmemize sebep olmaktadır³⁷⁰.

Lykia Birliği içindeki diğer kentler gibi Patara da üç oy hakkına sahipti. Toplantılar sıklıkla Lykia Birliği'nin limanı durumunda olan Patara'da yapılmakta idi. Roma egemenliğine geçtikten sonra da önemini yitirmeyen Patara, Roma valiliklerinin adli işlerini gördüğü bir merkez oluşu yanında Roma'nın doğu eyaletleriyle bağlantısını kurduğu bir deniz üssü olarak da önemini korumuştur. Anadolu'dan Roma'ya nakledilen tahılların depolandığı ve saklandığı bir liman olan Patara antik kentine İmparator Hadrianus zamanında büyük bir tahıl ambarı yapılmıştır³⁷¹.

Günümüzde 10 km. karelik bir alana yayılan kentten geriye kalan yapıların çoğu Roma, erken Bizans ve Ortaçağ'a ilişkindir. Kentin en iyi durumdaki yapılarından biri tiyatrodur. En güney uçta, *Kurşunlutepe* adında bir yükseltiye yaslanan tiyatro, Büyük İskender sonrası dönemde inşa edilmiş ve II. yy.'da pek çok kenti etkileyen depremden zarar görmüştür. 147 yılında ise Patara'nın ileri gelenleri tarafından onarılmıştır. Tiyatro'nun kuzeyinde oldukça iyi durumda bulunan Korinth düzeninde "*in antis*" planlı tapınak yer alır. Lykia tipi lahitleri ile kentin nekropolü kuzeydoğudaki girişin her iki yanına yayılmış durumdadır³⁷². (Levha. 41)

---

³⁶⁹ Umar, 1999 b; s. 71.

³⁷⁰ Umar, y.a.g.e., s. 74.

³⁷¹ Umar, y.a.g.e., s. 77

³⁷² Sevin, 2001, s. 143.

2. 7. 5. *Antiphellos*

Lykçe yazıtlarda ve Plinius'ta "*Habesos*" diye anılan kentin tarihi M.Ö. VI. yüzyıla değin uzanmaktadır. M.Ö. IV. yüzyılın sonlarından başlayarak gelişen kent, M.Ö. II. yüzyılın ortalarında Lykia birliği üyelerindendi³⁷³. Modern yerleşme antik kentin üzerine kurulduğundan günümüze çok kalıntı ulaşamamıştır.

Kentin surlarından küçük bir kısım görülmektedir. Sur kapısı ya da iç kale kalıntısı yoktur. Tiyatro iyi korunmuş yapılarıdır. Hellen tiyatroları biçiminde ve planı yarım daireden biraz daha geniştir. Denize bakan tiyatronun Hellenistik çağ yapıtı olduğu düşünülmektedir. Duvarları, dışa gelen yüzeyi dikdörtgen biçiminde kesilmiş taşların düzgün yatay sıralar oluşturacak biçimde yerleştirilmesiyle örülmüştür. Cavea bölümü sağlam durumdadır ancak *vomitoriumu*³⁷⁴ ve sahne bölümü yoktur³⁷⁵. Kentin tapınağı, liman ile tiyatro arasında kıyıdan biraz içeridedir. M.Ö. I yy. yapıtıdır, yalnız temel üstü duvar bölümleri görülmektedir. (Levha. 42) Günümüz kentinin ortasında bulunan lahit tipinde anıtsal mezar oldukça görkemlidir. Üzerindeki sekiz satırlık Lykia dilindeki yazı okunamadığı için lahdin kime ait olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle de halk ona "*Kral Lahdi*" adını yakıştırmıştır. Bu lahitlerin M.Ö. IV. yy. dolaylarının yapıtı oldukları sanılmaktadır. Kentin kuzeydoğusundaki yamacın kayalık yüzüne oyulmuş kaya mezarlarının da M.Ö. IV. yüzyıl dolaylarına tarihlendirilmesi mümkündür³⁷⁶.

2. 7. 6. *Myra*

Myra önemli bir Lykia kenti olup ismi "*Yüce Ana - Ana Tanrıça*" anlamına gelmektedir. Lykia dili yazıtlarında adı "*Myrrh*" olarak geçen Myra, *Demre* ovasını kuzeybatıdan çeviren dağların denize bakan yamacına kurulmuştur ve bölgenin altı büyük kentinden biridir³⁷⁷. İlkçağ kenti, Demre kasabasının kuzeydoğusundaki

---

³⁷³ Sevin, 2001, s. 143.

³⁷⁴ Vomitorium: Antik Roma tiyatrolarında kademeler altına gelen, seyircilerin yapıya girip çıktıkları üzeri tonozla örtülü geçit.

³⁷⁵ Umar, 1999 b; s. 80.

³⁷⁶ Umar, y.a.g.e., s. 81. ve Akurgal, 2003, s. 418.

³⁷⁷ Sevin, 2001, s. 144.

alandaki Demre çayı'nın (*Myros*) sağ kıyısı yakınında, bugünkü deniz kıyısından yaklaşık 5 km. içeride bulunuyordu³⁷⁸.

Roma döneminde etrafı surlarla çevrilmiş bulunan kuzeydeki kayalık bir akropolün etekleri üzerindeki kentten günümüze gelebilen kalıntılar çok değildir. Bu dönemden kalmış en etkileyici yapı tiyatro binasıdır. Akropolün güneyindeki düzlükte kurulu bulunan yapının oturma sıraları büyük ölçüde kayaya oyulmuştur. Skene binası ikinci katın yarısına kadar ayakta ve theatrona bakan yüzü mimari cephe oluşturacak biçimde sütunlar ve nişlerle süslenmiştir³⁷⁹. Daha sonraları arena olarak kullanılan tiyatrodaki bazı düzenlemeler yapılmıştır. Roma Devri'nden kalma şehir surlarında Hellenistik Devir'den kalma ve M.Ö. V. yüzyıla ait olan duvar kalıntıları bulunmaktadır. Tiyatronun yakınında hamam veya bazilika olabilecek geç devir kalıntıları görülmektedir. Myra'daki kaya mezarları Anadolu'nun en ilginç ve büyüleyici sanat eserleridir³⁸⁰. Kentin deniz ticaretinde gelişmesi ortasından geçen Myros çayı sayesinde gerçekleşmiştir. Fakat Myros korsanların baskınlarına da zemin hazırlamış ve bundan dolayı liman Andriake'de, nehrin ağzına bir zincir gerilerek baskınlar engellenmeye çalışılmıştır. Lykia Birliği'nin metropolisi olan Myra kenti M. S. II. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş, diğer şehirlerde olduğu gibi burada da kentin ileri gelen zenginleri tarafından birçok yapı yaptırılmıştır. Tiyatro ve portiko bu şekilde yapılmıştır. Arap akınlarının devamlı hal alması ve sonucunda kentte oluşan huzursuzluk, Myros Çayı'nın sık sık taşması ve depremler şehrin terk edilmesine yol açmıştır. (Levha. 43)

---

³⁷⁸ Umar, 1999 b; s. 137.

³⁷⁹ Sevin, 2001, s. 144-145.

³⁸⁰ Akurgal, 2003, s. 418.

2. 8. MYSIA (Levha. 44)

2. 8. 1. Pergamon

Pergamon şehri araziye bağlı kalan şehircilik anlayışına uyan bir kenttir. Anıtsal planlamanın etkileyici bir örneğidir. Şehir, Mysia bölgesinin güneybatı ucunda, *Teuthrania* adı verilen verimli Kaikos vadisinde, bu ırmak ve kolları *Keteios* (Kestel çayı) ile *Selinus*'un (Bergama çayı) birleştiği yerde kurulmuştur³⁸¹. Burada Hellenistik dönemden önce Arkaik döneme kadar yerleşimin olduğu yapılar kazılarda bulunan seramikler ve Kestel vadisindeki seramik atölyesinden anlaşılmaktadır. Fakat bu dönemlere ait mimari kalıntılar günümüze kadar korunamamıştır. Arazinin zorluğu, yaygın ve karmaşık bir teraslama sistemi gerektirmişti. Pergamon kentinin üzerine kurulduğu tepenin batı tarafı kademeli olarak alçalmaktadır. İnşaata elverişli kısım güney ve güneybatı tarafıdır. Pergamon kralları idaresinde şehir güney ve güneybatıya doğru kademe kademe büyümüştür. Her idareci şehre yeni yeni yapılar kazandırmıştır. Bu devrede surlar iki defa genişletilmiştir³⁸².

Pergamon kenti M.Ö. II yy.'da aldığı son hali ile iki parçadan meydana geliyordu; dorukta, akropolünde yer aldığı yukarı şehir ve orta yamaçla tepenin eteklerindeki, aşağı şehir. Şehrin savunması ve idaresi yukarı şehirde toplanmıştı. Garnizon ve cephanelik en kuzeyde, idare merkezi olan saray doğu tarafta, dini yapılar ve tiyatro batıda idi. Akropolün ana girişi heroonun kuzeyinde ve sarayın güneyinde idi. Giriş kapısının bulunduğu yerde olan kent duvarı iyi korunmuş durumdadır. Dini yapılarla doğudaki idari ve askeri yapılar şehrin ortasından geçen ana cadde ile ikiye ayrılmıştı. Yukarı kent, batıya eğimli kademeli setler üzerinde tiyatro etrafında açılmış bir yelpazeye benzetilmiştir (Levha. 45).

---

³⁸¹ Sevin, 2001, s. 52.

³⁸² Akarca, 1998, s. 83.

Aşağı kentse halkın oturduğu yerdi. Buradaki büyük mimari kitleler; agora, gymnasium ve Demeter tapınağı idi. Zirvedeki garnizon ve cephanelik ayrı bir surla çevriliydi³⁸³. En alttaki teras üzerindeki agora, güneye açık ve çevresi iki katlı, her iki yanda dükkân sıralarına girişi sağlayan bir kolonadla çevriliydi. Yol, pazar yapısının arkasında, teraslar üzerinde yer alan ve birbirine bağlı üç gymnasium, birçok tapınak ve bir çeşme yapısını içeren bir yapı kompleksinin bulunduğu ikinci seviyeye çıkmaktaydı. Sonunda yol gymnasiumların üzerinde bulunduğu terastan kentin en ihtişamlı kısmı olan akropole ulaşmaktaydı³⁸⁴. Bu cadde (sokak) üzerinde olmayan yapılar küçük sokaklarla ya da merdivenlerle ana caddeye bağlanmıştı. Araziyi desteklemek ve yüzeyi genişletmek için kullanılan çift ya da çok katlı stoalar şehrin tipik mimari unsuruydu. Bunlar setlerin üst ya da alt tarafına çeşitli düzeyler üzerine inşa edilmişlerdi. Pergamon'daki çok katlı stoaların en muhteşemi tiyatro önündeki stoadır. Kademeli olarak ve dayaklarla desteklenerek inşa edilmişti³⁸⁵. (Levha. 46)

Hellenistik kentin su sistemi de etkileyiciydi. Su, bir yüksek basınç sistemiyle, kanallarla kentin üzerinde yer alan dağın zirvesi Hagios Georgios'tan getirilmekteydi. Su burada bulunan rezervuarlardan kente dağılmaktaydı. Böyle dik bir arazide önemli bir sorun oluşturan yağmur suyu denetimi için atık su kanalları yapılmıştı³⁸⁶.

Pergamon kentinde, arazinin zorluklarından etkili bir şekilde yararlandığı görülmektedir. Anıtsal mimarlık, başarılı ve gösterişli kent planı ile birleştirilmiş ve ortaya etkileyici bir manzara çıkmıştır (Levha. 47).

---

³⁸³ Akarca, 1998, s. 84.

³⁸⁴ Owens, 2000, s. 88.

³⁸⁵ Akarca, a.g.e., s. 84-85.

³⁸⁶ Owens, a.g.e., s. 89.

2. 8. 2. Kyzikos

Antik şehir, M.Ö. VII yy'ın ikinci yarısında Miletoslu göçmenler tarafından yerleşime sahne olmuş ve bu tarihten itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. Dönemin en güçlü ve en güzel kentlerinden biri olup, anakaraya dar bir boyunla bağlı olan *Arktonnesos* yarımadasının (Kapıdağ) güney ucunda kurulmuştur³⁸⁷. Antik kentte, nekropol, Roma tiyatrosu ile surlardan bir bölümün kalıntıları görülebilmektedir

Kentin tarihi hakkındaki bilgilerimiz azdır. *Thessalia*'dan göç ederek buraya gelen *Dolionlar* tarafından kurulduğu bilinmektedir. Miletos'un M.Ö. VII. yüzyılda burada bir koloni kurmasıyla Kyzikos'un bilinen tarihi başlar ve devamında kent gittikçe önem kazanır³⁸⁸. Kyzikos, II. Attika-Delos Deniz Birliği'ne katıldıktan sonra Atina 'ya karşı bağımsızlığını ilan eder. Kentin daha sonraki dönemlerde bölge deniz ticaretini elinde tuttuğu ve parasının diğer paralar için değer ölçütü haline geldiği bilinir. Hellenistik dönemde Kyzikos, bir kültür sanat ve ticaret kenti haline gelmiştir. Günümüzde üzeri sık bir bitki örtüsüyle kaplı olan kentin görülebilecek en önemli kalıntıları, kenti kuşatan surları ve mermerlerinin büyük bir bölümü İstanbul'a taşınmış *Hadrianus Tapınağı*'dır. Ayrıca kentin kuzey ucundaki tiyatrosu da günümüze kadar kısmen de olsa ulaşmıştır³⁸⁹.

---

³⁸⁷ Sevin, 2001, s. 48.

³⁸⁸ Mansel, 1999, s. 168.

³⁸⁹ Sevin, a.g.e., s. 49. ve Akurgal, 2003, s. 238.

2. 9. PAMPHYLIA (Levha. 48)

2. 9. 1. Attaleia

Genel olarak, *Attaleia* olarak bilinen şehir doğulu kaynaklarda *Adalya*, batılı kaynaklarda ise *Adalia* ve bazen de *Satalia* olarak ve günümüzde ise *Antalya* olarak geçer. Şehrin tarihiyle ilgili süreklilik gösteren bir kayıt yoktur. M.Ö. 133'de Pergamon Kralı'nın topraklarını Roma'ya devretmesinden sonra Attaleia'nın bir süreliğine bağımsız kaldıysa da daha sonra Kilikia'ya bağlandığı bilinmektedir. M.S. 46'da *St. Paul*'ün Perge üzerinden Attaleia'yı ziyareti şehrin tarihinde önemli bir olaydır. Şehrin ticaret merkezi olarak refah seviyesinin en yüksek noktaya ulaştığı dönemin M.S. ikinci yüzyıl olduğu bilinir ve M.S. 130'da İmparator Hadrianus'un ziyareti anısına yapılan yeni anıtlarla daha da değer kazanmıştır.

Bergama Krallığının Doğu Akdeniz ticaretini denetimi altında tutabilmesi amacıyla kurulan kentin, kayalıklarla çevrili doğal bir limanı vardı³⁹⁰. Bu doğal liman avantajıyla kent, Bizans döneminde de ticari liman özelliğini korumuştur. Daha sonraki yıllarda Arap deniz egemenliğinin yayılması, Akdeniz'de Bizanslılara ağır bir darbe vurmuştur ve kentin belirli zamanlarda ellerinden çıkmasına yol açmıştır.

Antik kentte görülebilen kalıntıların başında şehrin surları gelir. At nalı şeklindeki surlar, limanı ve etrafındaki antik şehri çevreler. Bu surlar, M.S. ikinci yüzyılda inşa edilmiştir. Surlardaki Hellenistik temellerden Selçukluların, surların büyük bir bölümünü yenileyerek ve kendi askeri strateji kavramlarına uygun biçimde önemli değişiklikler yaptığı görülür. Ancak modern Antalya şehri antik kentin üzerine kurulduğu için tüm bu kalıntılardan geriye çok fazla şey kalmamıştır. Günümüzde hala sur giriş kapılarının sadece bir tanesi durmaktadır. Hadrianus Kapısı adı verilen bu yapı, iki sütunlu cephesi ve dört *pylon*³⁹¹ üzerinde yükselen üç kemeriyle tipik Roma zafer takı görünümündedir.

³⁹⁰ Sevin, 2001, s. 168.

³⁹¹ Pylon: bir köprü veya caddenin baş taraflarına inşa olunmuş dört köşe taş ayak şeklinde bezemeli kısımlar.

2. 9. 2. *Perge*

Pamphylia bölgesi şehirlerinden biri olan *Perge*, *Kestros* (Aksu) Nehri'nin 4 kilometre batısında iki tepe arasındaki geniş bir ovanın üzerinde kurulmuştur. Şehrin kuruluşu diğer Pamphylia şehirleriyle aynı zamana rastlar. Kent ovayı doğu-batı doğrultusunda baştanbaşa aşan büyük yol üzerindeki bir akropol ve eteğindeki düzlükte yer alır³⁹².

Günümüze kadar çok iyi durumda kalmış ve akropolün güney eteğindeki düzlükte kurulu olan *Perge* kenti sonraları kimi eklentiler görmüş olmakla birlikte, aslında Büyük İskender'in ölümünden sonraki dönemde (M.Ö. III. yy.) inşa edilmiş surlarla çevrilidir³⁹³. İlk yerleşmenin kentin doğu kesiminde bulunan akropol üzerinde kurulduğu sanılmaktadır. Bununla beraber buradaki kalıntıların Bizans döneminden olduğu görülür³⁹⁴. Kentin Yunan-Roma tipinde yapılmış olan tiyatrosu korunmuştur. Yarım daireden biraz daha büyük olan *cavea*, ortasından geçen geniş bir diazomayla ikiye ayrılmıştır. Toplam 13000 kişilik tiyatro diazomanın altında 19, yukarısında 23 oturma sırasından oluşur. Roma tiyatrosu mimari kurallarına uygun olarak, giriş ve çıkış yolu olarak kullanılan tiyatro galerilerinde, izleyiciler diazomaya her iki uçtan, kemerli geçitlerden ve merdivenlerden geçerek her iki tarafta da bulunan paradoslardan (yan çıkış kapıları) ulaşırlar ve buradan da oturacakları yerlere dağılırlardı. *Cavea* ve sahne arasında orkestraya ayrılan alan, yarım daireden biraz daha geniştir. Orkestra alanı, daha sonra arena olarak kullanılmıştır. Kısmen ayakta duran iki katlı sahne harabesi, sütunlu mimarisi ve heykel süslemeleriyle M.S. II. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir. Harabenin cephesinde sanatçıların girişlerini ve çıkışlarını sağlayan beş kapı arasındaki sütunlar yukarıdaki dar bir podyumunu destekler. Tiyatronun en belirleyici özelliği, podyumun bu yüzünü süsleyen mitolojik konulu rölyeflerdir. *Perge* antik kentinde, günümüze kalan çok iyi korunmuş stadionlardan biri vardır. Büyük dikdörtgen şeklindeki yapının, kuzey ucu at nalı şeklindedir ve güneyi açıktır. Stadionun altında, yetmiş tane kemerli oda bulunmaktadır. Bu odalar birbirlerine bağlıdır ve her üç bölmede bir

---

³⁹² Sevin, 2001, s. 169.

³⁹³ Sevin, y.a.g.e., s. 169.

³⁹⁴ Akurgal, 2003, s. 467.

tiyatroya giriş vardır. Bu bölmelerin günümüze kadar ulaşabilenlerinin üzerindeki, sahiplerinin adının yazılı olduğu ve çeşitli malların listelendiği yazıtlardan bu yerlerin dükkân olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde gladyatör dövüşleri yaygınlaşınca, stadionun kuzey ucu koruyucu kafeslerle çevrilmiş ve arenaya dönüştürülmüştür. Yapının mimarisi ve işçiliği, M.S. II. yüzyılda inşa edildiğini gösterir³⁹⁵.

Kentin ana girişinin iki kapısı vardır. Dıştaki kapının Roma, diğerinin ise Büyük İskender sonrasına tarihlendiği bilinmektedir. Biri, kuzey-güney, diğeri ise, doğu-batı doğrultusunda uzanıp birbirini kesen iki direkli cadde ve bu caddelerce belirlenmiş dört ana mahalle bulunur. M.Ö. IV. yüzyılda kent büyütüldüğü zaman inşa edilmiş agora içteki kapının hemen doğusundadır. Batıda ise cephesi çok süslü bir nymphaion ile içine *Septimus Severus* döneminde yapılmış bir propylon ile girilebilen hamam yapısı yer alır³⁹⁶. (Levha. 49)

2. 9. 3. *Aspendos*

Strabon'a göre Argoslu göçmenlerce kurulan *Aspendos* antik kentinin adı, M.Ö. V. yy. sonlarına tarihli sikkelerde, *Estwediis* olarak geçmektedir³⁹⁷. Erken tarihi konusunda hiçbir bilgiye sahip olamadığımız kent, ağız kısmında ulaşımaya elverişli *Eurymedon* ırmağı kıyısında ve verimli bir ovanın önünde kurulmuş olması sayesinde kısa sürede gelişmiş ve komşusu Side antik kenti gibi M.Ö. V. yy'ın ilk yıllarında gümüş sikke basabilecek duruma gelmiştir³⁹⁸. Şehir, M.Ö. VII. yy. başlarında kurulmuş ve Pers, Attika Delos Deniz Birliği, Büyük İskender, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı egemenliklerini tanımıştır.

Aspendos antik kenti, üstü oldukça düz ve oviden 40 m. kadar yükseklikte bir tepe ile eteğinde kurulmuştur ve bu tepenin eteğindeki tiyatro günümüzde ayakta kalmış ve en iyi korunmuş yapılardan biridir. Roma imparatoru *Marcus Aurelius*

³⁹⁵ Akurgal, 2003, s. 467-469. (bkz, ayrıntılı plan açıklamaları.)

³⁹⁶ Bean, G. E., Eskiçağda Güney Kıyıları, 1999. ve Akurgal, y.a.g.e., s. 467-469.

³⁹⁷ Strabon, 2005, XIV-2, s.251.

³⁹⁸ Sevin, 2001, s. 170 ve Akurgal, 2003, s. 470.

(M.Ö. 161–180) döneminde *Curtius Crispinus* ve *Curtius Auspicatus* adlı iki zengin kardeş, “ülkenin tanrularına ve imparatorluk evine” bu yapıyı armağan etmişlerdir. Aspendoslu Theodoros'un oğlu Zenon tiyatronun mimarıdır³⁹⁹. Aspendos tiyatrosu dış dünyadan ayrılmış olup, kendi içinde mimari çerçeveli kapalı bir mekândır. Hemen hemen tümüyle tonoz kemerli temeller üzerine inşa edilse de küçük bir bölümüyle kısmen yamaca oturtulmuştur. Mimar bu durumda tiyatrosunu yamaca yaslanmış gibi göstermekle eski Hellen geleneğine bağlı kalmıştır. Kapasitesi 15.000 kişilik olan tiyatronun cavea bölümü yarım daire planlı olup, geniş bir diazoma ile ikiye ayrılır. Bu yarım daire planı da Hellen stildir. Üst caveanın arkasını geniş bir galeri (revak) boydan boya çevirmektedir. Bu galerideki yarım sütunların bazısının gördüğü tuğladan onarım, Selçuklu Dönemi'ndendir. Caveanın her iki tarafındaki girişlerin üzerinde bulunan localar imparatorluk ailesine ve ocak rahibelerine özel olarak ayrılmıştır. Çok iyi korunmuş olan sahne binası tiyatronun en etkileyici bölümüdür, ön yüz (*scaenae frons*) ve oyunun oynandığı platformdan (*proskenion*) oluşmuştur. Burada aktörlerin sahneye çıkışlarını sağlayan beş kapı vardır. Ortada yer alan büyük kapı “*porta regia*”, küçük olanlarsa “*portae hospitales*” olarak isimlendirilmişlerdir. Küçük kapılar vahşi hayvanların kapatıldığı dehlizlere aittir⁴⁰⁰. Tiyatro Selçuklular döneminde kervansaray olarak kullanılmıştır.

Kentin diğer yapıları arasında, agora, bazilika, kemerli su yolları ve surlar bulunur. Aspendos'taki günümüze kalan yapılar, Aşağı Kent Yapıları ve Yukarı Kent Yapıları olarak ikiye ayrılır. Yukarı Kent Yapıları arasında agora, bazilika toplantı yapısı, nymphaeum ve eksedra yer alır. Aşağı Kent Yapıları arasında ise tiyatro, stadion, hamamlar, su kemeri, tapınak ve nekropoller bulunur. Kentin etrafını çevreleyen surlar Hellenistik dönemde yapılmış, sonradan Geç Roma ve Bizans Döneminde birtakım onarımlar görmüştür. (Levha. 50)

---

³⁹⁹ Akurgal, 2003, s. 471.

⁴⁰⁰ Akurgal, y.a.g.e., s. 471.

2. 9. 4. Side

Denize doğru çıkıntılı bir burun üzerinde ve Melas ırmağının 10 km. kadar batısında yer alan *Side* antik kentinin M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarından sonra Aiolis'ten gelen Kymeliler'ce kurulduğu söylenirse de “nar” anlamına gelen eski adı çok daha eski ve köklü yerli bir geçmişi olduğunu düşündürür⁴⁰¹. Side'nin kuruluş tarihi kentin en alt katında bulunan Hellen seramiğinin kanıtladığı gibi M.Ö. VII yüzyılın ikinci yarısına kadar gitmektedir. Koloni Batı Anadolu kentlerinden gelen büyük göçler sırasında kurulmuştur⁴⁰². Aioller ve İonlar M.Ö. VII yüzyıl göçler sırasında Side'ye gelmişlerdir. Eldeki yazıtlardan anlaşılan M.Ö. III yüzyıla kadar kente özgü bir dil konuştuklarıdır⁴⁰³. Antik kent, M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda Roma ile olan yakınlığından dolayı ilk refah çağını yaşamıştır. En parlak dönemini ise M.S II. yy. ve sonrasında geçiren kentin gelişimi VII. ile IX. yüzyıllar arasında Arap akınları ile son bulmuştur.

Kentin yerleştiği yarımada doğudan kuşatan surların bir bölümü ayakta kalmıştır. Kent kapısı ve surların dışında bulunan nymphaion yapısı Meles çayının kaynağından getirilen sularla beslenmiştir. Kentte biri güneye biri de batıdaki limana doğru giden iki direkli cadde uzanmaktadır. Batıdaki limana doğru giden cadde takip edildiğinde ortasında yuvarlak bir tapınağa sahip agora ve karşısındaki hamam görülmektedir. Agoranın çevresi dükkânlarla çevrilidir. Şu an sadece temelleri görülen agoranın yanında kentin tiyatrosu bulunur. Theatronu tümüyle tonozlar üzerine oturtulmuş olan tiyatronun, sahnesinin iç yüzü kabartmalarla bezelidir. Bu yapı daha sonraları arena olarak kullanılmış ve en sonunda açık hava kilisesi haline getirilmiştir. Tiyatronun doğusunda M yapısı denilen devlet agorası bulunmaktadır. Kentin güney ucunda, limanın çevresinde II. yy.'a ilişkin Korinth düzenindeki Apollon Tapınağını görürüz⁴⁰⁴. (Levha. 51)

⁴⁰¹ Sevin, 2001, s. 171. ve Strabon, 2005, XIV-4, s. 251.

⁴⁰² Akurgal, a.g.e., s.471.

⁴⁰³ Mansel, 1999, s. 169.

⁴⁰⁴ Sevin, 2001, s. 171-172. Ayrıca, kent planı hakkında ayrıntılı bilgi ve açıklama için bkz, Akurgal, 2003, s. 472-475.

2. 10. PHRYGIA (Levha. 52)

2. 10. 1. *Laodikeia*

Denizli ilinin 6 km. doğusunda, *Eskihisar*, *Goncalı*, *Bozburun* köyleri sınırları içinde kalan, *Lykos* (Çürüksu) Vadisi'nin en önemli ve büyük antik kenti *Laodikeia*, Seleukoslar Kralı, *II. Antiokhos* tarafından eşi Kraliçe *Laodike* adına M.Ö. III. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Strabon tarafından Phrygia bölgesinin en büyük kentlerinden biri olarak tanımlanır⁴⁰⁵. Antik yazar Plinius'a göre; antik kentin yerleşim alanının bulunduğu yerde önce *Diospolis* ve sonra *Rhoas* adlarını taşıyan bir köy kuruludur⁴⁰⁶. Zeus kenti anlamına gelen bu ilk ad, burada çok eski ve köklü bir kutsal yerin varlığına işaret etmektedir. Zeus daha sonra, *Laodikeia*'nın en önde gelen kurucu ve baş tanrısı olarak saygı görmüştür. Antik kentte bir *İsis Rahibesi* heykelinin bulunması, burada İsis tapınağının varlığını düşündürür. Kökeni Mısır olan tanrıça İsis, sonraki yüzyıllarda Yunan –Roma dünyasına girmiştir. Denizler ve yer altı dünyasına egemen olan, yaşama ölümü elinde tutan tanrıçadır. *Laodikeia*'da olası bir İsis tapınağının yer almasını, antik kentin kurucularının Suriye kökenli olmasıyla açıklanabilir⁴⁰⁷.

Laodikeia topografik olarak ovoiden yükselen ve tüm alana hâkim olan tepelerin üzerinde kurulmuştur. Antik kentin kuzeybatısında *Asopos* (Gümüşçay), güneydoğusunda *Kapros* (Ellez Deresi), kuzeydoğusunda *Lykos* nehri yer almaktadır. *Laodikeia* içinde bugün görülebilen yapı kalıntıları Roma Dönemi'ne aittir ve bunlar M.S. 60 yılındaki büyük depremin arkasından yapılan imar faaliyeti kalıntılarıdır⁴⁰⁸.

Kent hippodamik sistemde birbirini kesen cadde ve sokaklardan oluşan bir planlama içinde yapılmıştır. Sütunlu ana caddeler, kenti kuzeybatı-güneydoğu yönünde ortadan ikiye bölmektedir. Güneydoğuda Suriye Caddesi, Kuzeybatıda Efes Caddesi yer alır. Güneybatıda *Aphrodisias* Kapısı, kuzeydoğuda ise *Hierapolis*

---

⁴⁰⁵ Sevin, 2001, s. 203.

⁴⁰⁶ Plinius, 1989, X, 105.

⁴⁰⁷ Şimşek, C., (2005), Tarihçe, Erişim: 21.04.2006, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/tarihce.htm>

⁴⁰⁸ Şimşek, C., (2005), Tarihçe, Erişim: 21.04.2006, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/tarihce.htm>

Kapısı ve bunlara ulaşan diğer caddeler yer alır. Kentin güneyinde yer alan stadion doğal eğimden yararlanılarak, doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Bir yazıtta göre bu yapı M.S. 79'da yapılmıştır⁴⁰⁹. Stadionun ölçüleri 280x70 m.dir. Roma imparatorlarından *Vespasianus*'a adanmıştır⁴¹⁰. İki ucu *spendoneli* (yarım yuvarlak) amphitiyatro şeklinde olan yapının, oturma sıralarının çoğu tahrip edilmiştir. Yapının batı ucu, ortasında bir açıklık bulunan elips duvarla çevrilmiş, elde edilen bu alanda vahşi hayvan ve gladyatör dövüşleri yapılmıştır. Bouleterion, stadionun kuzey tarafında yer almaktadır. Tahrip olan yapının bir kısım oturma sıraları görülmektedir. M.S. II. yüzyılda yapılan bina, ön kısmındaki güney agoraya bitişik olarak traverten ve mermer bloklardan yapılmıştır. Meclis Binası'nın doğu yanında prytaneion olabilecek yuvarlak bir yapı yer alır⁴¹¹.

Grek tiyatrosu tipinde doğal yamaca yerleştirilen at nalı şeklindeki yapı (Batı Tiyatrosu), batıya bakmaktadır. İlk yapılışı Hellenistik Dönem'dir. Mevcut görülen kalıntılar ise Roma Dönemi'ne aittir. Tek diazomalıdır. Yapının oturma basamakları travertenden yapılmıştır. Yıkık olan sahne binası ise mermerden yapılmıştır. Orkestra ve sahne binası tamamen yıkıntı halinde toprak altında olup, geriye yalnızca caveanın oturma sıraları kalmıştır. Uzun yıllar boyu Laodikeia'nın yapı blokları çevre köylülerce taşınarak tekrar yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Kentin kuzey tiyatrosunda, Grek tiyatrosu tipinde arazinin topografik eğiminden yararlanılarak, kuzeydoğu yönüne bakar şekilde oturma sıraları yapılmıştır. Çift diazomalı olup, tiyatronun tamamı 110 m. çapındadır. Roma Dönemi sahne binasının ön duvarında, geniş bir niş (girinti) görülmektedir. Olasılıkla kent için önce yapılan Batı Tiyatrosu yetersiz kalınca, daha büyük olan Kuzey Tiyatrosu yapılmıştır. Yaklaşık 20.000 seyirci kapasiteli olup, oturma sıraları tahrip olmuş, sahne kısmı ise çökmüştür.

Antik dönemde büyük bir ticari dolaşıma sahip olan Laodikeia'da agoraların ayrı bir önemi vardır. Laodikeia'da şimdiye kadar üç agora tespit edilmiştir. Birincisi kentın güneyinde, hamam-gymnasion ile bouleterion arasında yer alan güney agorası, ikincisi Suriye caddesi ile hamam-bazilika arasında yer alan merkezi agora

---

⁴⁰⁹ Akurgal, 2003, s. 393.

⁴¹⁰ Sevin, 2001, s. 204.

⁴¹¹ Şimşek, C., (2005), Tarihçe, Erişim: 21.04.2006, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/yapilar.htm>

ve üçüncüsü ise Efes caddesi üzerinde yer alan batı agorasıdır. Kazısı yapılan tek agora olan merkezi agora sonraki dönemlerde değişikliklere uğramıştır. Agoranın kuzeyi Suriye Caddesi ile sınırlanmıştır. Doğu ve batıdaki portiklerin arkasında dükkânların olduğunu gösteren dükkân girişleri kazılar sonunda ortaya çıkartılmıştır. Agoranın güney portiği içinde çeşme yapısı ve buna bağlı dikdörtgen bir havuz bulunur. Bizans Dönemi'nde değişim geçiren yapı, Bizans agorası olarak kullanılmıştır. Ortasındaki Roma Anıtı olan bölüm de değiştirilmiş ve buraya bir anıt sütun dikilmiştir⁴¹². Laodikeia Antik Kenti'nin nekropol alanları, kuzeybatıda vadi içinde, Asopos Çayı üzerindeki yayılmıştır. Tümülüs mezarlar ise, Karakova Köyü ile Çeltikçi Köyü'ne kadar uzanmaktadır⁴¹³. (Levha. 53)

2. 10. 2. Amorion

Bölgenin kuzeyinde, *Galatia* bölgesi sınırında ve *Pessinous* kentinin güneybatısındaki *Amorion* antik kenti, Tyana ve Laodikeia'ya giden yolların kavşak noktasında kurulmuştur⁴¹⁴. Kentin M.Ö. I. yy'dan itibaren kendi sikkelerini döktürmüş olması o tarihlerde büyük bir kent kimliğine ulaşmış olduğunu gösterir. Amorion antik kentinin Hellenistik ve Roma dönemlerinden günümüze kalan bulgular oldukça azdır. Bizans döneminde ise kentin merkezi bir önem kazandığı görülmektedir. Kazılar da Bizans kalıntıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Amorion Üst Kenti'nin evvelce zannedildiği gibi XI. yüzyıl sonunda terk edilmediği, Selçuklularca ve ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde de kale olarak kullanıldığı, *Hisarcık* (Hisarköy) köyünün isminin buradan geldiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Amorion'da beş ayrı medeniyetin (Hellen, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı) izleri bir aradadır. Amorion Alt Kenti'nin de ikinci bir savunma duvarıyla çevrelenmiş olduğu görülmekte, bu surları korumak için gereken askeri güce ilişkin hesaplamalar kentin Bizans İmparatorluğu açısından taşıdığı önemi doğrulamaktadır⁴¹⁵. (Levha. 54)

⁴¹² Şimşek, C., (2005), Tarihçe, Erişim: 21.04.2006, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/yapilar.htm>

⁴¹³ Şimşek, C., (2005), Tarihçe, Erişim: 21.04.2006, <http://www.pau.edu.tr/laodikeia/yapilar.htm>

⁴¹⁴ Sevin, 2001, s. 209.

⁴¹⁵ Lightfoot, C. S., (2006), Tarihçe, Erişim: 05.02.2006, <http://www.amoriumexcavations.org/>

2. 10. 3. Gordion

Frig Krallığı'nın başkenti *Gordion*'un kalıntıları Ankara-Eskişehir karayolu ve Sakarya ile Porsuk nehirlerinin birleştiği yerin yakınında Polatlı'nın kuzeybatısında bulunmaktadır⁴¹⁶. M.Ö. 547/46–334 yılları arasında Akhaimenid'lerin egemenliğinde kalan kent Büyük İskender tarafından direniş göstermeksizin ele geçirildi. Kent, Büyük İskender sonrası dönem boyunca ıssızlaşmıştır. Daha sonra yeniden yerleşmelere sahne olduysa da küçük bir köy görünümünden öteye geçememiştir⁴¹⁷.

Yassı bir höyük durumundaki kentte arkeologlar, anıtsal bir kapı ile birlikte kral ailesine ait çok sayıda yapı ve evlerle, kent duvarlarına ilişkin kalıntılar ortaya çıkarmışlardır. Bunların tümü *Fryg* krallığına en parlak dönemine (M.Ö. 725–667) tarihlenmektedir. Anıtsal bir girişe sahip kent kapısı, M.Ö. VIII. yüzyılın sonunda yapılmıştır. Kentin gerçek girişi, 9 metre genişliğinde ve 23 metre uzunluğundaki üstü açık bir koridorla sağlanıyordu. Kapının iki yanında yer alan kulelerin kente açılan birer avlusu bulunur. Tamamı kazılan kuzey avlu depo olarak kullanılıyordu. Güney avlusu ise Pers kapısının büyük güney duvarının korunması amacıyla kazılmadan bırakılmıştır. Her iki avlunun da silah deposu olarak kullanıldığı ve içlerindeki ahşap galerilerin kralın özel koruma birliklerini barındırdığı düşünülmektedir⁴¹⁸.

Kentin orta kısmı saraylara ayrılmıştır. Kerpiçten bir duvar dört yapıyı içeren sarayın birinci avlusunu kent kapısından ayırmaktadır. Daha kalın bir duvar, iç avluyu kuzey, batı ve güney yönlerinden çevirmektedir. Olasılıkla bu duvarlar saray yapılarının doğu yönüne de uzanmakta ve böylelikle onları dışarıdan tümüyle ayırmaktadır. Birinci avludaki iki yapı birer megarondur. Megaron 3, günümüze kadar Gordion'da çıkarılmış en önemli yapıdır. İç avluda yer alan yapı Frig akropolünün en büyük binasıdır. Yapı, iki sıra ahşap direklerle bir orta ve iki yan nefe ayrılmıştır. Arkeologlara göre orta bölüm tek katlı ve yüksek bir salondur. Yan

---

⁴¹⁶ Akurgal, 2003, s. 431.

⁴¹⁷ Sevin, 2001, s. 218.

⁴¹⁸ Akurgal, a.g.e., s.431-432.

kısımlar ise iki katlı ahşap galeriler şeklindeydi. Megaron 3, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş en eski yapılardan biri olmalıdır⁴¹⁹.

Terasın batı kesiminde her biri 11x14 metre ölçülerinde yan yana sıralanmış 8 megaron yer alır. Her birinde ortada bir ocak ve yanlarda direklerle desteklenen ahşap galeriler bulunmaktadır. Büyük olasılıkla bunlar sarayın günlük işlerinin görüldüğü yapılardır. Megaron 3'ün yanına yapılan bir merdivenle yeni oluşturulan terasa geçiş sağlanmıştır⁴²⁰. Kentte, megaronların uzun sıralar biçiminde düzenlenmesi *Troya II* ve *Tiryns*'de uygulanan kent planlamasını andırır. Saray alanındaki büyük megaronlarda yine yan yana sıralanmışlardır. Bayraklı'da (Eski İzmir) bir evde aynı plan görülmektedir. Larissa ve Priene'deki evlerin megaron ve oikosları da yan yana düzenlenmişlerdir. Gordion kent planlaması ile o dönemin batı dünyası arasındaki benzerlik, Fryg halkının Doğu Avrupa kökenli olduğunu da kanıtlamaktadır⁴²¹.(Levha. 55)

---

⁴¹⁹ Akurgal, 2003, s.432-433.

⁴²⁰ Akurgal, y.a.g.e., s. 433.

⁴²¹ Akurgal, y.a.g.e., s. 433. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Naumann, R., Eski Anadolu Mimarlığı, 1998.

2. 11. PISIDIA (Levha. 56)

2. 11. 1. Sagalassos

Pisidia bölgesinin önemli yerleşme kentlerinden biri olan *Sagalassos*, *Askania* gölünün doğu tarafındadır⁴²². Sagalassos kentinin M.Ö. 3000'lerde yerleşime sahne olduğu, yine aynı zamanlarda adını aldığı düşünülmektedir. M.Ö 546–334 yılları arasında bölge Pers egemenliğine girmiştir. Kentin adı Büyük İskender'in seferiyle ilişkili olarak M.Ö. IV. yy. ikinci yarısında geçmektedir⁴²³. İskender'in M.Ö 323'te ölümünden sonra kent, selefleri arasında M.Ö. 281'e kadar el değiştirmiş ve Suriye Seleukos topraklarının parçası haline gelmiştir. Seleukoslar dönemi boyunca Seleukoslara ve Ptolemaioslara paralı askerlik yapan Pisidialıların, Sagalassos antik kentinin Hellenleşmesinde ve Suriye-Mısır'la imparatorluk dönemine kadar sürecek olan ticaretin oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Şehir M.Ö 189–133 arasında Pergamon Krallığına katılır. Daha sonra yasal olarak Roma'nın Asia Eyaleti'nin bir parçası olur. Romalılar Sagalassos'un egemenlik alanını genişletmiştir ve kent bu dönemde zenginleşmiştir.

Şehrin ızgara tarzına yakın bir planı vardır. Kent kuzeyden güneye doğru alçalan teraslar üzerine kurulmuştur. Parlak dönemlerini yaşadığı II. yy.'da ortasından geçirilen kuzey-güney yönlü direkli bir cadde ile iki kısma ayrılmış gibidir. Kentin önemli yapıları da bu cadde çevresinde yer almaktadır. En yüksekteki kuzeydoğu uçta, II. yy'ın son çeyreği içinde yapılmış ve günümüze iyi bir durumda ulaşmış olan tiyatro binası görülür⁴²⁴. Tiyatro, şehrin en güneyindeki *Antoninus Pius* tapınağından daha yüksektedir. Klasik tiyatroların en yüksek rakımlı olanıdır⁴²⁵. Oturma sıralarının bulunduğu doğal tepeden tam anlamıyla yararlanılmamıştır. Tiyatro güneybatıya ve şehre bakmaktadır⁴²⁶. Koridorlardan oluşan altyapı oturma yerlerini için destek görevini görmüştür. Scene sadece bir kat yükseklikte olmasıyla manzara içeriden de görülebilmektedir. Sagalassos bouleterionu, yukarı agorayı

⁴²² Sevin, 2001, s. 156.

⁴²³ Sevin, y.a.g.e., s. 156-157.

⁴²⁴ Sevin, y.a.g.e., s. 157.

⁴²⁵ Akarca, 1998, s. 80-81.

⁴²⁶ Akarca, y.a.g.e., s.80.

yukarıdan ve batıdan gören bir teras üzerine inşa edilmiştir. Korinth düzenindeki Antoninus Pius tapınağı imparator tapınağı olup batıya bakmaktadır⁴²⁷. Kentte ayrıca Apollon Klarios tapınağı da bulunmaktadır. Bu tapınağa ait korunmuş olan parçaların hepsi meydana çıkarılmıştır. Bu parçalar daha önce yapılmış olanlardan farklı olarak oldukça sadedirler. Bunun nedeni olasılıkla depremlerden sonra böyle bir teknik kullanılmasıdır. Kentin yamuk şeklindeki yukarı agorasının etrafında 4 sütunlu bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Kentin Roma hamamı, üç kattan oluşmaktadır ve aşağı agoranın doğusundaki doğal tepenin üzerine kurulmuştur. Yukarı agoranın güneybatısında, birkaç metre aşağıda “*macellum*”⁴²⁸ yapısı bulunmaktadır. Bu ticari yapının arka duvarı şehrin kuzey-güney doğrultulu ana caddesine bakar. Macellum kare bir alana sahiptir ve kenarlarında porticolar yer almaktadır.

Antik kentte görülen diğer yapılar arasında, kütüphane, heroon, odeon, nymphaeum, Hellenistik ve Roma su kanallarını sayabiliriz (Levha. 57).

2. 11. 2. Termessos

Pisidia bölgesinin güneybatı ucunda yer alan *Termessos*, iyi korunmuş antik şehirlerdendir. Antik kaynaklarda kentin tarihinin Büyük İskender kuşatmasıyla bağlantılı olduğu görülür. Kent ilk refah çağını Hellenistik dönemde ikincisini ise Roma çağında yaşamıştır⁴²⁹.

Şehir, düzeyine Hellenistik dönemde ulaşmış olan yerleşim günümüze gayet iyi durumda kalmış ve arazinin yapısına uydurularak teraslar üzerine inşa edilmiştir⁴³⁰. Daha önce belirttiğimiz doğal arazi yapısı sebebiyle kentte sur inşasına gerek kalmamıştır. Şehrin merkezi dağın iki doruğu arasındaki üzeri taş döşeli dolma düzlükte yer alan şehir agorası idi. Çok özel mimari özelliklere sahip olan agora şehrin en dikkat çeken birimidir. Bu yapının zemini taş bloklar üzerinde yükselmiştir

---

⁴²⁷ Anabolu, M. U., İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları, 2001. s.43.

⁴²⁸ Macellum: Antik Roma'da içinde yiyecek maddeleri, çoğunlukla da et satılan yapı ya da ticaret alanı. Genellikle agoranın ortasında yuvarlak bir yapı olarak yer alır.

⁴²⁹ Akurgal, 2003, s. 463.

⁴³⁰ Sevin, 2001, s. 161.

ve üç yandan stoalarla çevrilmiştir⁴³¹. *Attalos Stoası*, Dor düzeninde iki katlı olarak inşa ettirilmiştir ve Termessos'un tarihi bilinen en eski yapısıdır⁴³². Agoranın hemen doğusunda tiyatro bulunur, Hellen tipindedir. Güzel kesme taş işçiliği de Hellenistik dönemde yapılmış olacağını göstermektedir. Pamphylia Ovası üzerindeki manzaraya hâkim olan tiyatro, Termessos ovasının en göz alıcı yapısıdır. Auditorium yarım daireyi aşar ve tonozlu alt yapısı bulunmaz. Bu alan diazoma ile ikiye ayrılır. Tiyatro, yaklaşık 4200 kişilik seyirci kapasitesine sahiptir. Geniş kemerli giriş yolu, cavea ile agorayı bağlar⁴³³. Tiyatronun ilerisinde odeon vardır. Küçük bir tiyatroyu andıran bu yapının tarihi, M.Ö. I. yüzyıla kadar uzanabilir. Çatı seviyesine kadar oldukça iyi korunmuş olan odeon en iyi kalite yontma taş duvarcılığı örneği sergiler. Bu yapının, hava soğuduğu zaman bouleuterion ya da konsey odası olarak kullanılmış olması da mümkündür.

Termessos'ta değişik büyüklüklerde ve çeşitlerde altı tapınak vardır. Artemis tapınağı Roma dönemine tarihlenir. Termessos kentinin baş tapınağının günümüzde sadece temelleri görülebilmektedir. Mimarlık parçalarından Dor düzeninde bir peripteros olduğu anlaşılır. Kentin caddesinin etrafında geniş dükkânlar sıralanmıştır ve porticoları vardır. Cadde, kuzey-güney istikametinde uzanmaktaydı. Şehir görünüşte bir kartal yuvasına benzer (Levha. 58). Hellenistik çağda etrafı kesik kesik surlarla çevrilen kent merkezinin sütunları arasındaki boşluklar genellikle, çoğu güreşçilere ait olan başarılı sporcuların heykelleriyle doldurulmuştur. M.S. II. yüzyıl diğer bölge şehirlerinde olduğu gibi, Termessos kenti için de büyük bir şehircilik devri olmuştur. Bu dönemde basit yapıların yerini büyük taş binaların aldığı görülmüştür⁴³⁴.

---

⁴³¹ Akarca, 1998, s.90 ve Akurgal, 2003, s. 465.

⁴³² Akarca, y.a.g.e., s.90.

⁴³³ Akurgal, a.g.e., s. 465.

⁴³⁴ Akarca, a.g.e., s.90-91.

2. 12. THRAKIA (Levha. 59)

2. 12. 1. Byzantion

Şehrin adı, Plinius'un bildirdiğine göre önceleri “*Lygos*” du⁴³⁵. Bir efsaneye göre, Megaralalı göçmenlerin kendilerine yurt aramaya çıkmadan Delphi Apollon Tapınağı'ndaki kâhinlere yeni ülkelerinin yerinin neresi olması gerektiğini sormuş ve “*körler ülkesinin karşısındaki yeri seçmeleri gerektiği*” cevabını almışlardır. Megaralılar'da kendilerinden önceki göçmenlerin *Khalkedon*'a yerleştiğini görerek, buldukları yerin çok daha iyi şartlarını göremeyen bu insanların kör olduklarını düşünmüşler, şehirlerini bu tepeye kurmuşlardır. Efsanenin dışında, kesin olarak bilinen *Byzantion*'un M.Ö. VII. yy. ortalarında büyük Yunan göçleri sırasında kurulmuş olduğudur.

Eski Byzantion kentinden günümüze ulaşan kalıntılar çok fazla değildir. Kentin ilk halinin, iri taşlarla örülmüş bir sur ile çevrili tipik bir site olduğu bilinmektedir. En eski akropolün, büyük kısmının Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepenin altında olduğu bilinmektedir. Limanı olasılıkla Sirkeci Garı ile Sarayburnu arasındaydı⁴³⁶. Kentin agorası akropolis yakınında etrafı revaklarla çevrili ve dörtgen planlıydı. Agora meydanının ortasında *Apollon Helios*'un tunçtan bir heykeli bulunuyordu. Biraz batısında ise Traklara karşı kazanılan bir savaşın hatırasını yaşatmak üzere yapılmış bir *Tropaion*⁴³⁷ ile süslü başka bir meydan bulunuyordu. Roma İmparatorluk Çağı'nda kent biraz daha büyütülmüş ve içine su kemeri, tiyatro, hamam vb. yapılar inşa edilmiştir⁴³⁸. Tiyatro olasılıkla Sarayburnu'nda, akropolis'ten kıyıya inen bir yamaç üzerindeydi. Surların dışındaki alanda ise şehrin nekropolisi bulunmaktaydı. Kentin su ihtiyacı sarnıçlar yoluyla sağlanıyordu.

⁴³⁵ Plinius, 1989, IV 46 ve Sevin, 2001, s. 20.

⁴³⁶ Sevin, y.a.g.e., s. 21

⁴³⁷ *Tropaion* (Trophe): Antikitede savaşın kazanıldığı alana dikilen zafer anıtı. En eski şekliyle zafer anıtı düşmanın bıraktığı silahlardan birkaçının bir ağaca asılmasından ibaretti. Sonraki dönemlerde bu ağaç yerini bir sütuna bırakmıştır.

⁴³⁸ Sevin, a.g.e., s. 21.

Byzantion, kuruluşunu izleyen iki yüzyıl boyunca hızla büyümüştür. Bunun en önemli nedeni, ulaşım ve savunma bakımından üstün bir konumda olmasıdır. M.Ö. V. yüzyılda, parası Yunan kolonilerinde geçen bağımsız bir ticaret kenti olduğu görülmektedir

2. 12. 2. Kallipolis

Kallipolis Antik Yunanca'da "Güzel Kent" anlamına gelmektedir. Kentin hangi yüzyılda ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Önceleri *Critote* olan kentin adı, Yunan koloni hareketi sırasında Kallipolis olarak değiştirilmiştir⁴³⁹. Attika- Delos Deniz Birliği üyelerinden biri olan kent hemen güneyindeki komşusu Sestos kentinin varlığı nedeniyle fazla etkinlik gösterememiştir. Bu kentin Boğaz geçişindeki önemini yitirmesi üzerine Roma İmparatorluk Çağı'nda giderek gelişmeye başlamıştır⁴⁴⁰.

---

⁴³⁹ Umar, B., Trakya, 2003, s. 227.

⁴⁴⁰ Sevin, 2001, s. 23-24.

2. 13. TROAS (Levha. 60)

2. 13. 1. Parion

Parion, Troas kıyısındaki dikkat çekici liman kentlerinden biridir. M.Ö. VII. yüzyılın sonlarına doğru İonia'dan gelen *Miletoslular*, *Erythraililer* ve *Paros* adasından gelen göçmenlerce kolonize edilmiştir⁴⁴¹.

Arkaik, Hellenistik ve Roma devri eserlerinin bulunduğu kent bugün toprak altındadır. Ayakta kalan eserlerden biri Roma egemenliği zamanından kalma, şehrin girişindeki su kemerleridir⁴⁴². Bu kemerlerin yakınında ise kentin nekropolü bulunur. Çevrede birkaç tümülüs görülmektedir. Çanakkale Müzesi görevlileri 1970 yılında Bakırtepe adlı tümülüste kazı yapmış ve içinde biri kadın diğeri erkek iki lahit bulmuşlardır. Tümülüslerin çoğu tahrip edilmişlerdir. M.Ö. 300 civarında yapıldığı düşünülen bir mabedin çelenklerle süslü frizleri olduğu görülür. Antik yazarlardan bu mabedin alt kısmında bugün toprak altında olan bir tiyatronun olduğunu öğreniriz⁴⁴³.

2. 13. 2. Troia

Homeros destanlarının geçtiği yer olan kentin diğeri ismi "*İlion*" dur. Hitit belgelerinde ise *Wilusa*, *Wilusija* ya da *Taruisa* olarak bahsedilmektedir⁴⁴⁴. Günümüzde *Troia* yerleşme tabakaları üst üste binmiş karmaşık bir görünüşe sahiptir. Dokuz ana tabaka⁴⁴⁵ içeren höyüğün ilk yedi tabakası (I-VII) Tunç Çağı'na; son iki tabakası (VIII-IX) Demir Çağı ve Roma dönemlerine ilişkindir⁴⁴⁶.

Troia iki kıta arasında yer almaktadır. Bu nedenle bir ticaret, zenginlik ve savaş kentidir. Kendisinin Troia savaşı kahramanlarının soyundan geldiğine inanan Büyük İskender bu kente büyük ilgi göstermiş burada bayındırlık faaliyetlerinde

---

⁴⁴¹ Sevin, 2001, s. 61.

⁴⁴² Umar, B., Troia, 2002 b; s. 318.

⁴⁴³ Umar, y.a.g.e., s. 319-320.

⁴⁴⁴ Sevin, a.g.e., s. 64.

⁴⁴⁵ Troya kenti ve kent tabakaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; Akurgal, 2003, s. 238-248 ve Umar, a.g.e., s.50-58.

⁴⁴⁶ Sevin, a.g.e., s. 64.

bulunacağını bildirmiştir. Fakat bu isteği kendisinden sonra gelen komutan *Lysimakhos* tarafından gerçekleştirilmiştir. Strabon bu konuda şöyle der:

“ *Şimdiki İlionlular’ın kentinin vaktiyle yoksul bir kasaba olduğu ve ufak basit bir Athena Tapınağı bulunduğu söylenir. Fakat Granikos zaferinden sonra Büyük İskender buraya gelince tapınağı adaklarla donattı, kasabaya kent unvanını verdi, yeni yapıların yapılmasını emretti, ona bağımsızlık vererek haraç vermekten bağışık kıldı. Persler’i tümüyle yendikten sonra, İlion’u büyük bir kent haline getireceğini, görkemli bir tapınak yaptıracağını ve kutsal bayramlar koyacağını vaat eden nazik bir de mektup gönderdi.*”⁴⁴⁷

Lysimakhos büyük bir kent kurmak istiyordu ve bunun için yöredeki diğer kasabaları da kente bağlandı. Bu dönemin en etkileyici yapısı Athena İlias Tapınağı’dır. Fakat günümüze fazla kalıntısı kalmamıştır. Kentin diğer önemli yapısı, akropolün kuzeydoğusundaki bir yamaca yaslanmış olan 6000 kişilik tiyatro binasıdır⁴⁴⁸. Daha sonraki dönemlerde Athena Tapınağı’nın dört bir yanına kolonadlar ve bir de propylon inşa edilmiştir. Büyük çapta VI. Troia kalesinin surları üzerine oturtulmuş olan bouleuterion ile bunun biraz güneybatısındaki küçük bir tiyatro görünümündeki odeion son dönemde yapılan eklentilerdendi. Bunların hemen güneyinde agora yer alıyordu. Roma İmparatorluk Çağı’nda kent höyüğün güney eteklerindeki direkli bir caddenin etrafında, güneye ve doğuya doğru oldukça geniş bir alana yayılmıştı. Bu alanın etrafı surlarla çevrilmiştir⁴⁴⁹. (Levha. 61)

2. 13. 3. Assos

Troas’ın güney sahilinde *Lesbos (Midilli)* adasının kuzey ucu karşısında ve adadan genişliği 11 kilometreden fazla olmayan bir boğazla ayrılmış olan *Assos* kenti (*Behramkale*) yer almıştır; bu kent sarp bir volkanik koninin terasları üzerinde göz alıcı bir mevkide durmaktadır. Assos olasılıkla erken zamanlarda *Hellespontos*’un (Çanakale Boğazı) kuzeyindeki yerleşimlere karadan yüklerin taşınması için bir

⁴⁴⁷ Strabon, 2005, XIII.1 s.26.

⁴⁴⁸ Sevin, 2001, s. 65-66.

⁴⁴⁹ Sevin, y.a.g.e., s. 66.

ayak basma yeri idi. Kentin bu konumu, gemicileri Troas'ın güneybatı köşesi açığındaki güçlü akıntıdan ve boğaz girişindeki rüzgârlardan kaçınmaya götürmüştür. Fakat deniz ulaşımının gelişmesiyle, böylesi bir taşıma için gereksinim ortadan kalktığında ve özellikle *Aleksandreia Troas* büyük bir ticari merkez haline geldiğinde Assos esas olarak bir tarımsal kente dönüşmüştür. Bununla birlikte sahil ticaretini korumayı da sürdürmüştür; çünkü *Aziz Paulus* ile dostlarını *Samos (Sisam)*'a ve *Miletos*'a taşıyan geminin ziyaret planları arasında Assos'da bulunmuştur⁴⁵⁰.

Kuzeyde ve güneyde sarp ve kayalık olan huni biçiminde bir tepe üzerinde ve eteklerinde kurulmuş olan kentin etrafını güçlü surlar çevirmektedir. 3200 m. uzunluktaki surlar güneyde denize bakan yarın üzerinde zayıftır. Doğuda ise bir vadiyle ayrılan kayalık üzerinde güneye iner ve yarlarda sona erer⁴⁵¹. Batı nekropolünün kuzey sınırını oluşturan sur boyunca içiçe üç sıra birbirinden değişik teknik ve görünümde duvar görülmektedir. Çok kenarlı (polygonal) taşlarla kenetsiz ve harçsız örülmüş olan duvar en eskisidir ve M.Ö. VI. yüzyılda yapılmıştır. Polygonal duvara çeşitli yerlerde parçalar halinde rastlanmaktadır. Kentin batısındaki surlarda bir ana giriş olmak üzere 6 kapı bulunmaktadır. Aslında iki ana kapı vardır. Biri batıda, diğeri yine çift kuleli olarak doğudadır⁴⁵².

Assos kenti kaldırımlı dar sokakları ve araziye uyarak değişik yönlere bakan yapıları ile setler halinde inşa edilmişti. En eski yapısı akropolis üzerindeki VI. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş olan dor düzenli tapınaktı⁴⁵³. Tapınak her ne kadar dor üzerinde inşa edilmiş ise de opisthodomos'suz tek mekânlı iç bölümü ve frize sahip oluşu ile güçlü bir Anadolu mimarlığı etkisini de taşımaktadır⁴⁵⁴.

M.Ö. 241 ile M.Ö. 133 yılları arasında Assos, Bergama krallarının egemenliğinde idi. Bu çağda şehir büyümüş, kesme dikdörtgen taşlardan geniş bir alanı içine alan, yeni bir sur inşa edilmiştir. Bu zamana ait iki büyük yapısı agora ile

---

⁴⁵⁰ Magie, 2003, s. 60.

⁴⁵¹ Serdaroğlu, Ü., Behramkale-Assos, 2005. s. 20-23.

⁴⁵² Serdaroğlu, y.a.g.e., s. 23.

⁴⁵³ Akarca, 1998, s. 89.

⁴⁵⁴ Serdaroğlu, a.g.e., s. 87.

gymnasiondur. Gymnasion batı kapısından agoraya giden yolun üst tarafında idi. Yoldan gymnasiona dik bir merdivenle çıkılıyordu. Gymnasion meydanı için arazideki çukurların doldurulduğu, ya da içlerine mahzen inşa edildiği anlaşılıyor. Son yıllarda meydanın altında böyle bir mahzen keşfedilmiştir. Bizans çağında üzerine bir kilise inşa edilmiş gymnasion çok fazla tahribe uğramıştır. Fakat kalıntılardan kuzeydoğu ve güneydoğudaki stoaların gerisinde odalar olduğu söylenebilir.

Agora daha doğuda, hemen hemen yamacın ortasında bir tarafa doğru gittikçe daralan uzun bir set üzerinde idi. İki uzun tarafı çok katlı iki stoa sınırlıyordu. Meydanın geniş olan batı tarafında cephesi dört sütunlu bir tapınak vardı; dar olan doğu ucunu bouleterion kapatıyordu. Agoranın üç tarafından da bir sokak geçiyor, agorayı batı ve doğu şehir kapılarına ve limana bağlıyordu. Kuzeydeki büyük stoanın üstünden geçen sokaktan, üç basamakla, bu stoanın üst katına giriliyor ve stoa içinden agora meydanına inilebiliyordu. Güneydeki sokaktan agoraya merdivenlerle çıkılıyordu. Batıda tapınağın yanında üçüncü bir giriş vardı. Doğuya doğru, agoranın alt tarafında tiyatro yer almıştı⁴⁵⁵. Assos agorası sadece bir çarşı-pazaryeri değildi, kentin kalbi orada atardı. 'Ekklesia' denilen halk meclisi orada toplanır, önemli konularda halkın oyuna başvurulur, bayramlar orada kutlanır hatta bazen spor yarışmaları orada düzenlenirdi⁴⁵⁶.

Assos kentinin coğrafyasından dolayı, ızgara plan yerine topografyaya uygun iç içe geçmiş yollar biçiminde bir planı vardır. Yay şeklinde giden yolları yer yer bunlara dik inşa edilmiş merdivenler bağlar⁴⁵⁷. Kentin konut alanı ise kuzeyden güneye doğru doğu yamaçta ve gymnasion güneyindeki alanda yoğunlaşmakta ve teraslar halinde gelişmiş bulunmaktadır. Bu oluşum kente, kent peyzajı açısından özgün bir görünüm kazandırmaktadır. Kayalık yamaçlarda teraslara oturtulmuş görkemli yapılarıyla Assos'un eski ve ortaçağda özellikle denizden gelenler için etkileyici bir görünüme sahip olduğunu düşünmek zor değildir⁴⁵⁸. (Levha. 62-63)

---

⁴⁵⁵ Akarca, 1998, s. 89.

⁴⁵⁶ Serdaroğlu, 2005, s. 67.

⁴⁵⁷ Serdaroğlu, y.a.g.e., s. 24.

⁴⁵⁸ Serdaroğlu, y.a.g.e., s. 24.

2. 13. 4. Neandreia

Neandreia antik kenti Troas'ın güneydoğusunda, kıyıdan içeride ve *Çığrı* dağının (Kayacık) doruğunda bulunmaktadır. M. Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Aioller tarafından kurulmuştur⁴⁵⁹. Kentin kalıntılarının günümüze oldukça iyi şekilde gelmesinin nedeni uzak bir tepedeki lokalizasyonudur.

Neandreia kentinin dış surları, oldukça düzgün dış yüzeyli, ama tam rektangonal olmayan taşlarla örülmüştür. M.Ö. V. yy. ya da IV. yy. yapıtıdır. Sur kalınlığı 3 m. uzunluğu ise 3200 m. civarındadır. Surların 11 tane güçlü burcu vardır bunlar kentin batı ve güney yanındadır. Anıtsal görünümlü ana giriş kapısı güneydoğu tarafındadır⁴⁶⁰. Neandreia'nın en önemli anıtı M.Ö. VI. yy. başında inşa edilmiş olan tapınağıdır. Bir podyum üzerinde yükselen tapınak, batı duvarı olmayan bir celladan oluşuyordu (Levha. 64)⁴⁶¹.

---

⁴⁵⁹ Sevin, 2001, s. 68.

⁴⁶⁰ Umar, 2002, s. 261-262 ve Akurgal, 2003, s. 248.

⁴⁶¹ Akurgal, y.a.g.e., s. 248.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU DIŞI ŞEHİR PLANCILIĞI

3. 1. OSTIA

Geometrik biçimli Roma kent planlamasının en erken örneği, Tiber Nehri ağzında kurulmuş *Ostia* kentidir. Roma'nın limanı olan Ostia'nın çekirdeği dörtgen bir kale “*castrum*” planıdır (Levha. 65). Bu duvarların içinde kalan alan, düz sokaklar vasıtasıyla mahallelere bölünmüştür. Bu sokaklar, her iki kısmın merkezinde ya da merkezin yakınında yer alan kapılar vasıtasıyla dışarıya uzanmaktadır. Bunun dışında kale-planın detayları bilinmemektedir⁴⁶². Kent olasılıkla M.Ö. IV. yy. civarında kurulmuştu. İki ana cadde, *cardo maximus* (kuzey-güney) ve *decumanus maximus* (doğu-batı) Şehri dört eşit parçaya bölerdi. Kentin merkezinde sonradan foruma dönüŐtürölen bir alan yer alıyordu⁴⁶³. Bu Őema Cumhuriyet döneminin sonuna kadar tüm İtalya'da standart hale gelmiştir ve daha sonra tüm imparatorlukta Roma'nın kurduğu kentlerin temelini oluşturmuştur (Levha. 66)⁴⁶⁴.

3. 2. POMPEI

İtalya'nın *Campania* bölgesinde, Napoli'nin güneybatısındaki kent⁴⁶⁵ Yunan, Etrüsk ve daha sonra Roma fikir ve yöntemlerinin karŐılıklı etkileŐimine güzel bir örnek oluşturur. Kuzey ve kuzeydoğu, bugün “*Via di Nola*” ve “*Via dell' Abbondanza*” olarak adlandırılan iki düz ana cadde uzanıyordu ve yan sokaklar tarafından dik açılarla kesiliyordu. Böylelikle kare ya da kareye benzer yapı adaları ortaya çıkıyordu. Bu yapı adaları Yunan titizliği göstermese de, Yunan tarzındaydı⁴⁶⁶. Paralel olarak uzanan iki ana caddeyi tam olarak dik olmayan, kuzey-güney doğrultusunda bir ana cadde “*Via di Stabia*” kesmekteydi. Kent planı bu

---

⁴⁶² Wheeler, 2004, s. 30-31.

⁴⁶³ Thorpe, 2002, s. 24.

⁴⁶⁴ Owens, 2000, s.112.

⁴⁶⁵ Guzzo, G. P., “Sanatta Çıplak” Sanat Kültür Antika 'P' dergisi, sayı:18 (Anadolu- Pompei- İslam-Rönesans-Çağdaş) s.28.

⁴⁶⁶ Wheeler, a.g.e., s. 32.

doğrultuda gelişmiştir ve büyük ölçüde bütünlük ve tutarlılık göstermektedir. Pompei geliştikçe kamu yapıları eklenmiştir ancak bugün korunmuş olan yapıların çoğunluğu ya Roma döneminde yapılmış yapılardır., ya da daha erken dönem yapılarının Roma döneminde yenilenmiş olanlarıdır. Kamu yapıları kentin üç bölgesinde yoğunlaşır; ilki “*Oscæ*” kentinde bulunan forum kentin siyasal, dinsel, yasal ve ekonomik merkezi olarak görev yapmaktaydı. Tiyatro, üstü örtülü bir odeion ve tapınaklar, kentin güney yakasında üçgen forum olarak adlandırılan yerin yakınında yer alırken, Pompei’nin güneydoğusunda, Augustus döneminden kalma yüzme havuzu ile Yunan tarzı palaestra ve Roma dünyasının burada bulunan en eski tiyatrosu eğlence gereksinimini karşılayan donanımlardı. Kentte ayrıca halka açık üç hamam yapısı vardı (Levha. 67)⁴⁶⁷.

Pompei kentinin gelişimine bakıldığında uygarlıkların (Yunan-Etrüsk-Roma) karışımı dolayısıyla temel etkiyi belirlemek zordur. Ama kentin bütünündeki sokak sistemi ve kent surları Yunan yapılarıdır. Diğer özelliklerde kentin zenginliğini oluşturan ‘eklektik’ tarzını içerir. (Levha. 68)

3. 3. LEPTİS MAGNA

Roma’nın Afrika’daki kentlerinden bir örnek vermek gerekirse *Tripolitania* (Libya) sahillerinde, liman tarafından işgal edilmiş kayalık bir burundaki Fenike yerleşmesi üzerine kurulan *Leptis Magna*⁴⁶⁸ en uygundur. Bu kent, Pompei ve Ostia’dan çok daha büyüktür ve sonunda imparatorluğun en zengin şehirlerinden biri olmuştur. Olasılıkla M.Ö. VII. yy.’da bir Fenike ticaret üssü olarak kurulup Roma ile ilk temasını Pön savaşları sırasında yapmış ve M.Ö. I. yy.’ın sonlarına doğru da imparatorluğa katılmıştır.

Fenike yerleşiminden günümüze çok kalıntı kalmamıştır. Buradaki erken Roma kenti Augustus ve ardılları zamanında dama tahtası modelinden geliştirilmiştir. Forum, kayalık burnun hemen dibinde kurulmuş olup, bir bazilikaya bitişiktir. “Bazilika”, dört bir yanı sütunlu galerilerle çevrili, kuşkusuz tepe

⁴⁶⁷ Owens, 2000, s.101-102.

⁴⁶⁸ Thorpe, 2002, s. 31.

pencereleri olan ve bir ucunda dikdörtgen eksedraları (exedra) olan bir yapıdır⁴⁶⁹. Kentin imparator Septimus Severus'un geniş bayındırlık çalışmaları sırasında en üst düzeye ulaşan genişlemesi zaman içerisinde yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Kentin dışına, güney-batı yönünde kıvrılarak çıkan eski yol güneydeki verimli tarım alanlarına uzanmaktaydı ve kentin gelişmesinin odağını oluşturmuştu. Bu yol boyunca bir dizi ızgara planlı mahalle yapılmıştı. Yeni inşa edilen limandan başlayıp Hadrianus hamamları arkasından geçen geniş ve incelikle süslenmiş kolonadlı sokak ile yeni forum yeni kentin temelini oluşturmuştur. Ek olarak sokağın mimari dekorasyonunun çok süslü olduğunu söyleyebiliriz. Yerli ve dışardan gelen formların birleşimi doğu eyaletlerindeki kentlerin dönüşümündeki başarının ana etmenlerinden biriydi⁴⁷⁰. Örnek olarak Yakınoğu Roma kentlerinin karakteristiği olan yeni bir sütunlu cadde, dönemin, doğu Akdeniz mimarisi ile olan çeşitli bağlantılarından birine işaret eder⁴⁷¹.

Kentin batı kıyısında yer alan, "Av Hamamları" olarak adlandırılan hamamlar, küçük ebatlarını çok aşan, mimari bir ilgi noktasını oluşturmaktadırlar. Uzun süre kum altında korunduğundan kubbe ve tonozları hemen hemen bütünüyle sağlam kalabilmiş olan yapı, dağınık işlevsel mekânlardan oluşmaktadır⁴⁷². Kentte burada ayrıntılarına girilmeyecek, zafer takları, tiyatroları, tapınakları, Hadrianus hamamları, severuslar forumu, liman ve deniz feneri yapıları oldukça gösterişli ve karakteristiktir. Burada ilgileneceğimiz ayrıntı Hadrianus hamamlarının inşasının (M.S.127) başkentte sonraları moda olan, simetrik biçimli 'imparatorluk' hamamlarının Roma dışındaki ilk örneği olmasıdır. Aynı zamanda Leptis'teki kamu binalarında, yerel kireçtaşının yerini ithal mermere bıraktığı tarihi de göstermektedir⁴⁷³. Özetle kentin planı Roma kent planlarından da bilindiği gibi çekirdek bir dama tahtası planının doğrusal hatlar üzerinde büyüme sürecini gösterir. İlgi çeken nokta kentin devrin sanat ve mimarlığını yansıtan en önemli örneği olmasıdır⁴⁷⁴. (Levha. 69)

---

⁴⁶⁹ Wheeler, 2004, s. 54.

⁴⁷⁰ Owens, 2000, s.140-141.

⁴⁷¹ Wheeler,a.g.e., s 54.

⁴⁷² Wheeler, y.a.g.e., 55-56.

⁴⁷³ Thorpe, 2002, s. 32-33.

⁴⁷⁴ Wheeler, 2004, s. 58.

3. 4. ALEXANDREIA

Alexandreia (İskenderiye), Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'in en önemli kentlerinden biriydi. Kent, İskender'in kurduğu bildirilen şehirlerin en ünlüsüydü. Doğu ile batının karşılaştığı, bir birleşim oluşturacak şekilde birbirine karıştığı, o zamanın dünyasının birbirinden farklı olan bütün bakış açılarının, yorumlanma biçimlerinin buluştuğu yerdi. Bu özelliği sayesinde kent, sadece Doğu Akdeniz'in değil, dünyanın en büyük ve en önemli kenti sayılmaktaydı⁴⁷⁵. *Alexandreia* kenti, kozmopolit yapısı, lüks düşkünü ve kültürel etkinlikler arasında mekik dokuyan insanlarıyla Hellenistik dünyanın entelektüel başkenti konumundaydı. Klasik Yunan edebiyatının korunmasındaki payı diğer kurumlardan çok daha fazlaydı⁴⁷⁶.

Büyük İskender'in kendi ismiyle kurduğu kentlerden ilki sayılan *Alexandreia*, M.Ö. 331 yılında Nil Irmağı'nın batı ağzında Pharos kanalı ile Mareotis gölü arasında uzun bir kara şeridi üzerinde kurulmuştu. Nikomedia'lı Arrianos, Büyük İskender'in doğu seferlerini anlattığı, yedi kitaptan oluşan *Anabasis* adlı eserinde, İskender'in bu kenti kurmaya karar verişini şöyle anlatır⁴⁷⁷:

“Kanobos'a⁴⁷⁸ varınca Mareia⁴⁷⁹ gölünü geçerek bugün kendi adıyla anılan Aleksandreia'ya geldi. Burası ona zamanla gelişip büyüyecek bir şehir kurmaya pek uygun göründü. Bu işe girişmeye heveslendi, şehrin planını kendisi düzenledi, pazaryerinin nerede kurulacağını gösterdi. Hellen tanrıları ve Mısır Isis'i⁴⁸⁰ için tapınakların sayısını, yapılacak kale duvarının genişliğini tayin etti. Bu münasebetle kurbanlar sundu ve bunların hepsi de uygun düştü.”⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Demiriş, B., “İskenderiye: Antik Çağ Akdeniz'inde Bir Kültür Kenti”, Doğu-Batı, Akdeniz, Kasım,Aralık,Ocak 2005-2006 s.75.

⁴⁷⁶ Hellenistik dünya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Freeman, 2003, s. 323.

⁴⁷⁷ Demiriş, a.g.e., s.76.

⁴⁷⁸ Kanobos; İskenderiye şehri kurulmadan önce önemli bir ticaret şehri olup, İskenderiye'den sekiz saatlik uzaklıkta Nil ırmağının en batıdaki ağzının denize döküldüğü yerde bulunuyordu.

⁴⁷⁹ Mareia gölü; Mareotis de denilen göl, 55 km. uzunluğunda ve 28 km. genişliğindeydi, çevresinde bağlar, hurmalıklar bulunuyordu ve papirüs yetiştiriliyordu.

⁴⁸⁰ Isis; Mısır mitolojisinde Osiris'in hem kardeşi hem de karısı olan tanrıça.

⁴⁸¹ Arrianos, İskender'in *Anabasisi* I, 3,1,5, çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1945, s. 122.

Kentin planını Rhodoslu mimar Deinokrates çizmiştir. Izgara planı burada en gelişmiş ve güzel haliyle görülür. Diodoros'a göre⁴⁸² doğu-batı doğrultusunda aşağı yukarı şehrin ortasından geçen caddenin genişliği 100 ayaktı; yaklaşık olarak 30 m. idi. Bu caddeyi dikey kesen sokaklardan birisi diğer sokaklardan genişti⁴⁸³. Kentin atların ve arabaların geçebileceği kadar geniş sokaklara sahip olduğunu Strabon'da belirtmiştir⁴⁸⁴. Caddelerin o güne kadar görülmemiş genişliğe erişmesini Mısır'ın alay yollarının etkisinde bulan görüşler vardır⁴⁸⁵. Aleksandreia'da düzen dikdörtgen biçimli ızgara sokak planı ile belirlenmektedir. Arazinin doğal yapısından ortaya çıkan mevcut görsel ve mimari peyzaj düzenlemesi deneyleri daha sade bir ölçekte gerçekleştirilmiş olmalıdır⁴⁸⁶.

Kentin şekli antik yazarlar tarafından Makedonia pelerinine, khlamys'e⁴⁸⁷ benzetilmiştir⁴⁸⁸. Deinokrates'in , Hippodamos'un ızgara kent planının ilkelerine uygun olarak hazırladığı plana göre, kent merkezde kesişen ve biri doğu-batı doğrultusunda, diğeri kuzey-güney doğrultusunda olmak üzere iki anayol ile dörde ayrılıyordu. Kuzey-güney doğrultusundaki ana yol da ağaçlıklı iki geniş yolla ikiye ayrılıyordu. Antik Çağ'ın sonuna doğru yaklaşık 100 kilometrekarelik bir alanı kapsayan Aleksandreia kenti tümüyle taştan inşa edilmişti⁴⁸⁹. Kent, Grek alfabesinin ilk beş harfi ile adlandırılmış beş bölgeye (alfa, beta, gama, delta, epsilon) ayrılmıştı. Şehrin en güzel yapılarından biri, bir stadion uzunluğunda stoaları ile ana cadde üzerindeki gymnasiondu. Şehrin ortasında adalet sarayı ve koruluklar vardı. Çam kozalağı biçimindeki kayalık bir tepeye benzeyen, Paneion adı verilen yapay bir tepeden tüm şehri seyretmek mümkündü. Şehrin tapınakları, Sarapeion ve büyük liman içindeki küçük bir dil üzerinde bulunan Poseidonion'du. Tiyatrosu, sarayların gerisinde bulunmaktaydı⁴⁹⁰. (Levha. 70)

⁴⁸² Akarca, 1998, s. 47. (Diodoros, XVII, 52.)

⁴⁸³ Akarca, y.a.g.e., s. 47.

⁴⁸⁴ Strabon, 2005, XVII, s. 791.

⁴⁸⁵ Akarca, y.a.g.e., s. 47-48.(R. Martin, L'urbanisme dans la Grèce antique, Paris, 1956.)

⁴⁸⁶ Owens, 2000, s. 90.

⁴⁸⁷ Khlamys-Chlamys: Eski Yunan'da genellikle askerlerin M.Ö. V. yy'da süvariler ve epheblerin (Atina'da genç askerlerden oluşan bir kıta) giydikleri yünden manto, pelerin. Uzun dörtgen bir kumaştan ibaret olup uzunluğuna ikiye katlanır ve kenarları bir kopça ile birbirine tutturularak meydana gelen delik başa geçirilirdi.

⁴⁸⁸ Strabon, 2005, XVII,1,8 – Plutarkhos, Moralia, 1999, 5, 11.

⁴⁸⁹ Demiriş, 2005-2006, s. 78.

⁴⁹⁰ Akarca, 1998, s. 48.

Her şeyden önce su tanrılarına adanan kentin her iki yanında iki büyük liman, geride Akdeniz; hemen güneyinde ise, Mareotis gölü vardı. Bugün göl büyük ölçüde alüvyonla dolmuştur ve fazla öneme sahip değildir fakat klasik dönemde kentin ana varlık nedenlerinden biriydi. Bu göl ile Nil arasında Nil'in büyük kargo teknelerini alabilen bir kanal açılmıştı. Bu kargo tekneleri, Memphis'te Kızıldeniz'e bağlanan başka bir kanala girinceye kadar Nil'i izlerdi. Aleksandreia kenti bu kıyadaki tek derin su limanı olmanın yanı sıra Arabistan, Hindistan ve Uzakdoğu trafiğiyle de doğrudan iletişim içindeydi⁴⁹¹. Limanın yanı sıra bir mühendislik harikası olan Pharos deniz feneri Knidoslu Sostratos tarafından yapılmıştı. Mimari olarak tasarlanmış ve geliştirilmiş ilk fener kulesi⁴⁹² olan yüz on bir metre yüksekliğindeki Pharos fener kulesi, Hellen-Roma dünyasında inşa edilen başka fener kuleleri için doğrudan ya da dolaylı olarak bir model oluşturmuş olmasının yanı sıra⁴⁹³, dünyanın yedi harikası arasında da sayılmaktadır. Bir başka görüşe göre de Araplara minare fikrini bu fener vermiştir⁴⁹⁴. Antik çağ'ın Aleksandreia'sının bu fener dışında en önemli diğer özelliği ise, Museion adıyla bilinen bilim ve kültür merkeziydi. Bu kültür merkezinin içinde kurulmuş olan kütüphane, Aleksandreia'nın bir kültür merkezi olmasında, bilimin ve edebi çalışmaların gelişmesinde ve en önemli üç kültür kenti⁴⁹⁵ arasında baş sırada yer almasında çok önemli rol oynamıştır⁴⁹⁶.

3. 5. VENTA SILURUM

Günümüzde *Caerwent* diye bilinen kent, *Gwent*'te *Newport*⁴⁹⁷ yakınında küçük bir yerleşimdir. Kentin planı tipiktir ve askerlerin Britanya kentleri üzerindeki etkisini vurgulamaktadır⁴⁹⁸. Kentin M.S. II. yüzyılın sonlarına doğru surların yapımı ile belirlenen çeperi, surlar tam anlamıyla doğrusal olmasa da kareye yakın dikdörtgendir. Doğu ve batı kapılarını birbirine bağlayan yol kenti gerçek anlamda

⁴⁹¹ Bradford, E., Akdeniz-Bir Denizin Portresi, 2004, s. 197.

⁴⁹² Clayton, P.A., Price, M. J., Antik Dünyanın Yedi Harikası, 1999, s. 135.

⁴⁹³ Clayton, Price, y.a.g.e., s. 135.

⁴⁹⁴ Bonnard, A., Antik Yunan Uygarlığı, Euripides'ten İskenderiye'ye, 3. cilt, 2004, s. 212.

⁴⁹⁵ Hellenistik dönemde bahsedilen üç kültür merkezinden diğer ikisi, Pergamon ve Antiokheia idi. Bu dönemde kültür bakımından önemli tek merkez yerine Grek kültürünün ulaşmış olduğu yerlerde kurulmuş birden fazla kültür merkezi vardı. Bu sayılan üç kent dışında, Rhodos, Tarsos, Soloi ve Syrakusai dönemin önemli kültür merkezlerindendi. bkz, 93-94.

⁴⁹⁶ Demiriş, 2005-2006, s. 79-80.

⁴⁹⁷ Newport: Büyük Britanya'nın Wales bölgesinin üçüncü büyük şehridir.

⁴⁹⁸ Ostia kenti anlatılırken açıklanan "castrum" planı akla getirilmelidir. bkz, 116.

ikiye bölmektedir. Kuzey ve güney duvarlarındaki kapılar karşılıklıdır ve bu kapılardan geçen yollar kent forumunun iki yanından geçer. Forum kentin merkezinde alışılmış konumunda yer alır. Kapladığı alan tam bir “insula” birimi kadardır. Kentin içerisindeki alan kısıtlıdır ve kenti oluşturan insulaların çoğunluğu evler, dükkânlar ve diğer yapılarla inşa edilmiştir. Kamu yapıları arasında, bir hamam yapısı ve sur içi Roma-Kelt tapınağı sayılabilir. Bütün bunlara ek olarak kentin doğusunda, surların dışında daire biçimli başka bir tapınak da bulunmaktadır. Venta Silurum kenti küçüktür, fakat buna rağmen konutlar yüksek standartta görünmektedir. Peristyl avlusu olan bazı evleri, buraya yerleşen emekli askerler dolayısıyla, kıta etkileri⁴⁹⁹ göstermekteydi (Levha. 71-72)⁵⁰⁰.

3. 6. RHODOS

Strabon, *Rhodos* kentini, limanları, yolları ve diğer donanımları ile diğer tüm kentlerden üstün tutmaktaydı⁵⁰¹. Kent antik dönemde hayranlık uyandırmaktaydı. Rhodos, M.Ö. 409/408 yıllarında *İalysos*, *Kameiros* ve *Lyndos* kasabalarının “synoikismos” şeklinde birleşmesi sonucunda kurulmuştur⁵⁰². Adanın kuzey ucunda yerleşim vardır. Kentin tiyatro biçimli olması arazinin topografyası sonucudur. Tiyatro şekli kentin sınırları ve ana çizgilerinde belirir. Oysaki sokakların tiyatrodan olduğu gibi ışımsal değil (Tiyatro yapısında orkestradan çevreye doğru yayılan ışımsal geçitler.) dikdörtgen sokak ızgarası şeklinde olduğu görülür (Levha. 73).

Şehrin ızgara planlı olduğuna dair antik kaynaklarda bilgiler vardır. Yine Strabon, Peiraieus ’u yapan mimarın Rhodos’u da planladığını söyler⁵⁰³. Kent merkezinden geriye çok az şey kalmıştır. Kent yerleşim planının temelinde bir ana yol ve bu yol etrafında bir dizi geniş kare alanları bulunmaktadır. Plan bu şekliyle

---

⁴⁹⁹ Roma kent planlaması anlatılırken, Roma ızgara düzeninde planlanmış, tipik Roma kent yapıları içeren Romalılaşmış kentlerin tüm Batı dünyasında ortaya çıktığı belirtilmiştir. Askeri uzmanlar ve mühendisler bu yeni kentlerin yapımında önemli rol oynamaya devam etmişlerdir. Britanya’daki Roma kentleri bu sistem için uygun bir başlangıç oluşturmaktaydı. Romalıların gelmesinden önce buralarda gerçek anlamda kentler bulunmamaktaydı. Bu nedenle, kentsel merkezlerin, koloniler kurmak ve kasabaların teşvik edilmesi ile oluşturulmaları gerekmekteydi. Bu süreçte askerler önemli rol oynamışlardır. Ordu ve planlama arasındaki yakın ilişki, Britanya kolonilerinde net görülmektedir.

⁵⁰⁰ Owens, 2000, s.128-129.

⁵⁰¹ Strabon, 2005, XIV, s. 2.

⁵⁰² Akarca, 1998, s. 40.

⁵⁰³ Strabon, 2005, XIV, s. 2.

Ege sistemini andırır. Rhodos kentinin tiyatro biçimli topografyası sel sorunları yaratmaktaydı. Şehrin alçak alanlarını su basma tehlikesi bulunmaktaydı. Antik kaynaklar şehrin ciddi sel tehlikeleri geçirdiğini kaydetmiştir. Şehrin planlamasında teraslamanın kullanımı eğimli araziden görsel olarak faydalanma imkânı vermekteydi. Körfeze doğru hâkim manzara olanağı vardı⁵⁰⁴. (Levha. 74)

3. 7. ATINA

Klasik ve Hellenistik dönemlerde *Atina* şehri, kamu yapıları, özel konutlar, tapınaklar ve kutsal alanlar, bunların arasına serpiştirilmiş dar dolambaçlı sokaklar, boş parseller ve açık alanların bir karışımıydı. İkincil kamu yapıları ve kutsal yerler, Akropolis üzerinde ve çevresinde, ayrıca agora yakınlarında yoğunlaşmalarına rağmen tüm kent içerisinde bulunabilmekteydiler (Levha. 75). Illissos Çayı'nın yakınlarında diğer tapınaklar ve Olympos Zeus Tapınağı yer almaktaydı. Yeni yapılar ise nerede alan bulunabiliyorsa orada yapılmak zorundaydı⁵⁰⁵. Atina kenti tam anlamıyla bir karışıklık kentiydi. Klasik ve Hellenistik dönemlerin zarif tapınakları ve kamu yapıları yüzyıllar boyunca gelişmiş ve gelişmekte olan kent planının içerisine yerleştirilmişlerdi⁵⁰⁶.

Atina kentinin klasik çağ agorasının konumu amacına son derece uygundu. Burası, kolayca ulaşılabilen akropolün kuzeybatısındadır. Güneyinde kayalık Areopagus, kuzeyinde Eridanos çayı yer alıyordu. Arazi oldukça geniş ve düz bir merkez alandan doğuya doğru çok hafif, batıya doğruysa daha dik yükselirdi⁵⁰⁷. Agora'nın güneybatı köşesinden çıkan ana yollar alanın topografyasına uymaktaydı. Dar ve dolambaçlı olan bu yollar tepelerin eşyükselti eğrilerini kucaklamakta, ama sel basma tehlikesi bulunan vadi tabanlarından kaçınmaktaydı. Başka ikincil sokaklar ve yaya yolları (bu yollar kimi yerde dar merdivenli yollara dönüşüyordu.) bu ana yollardan ayrılmakta ve düzensizce konut ve sanayinin bulunduğu insula'ları tanımlamaktaydı. Tüm alanın içerisine fazla önemli olmayan kamu yapıları ve kutsal

---

⁵⁰⁴ Owens, 2000, s. 60.

⁵⁰⁵ Owens, y.a.g.e., s. 19.

⁵⁰⁶ Owens, y.a.g.e., s. 21.

⁵⁰⁷ Wycherley, 1993, s. 49-50.

yerler serpiştirilmişti. Koşullar değıştikçe yapılar yenilenmiş ve yeni yapılar kente eklenmiştir. Agoranın diğere tarafında yer alan alanlarda aynı şekilde özel yapılar ve kamu yapılarıyla yoğun biçimde doluydu⁵⁰⁸.

Kent merkezinin dışında kalan yerlerde aynı manzarayı görmekteyiz. Buralarda yapılar daha seyrek ve düzensizdir. Sokaklar aynı şekilde dar ve dolambaçlı, çoğu yerde de merdiven şeklindedir. Kentin büyümesi altyapı sorunlarını arttırmış ve kanalizasyon sisteminin genişletilmesini gerektirmiştir. (Levha. 76-77)

3. 8. AKRAGAS

Akragas M.Ö. 580 yılında *Gela*, *Rhodos* ve çevre adalar halkı tarafından, üç tarafı tepelerle çevrili amfiteyatro biçimli bir topografyada kurulmuştur⁵⁰⁹. Ardı ardına gelen tiranların yönetimi altında olan kent hızla büyümüş ve adanın batısında Kartaca etkisine karşı Yunan yaşam tarzının kalesi olmuştur⁵¹⁰. Kentin hava fotoğraflarından, şehir planının doğu-batı yönünde uzanan caddeler ve bunları ters yönde kesen sokaklardan meydana geldiği söylenebilir (Levha.78). Yerleşme olasılıkla kentin kuzey yakasında akropolisin altında düzensiz bir biçimde konumlanmış yapılardan oluşan dokunun gün ışığına çıktığı yerde başlamıştı⁵¹¹. Şehir geniş, yayvan bir vadi üzerine yayılmış, plan arazinin engebesine bakılmadan uygulanmıştır. Yerleşim insularlarının genişliklerinin 4.75–5.35 m. arasında değiştiğini kazılar ortaya çıkarmıştır. Bu insulalar 10 m. genişliğindeki bir caddeye açılmaktaydı ve sokaklar daha dar sokaklarla kesiliyordu⁵¹².

Kartacalıların M.Ö. 479'da *Himera* savaşında yenilmesinden sonra, kentnin felsefecisi ve demokrasi reformcusu Empedokles'in yurttaşlarına “*yarın ölecekmiş gibi yiyip içmek, hiç ölmeyecekmiş gibi inşa etmek*” yönündeki sözlerini uygulayan Akragas kenti bir refah ve büyüme dönemine girmiştir. Büyük çoğunluğu kenti çevreleyen tepelerde bulunan hâkim konumlara tapınaklar ve başka kamu yapıları

⁵⁰⁸ Owens, 2000, s. 19-20.

⁵⁰⁹ Akarca, 1998, s. 62.

⁵¹⁰ Owens, a.g.e., s. 47.

⁵¹¹ Owens, y.a.g.e., s. 47.

⁵¹² Akarca, a.g.e., s. 63.

inşa edilmiştir. Kente içme suyu, yeraltı kanallarından oluşan bir sistemle getirilmiştir. Atık su kanalları inşa edilmiş, kent suru yapılmıştır. Bütün bu bayındırlık etkinlikleri kenti arkaik planlamanın bir modeli haline getirmiştir⁵¹³.

Akragas kentinin akropolisi, üzerinde Orta Çağ şehrinin bulunduğu Girgenti tepesindeydi. Diğer tapınaklar, şehrin güneyinde uzanan tepe üzerinde ya da yakınındaydılar. Yalnız birisinin yönü şehrin sokak sistemine uymaktaydı. Bu tapınak, Himera zaferinden sonra yapılan Zeus Olympios tapınağıydı. Tapınağın şehrin yönüne göre oturtulmuş olması şehrin planının daha eski olduğuna bir kanıt sayılabilir. Yapılan kazılar M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında Akragas'ın ızgara planlı olduğunu gösteren deliller vermişlerdir. Izgara planı şehrin kuruluş tarihine çıkarılmaktadır⁵¹⁴. Akragas, kent planlama tarihi açısından önemli bir yerleşimdir. Çünkü kent planı büyük ölçekli planlanmış, sokakların işlevsel düzenlemesi büyüklük ve ferahlık duygusu yaratma düşüncesi ile kamu yapılarının anıtsal tasarımı ile birleştirilmişti. Düzenli planlanmış konut alanlarının sadeliği, kentin yüksek noktalarında bulunan, gösterişli ve estetik tapınaklarla karşıtlık oluşturmaktaydı (Levha.79). İçme suyu ve kanalizasyon sisteminin eklenmesiyle Akragas diğer Yunan kentlerinde rastlanmayan bir lüks ve modernlik sunmaktaydı⁵¹⁵.

3. 9. SELINUS

Selinus, M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında doğu Sicilya'ya yerleşmiş olan Megara Hiblaia'lılar tarafından M.Ö. 630 yıllarında kurulmuştur. İlk Yunan kenti oldukça geniştir. Birbirine dar bir boyunla bağlı, genel şekli kum saatine benzetilen iki tepe ve bu tepelerin doğusundaki platoya yayılmıştı. Kuzeydeki büyük yassı tepe esas şehir, güneydeki alçak tepe ise akropolisti (Levha.80)⁵¹⁶. Bunların dışında kentin çevresinde iki büyük mezarlık alanı ve taş ocakları vardı.

---

⁵¹³ Owens, 2000, s. 48.

⁵¹⁴ Akarca, 1998, s. 64.

⁵¹⁵ Owens, a.g.e., s. 48.

⁵¹⁶ Akarca, a.g.e., s. 67.

Akropolis, doğu-batı doğrultusunda bir yolla iki ayrı alana bölünmekteydi. Bu yolun güneyinde akropolisin tapınakları bulunmakta, kuzeyinde ise düzenli bir biçimde planlanmış konut alanı yer almaktaydı⁵¹⁷. Şehir, ızgara planına göre inşa edilmişti. Kuzey kesimindeki birbirini kesen sokaklar görülmektedir. Doğu platosunda yükselen üç tapınak aynı yöne oturtulmuştu. Kazılar akropolis tepesinin en geç M.Ö. VI. yüzyıl sonunda ızgara planına göre yapıldığını göstermiştir. Burada şehrin kuruluş tarihinden itibaren tepeyi iki yönden kesen iki sokak bulunmaktaydı. Bu sokakların yerini ve yönlerini arazinin doğal şekli belirlemiştir. Kuzey-güney sokağı bir taraftan şehirle, diğer taraftan güneydoğudaki liman ile ulaşımı sağlamaktaydı. Doğu-batı sokağı arazinin en alçak yerinden geçerek limanı, akropolisi ve batıda Selinus vadisini birbirine bağlıyordu. Akropolis ızgara tarzında düzenlendiği zaman bu sokaklar ana cadde olmak üzere genişletilmiştir.

Akropolis üç cadde ile altı bölüme ayrılmıştır. Tepenin düzgün olmayan şeklinden dolayı, ızgara planı kesik uygulanabilmiştir. Caddelerin meydana getirdiği bölümlerden doğudaki orta bölüm tapınaklara ayrılmıştı. M.Ö. V. yüzyılda güneydoğudaki bölüme de iki tapınak yapılmıştır. Caddelerin çizilişinde tapınakların rolü olmamıştır. Tapınakların yönü belki dini sebeplerle doğuya kaydırılmıştı. Kuzey-güney caddesi tepenin tam sırtından geçmekteydi. Plan üzerinde batıya doğru kaymış görünmesi, arazinin doğuda daha az dik oluşundan kaynaklanmaktadır. Tepenin doğu ve batı tarafı eğimlidir. Tepenin düzgün olmayan şeklinden dolayı uzunlukları aynı olmayan adalar, surların iç tarafından geçen ve genişliği değişen sokağa kadar uzanmaktaydı⁵¹⁸.

Selinus kent planı Batı Akdeniz'deki Yunan kentlerinde görülen planlama şekline uymaktaydı. Ancak uygulama diğer kentlere oranla oldukça gelişmişti ve tasarımı anıtsaldı. Koloni kent, lider durumunu ve ününü bu şekilde kanıtlamaktaydı. (Levha.81)

---

⁵¹⁷ Owens, 2000, s. 45.

⁵¹⁸ Akarca, 1998, s. 68-69.

3. 10. TIMGAD

Kent, M.S. 100 yılında, İmparator *Traianus* tarafından bir koloni olarak, öncelikle emekli askerler için uygun bir çevrede askeri mimarlar tarafından sistematik bir şekilde kurulmuştur⁵¹⁹. *Timgad* (*Thamugadi*) koloni kentinin planı katı ve kesindir. Koloni planlamasında askeri düşüncenin süren önemini göstermektedir. Yalnızca kare biçimi ve yuvarlak köşeleriyle yerleşmenin çeperi bir kalenin biçimini anımsatmakla kalmaz, koloninin iki ana yolu da bir kalenin yol sistemini yansıtmaktadır⁵²⁰. Kentin planına bakıldığında başlangıçta ızgara düzeninde planlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kentin bilinen şekli, köşeleri yuvarlatılmış taş savunma duvarları, bunların ortasında yer alan üç (olasılıkla dört) ana kapı ve iki yan kapı ile yaklaşık olarak bir kare biçimindedir. Batı kapısı daha sonraları bir zafer takı haline getirilmiştir. Kamu yapıları ve özel yapılar Roma kentlerinde görülen yaygın bir uygulama ile gelişigüzel ve düzensiz bir biçimde sonraki zamanlarda çevreye yayılmıştır⁵²¹. Şehir surlarının içinde forum, bazilika ve tiyatro için ayrılmış alanlar ile düzgün ızgara düzeninde sokaklara sahiptir. Kuruluşunun hemen ardından muhtemelen kalabalık bir nüfusu çektiğine dair erken bir başarının simgesi olarak, surların dışında *Capitolium*⁵²² yaptırılmıştı⁵²³.

Koloninin katı askeri planı, ince ve etkileyici bir şekilde süslenmiş yapılarla donatılmıştı. İki ana cadde kolonadlı idi. Ana kamusal alanda, forum ve yaklaşık dört bin izleyici kapasitesine sahip bir tiyatroya ek olarak süslü dekore edilmiş halka açık bir tuvalet bile yer almaktaydı. Çok sayıda etkileyici tapınak, bir halk kütüphanesi, Roma kentlerinde toplumsal bir kurum olarak önemli bulunan on birden fazla hamam yapısı ve çok sayıda önemli kilise bulunmaktaydı⁵²⁴. Dikdörtgen planlı forum, kent merkezinde doğu-batı yönünde uzanan ana caddenin yanında yer alıyordu. Etrafi

---

⁵¹⁹ Wheeler, 2004, s. 48.

⁵²⁰ Owens, 2000, s. 136.

⁵²¹ Wheeler, a.g.e., s. 48-49.

⁵²² *Capitolium*: *Capitoline Üçlüsü*'ne (Jupiter, Juno, Minerva) adanmış tapınak. Genellikle, Roma dünyasının parçası olmaktan kaynaklanan bir gururun işaretiyle, Roma kentinin forumuna tepeden bakan bir konuma sahipti. Adı, Roma'nın yedi tepesinden biri olan *Capitol*'de inşa edilmiş Jupiter Tapınağı'ndan gelmektedir.

⁵²³ Thorpe, 2002, s. 29.

⁵²⁴ Owens, a.g.e., s. 137.

sütunlu galerilerle çevrili, büyük döşemeli bir alanı vardı. Forumun doğusunda bir köşesi apsisli, diğer köşesi ise dikdörtgen şeklinde nişli (olasılıkla mahkeme kapısı) mekânlardan oluşan bazilika ya da hükümet binası yer alıyordu. Arka kısımda yer alan bir sıra oda, sivil memurların ofisleriydi. Avlunun karşı ucunda curia ya da meclis ve Fortuna Tapınağı olduğu düşünülen bir tapınak yer alıyordu. Bu tapınağın önünde törenler ya da hatip kürsüsü olarak kullanılan bir de tribün vardı⁵²⁵. Timgad şehri, planlı kent örneği olması ve askeri planlamanın önemini göstermesi dışında şehir denilen kavramın zamanla gelişen ve değişen canlı bir varlık olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. (Levha.82)

---

⁵²⁵ Wheeler, 2004, s. 49.

SONUÇ

“Kent dediğin insandan başka nedir ki?”

William Shakespeare

İnsanlığın her döneminin kendine göre kenti ve kent tasarımı olmuştur ama kent kavramının ‘uygarlık’ ve ‘kültür’ kelimeleriyle birlikte anılması her toplumda ortak kabul gören bir anlayıştır. ‘Kent’ ve ‘uygarlık’ sözcükleri arasında etimolojik olarak da kanıtlanan bu benzerlik (*Città, cité, ciudad, civitas* kelimeleri *civilization-uygarlık* kelimesiyle aynı kökenden gelmektedir. *Medina* ile *medeniyet* kelimesi arasında da aynı şekilde bir ilişki vardır⁵²⁶), kent planlaması ve kent üzerinde araştırma yapılırken toplum olgusunu da beraber düşünmeyi gerektirmektedir. Antik çağın Yunan ve Roma medeniyetini anlamak içinde bu toplumların kent tasarımlarını ve kent planlama yöntemlerini incelemek önemlidir. Yunan ve Roma dünyasında kent planlama süreci çok uzun ve karmaşıktı. Bu alanda yapılan çalışmalar kent kavramını, kent planlama ilkelerini ve kentlerin nasıl kurulduğunu açıklamaya yöneliktir. Bu tez çalışmasında, bu zamana kadar bu konu üzerinde yapılmış olan çalışmalar incelenmiş ve bu incelemeler sonucunda varılan sonuçlar Anadolu kent örnekleri ile beraber değerlendirilmiştir.

Antik yazarlardan Aristoteles ‘Politika’ adlı kitabında, ‘Polis’in hayatın gereklerini garantilediği için ortaya çıktığını ve mutlu bir hayat için de var olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Eski topluluklar ne kadar doğalsa şehir devletinin de aynı derecede doğal bir topluluk biçimi olduğunu belirten Aristoteles gibi antik yazar Thukydides’de kent yaşamının, yerleşiklik, güvenlik ve refah ile eşdeğer olduğunu anlatmıştır⁵²⁷. Şehirlerin kuruluşu, bir köyün doğal olarak büyümesi ve gelişmesi sonucunda meydana geldiği gibi, ‘*Synoikismos*’ süreciyle yapılabilmektedir. ‘*Synoikismos*’ (birleştirme), bir kentin yapay olarak yaratılması ya da zaten var olan bir kentin boyutlarının yerel halkın oraya göç etmesiyle büyütülmesi sürecine deniliyordu. İki şekilde yapılan *synoikismos* yönteminde oluşan kent devletleri hiçbir

⁵²⁶ Keleş, R., “Kentleşme ve Türkçe”, Dilbilim Araştırmaları Yıllığı, s. 1.

⁵²⁷ bkz. s. 2.

zaman birleşip tek bir devlet çatısı altında toplanamamışlardır. Birinci şekil synoikismos'ta köyler birleşip içlerinden birini merkez olarak seçerler, diğerinde birkaç köy yeni bir şehir kurmak için başka bir arazide toplanırlar. Yeni bir kent kurulurken kentin kurulduğu alan da çok önemliydi. Kent kurulacak arazide suyun bulunması ve savunma imkânlarının elverişli olması gerekiyordu. Antik çağ kentlerinin kuruluşuna etki eden 'göç' kavramı Yunan tarihinde iki kez gerçekleşmiştir. Bunlar, Tunç çağı sonunda Batı Anadolu kıyılarına ve Yunan adalarına yapılan göçler ve M.Ö. VIII-VI yy'larda Akdeniz, Kuzey Ege ve Karadeniz kıyılarına yapılan göçlerdir. Bu göçlerle yapılan kolonizasyon hareketi yeni bir kent kurmak için önemli bir araçtı. Kolonilerin genellikle bir kurucusu bulunurdu ve kurucuya 'oikistes' adı verilirdi. Delphoi'daki Apollon bilicilik merkezine danışan kurucu buradan olumlu yanıt alırsa kent için seçilen yere gidilir ve sınırlar çizilirdi. Romalılar kent kurma işlemini gerçekleştirirken Etrüsk geleneklerini takip etmişlerdir. Kuşların uçuş yönleri gözlenerek saptanan kent aksları kutsal bir sabanın izleriyle belirlenir ve daha sonra boş arazi dikdörtgen şeklinde eşit adalara bölünürdü⁵²⁸. Yunan ve Roma kent planlaması kökenlerine bakıldığında diğer uygarlıkların ciddi etkileri göze çarpmaktadır. Yakınoğu antik çağ şehirciliğini etkileyen en önemli bölgelerden biridir. Fenike kent-devlet anlayışının Yunan polis'ine öncülük ettiği düşünülmektedir⁵²⁹. İçerik olarak farklı olan bu iki tarzda doğu şehirlerinin doğrudan krala bağlı oldukları görülür. Doğu kentlerinde sarayın karşıtı olarak siyasi bir topluluk, dolayısıyla vatandaşlık kavramı bulunmamaktadır⁵³⁰.

Bir antik çağ kentinin dinsel, politik ve yönetim kısımlarının yer aldığı merkezi bölümü ve bunun etrafında ekonomi alanı durumunda belirli genişlikteki arazi bölümü vardı. Merkezi kısımda yer alan agora/forum, kentin siyasi yönüne tanıklık ediyordu. Agora kentin siyasal ve yönetsel bağımsızlığının göstergesiydi. İlk zamanlarda çok basit bir şekilde olan agora yapısı daha sonraki dönemlerde karmaşık

⁵²⁸ Tulunay, E. T., Etrüsk Sanatı, 1992, s. 21-22.

⁵²⁹ bkz., s. 10-12.

⁵³⁰ Çevik, Ö., Arkeolojik Kanıtlar Işığında, Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kuramsal Bir Değerlendirme, 2005, s. 4. Çevik bu çalışmada, merkezi ve kesin gücün özel yerleşimi olarak Doğu kentinin varlığının kabul edildiğini ancak vatandaşlara siyasi ve ekonomik faaliyet için özgür iletişimde bulunabilecekleri özel bir yer ayrılmasının olumsuz bir özellik olarak sunulduğunu düşünmektedir.

ve girift bir şekil almıştır. Agorada ya da yakınında bulunan iki resmi bina ‘bouleuterion’ ve ‘prytaneion’ diye adlandırılmıştı. ‘Bouleuterion’ kralın danışma meclisi, ‘prytaneion’ ise konsey icra komitesinin toplandığı, yemek yediği, resmi misafirleri ağırladığı bina idi. Şehrin ana elemanlarından sayılan tapınaklar genellikle etrafı duvarlarla çevrili bir temenos içinde olurlardı. Çoğunlukla ön yüzleri doğuya bakan ve doğudan batıya yönlendirilen kutsal alanlar kentin herhangi bir yerinde bulunabilirlerdi. Şehrin diğer unsurlarından tiyatro ve stadion’un yerini arazinin durumu belirlemiştir. Tiyatrolarda sadece oyunlar oynanmaz, burada toplantılarda yapılırdı. Sokakla ilgisini kesmiş, içedönük yapılar olarak görülen antik çağ evlerinin, megaron tipinde olduğu belirlenmiştir. Bu klasik ev tipinde, dikdörtgen ya da kare bir iç mekân ve mekânın uzun yanlarındaki duvarlar belirgindir. Yapının arkası apsisli veya düzdür. Hellen kentinde ayrı işlevlerdeki çok fazla sayıda yapı dışında şehrin etrafını saran surlar bulunurdu. Savunma amaçlı yapılan bu surlar arazinin durumuna göre planlanmışlardır. Nekropoller (mezarlık alanı) ise surların dışında konuşlanmışlardır.

Antik çağ kentleşme sürecinde, köylerin doğal olarak birleşmesiyle oluşan düzensiz planlı şehirlerin dışında Hellen medeniyetinin belirli bir düzeye gelmesinden sonra ortaya çıkan düzenli planlanmış kentler görülmüştür. Düzenli plan, paralel ve dikey sokaklarla ızgara tarzındaydı. Izgara planlı şehirlere antik yazarlarda adı geçen şehir plancısı Hippodamos’tan dolayı “*Hippodamos tarzı*” denilmiştir. Aristoteles ‘Politika’ adlı kitabında Hippodamos’un Miletos’lu olduğunu ve Peiraieus’u planladığını belirtmiştir⁵³¹. Hellen dünyasında aynı yöne yönelmiş, ilk ızgara planlı evler, İonia ve Rhodos’ta görülmüştür. Izgara planlı şehirlerde, sokak şekillerine göre *Ege* ve *İtalya* adı verilen iki tip sistem vardır. Ege sisteminde kentin ortasından yatay ve geniş bir cadde geçmektedir. Bu caddenin paralelinde daha küçük sokaklar ve bunları kesen dik sokaklar bulunur. İnsulalar kare şeklindedir. Bu sisteme en iyi örnek oluşturan şehir, İonia bölgesinde bulunan Priene’dir. İtalya sisteminde ise, geniş çok sayıda yatay ve dikey cadde ve bunları kesen dik sokaklar

---

⁵³¹ Aristoteles, 2002, s. 48-49.

vardır. İnsulalar, bu sistemde dikdörtgene yakındır. Bu sisteme örnek olarak Alexandria kenti verilmiştir⁵³².

Hellen kent plancılığının temelleri Arkaik dönemde atılmış ve M.Ö. VIII. yy.'ın başlarında, Smyrna ve Miletos kentlerinde yeni bir kent planlama tarzına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Klasik dönemde şekillenen kent planlama ilkeleri, Hellenistik dönemde son formuna ulaşmıştır. Hellenistik dönemde temel bir değişiklik geçiren Hellen kenti bir yerleşim yeri olmaktan çıkıp propaganda aracına dönüşmüştür. Büyük İskender'in fetihleriyle başlayan bu süreçte önemli olan Hellen kentinin anıtsallaştırılması ve övünç kaynağı olarak görülmesiydi. Dinsel öğelerin ön planda olmaktan çıktığı bu dönemde, ızgara planlama önceden olduğu gibi yeni bir kent kurmanın en uygun ve hızlı yöntemi sayılmıştır. Doğu Akdeniz'de Hellenistik dönem şehirciliği üç bölgeye ayrılarak incelenmiştir. *İskender ve haleflerinin kurduğu kentler*, *Seleukoslar tarafından kurulan kentler* ve *Ptolemaioslar tarafından kurulan kentler* diye isimlendirilen bu bölümlerden birincisine örnek olarak verilen kentler arasında, Alexandria, Ephesos ve Nikaia kenti bulunmaktadır. Seleukoslar tarafından kurulan kent örnekleri arasında ise, Antiokheia, Doura-Europos ve Laodicea vardır. Ptolemaioslar tarafından kurulmuş, kazısı yapılan tek şehir örneği ise, Ptolemais yerleşimidir⁵³³.

Roma dönemi kent plancılığında Hellen kent plancılığında olduğu gibi yine belli bir standartlaşma görülmüştür. Izgara kent planı modeli Roma mimarisinde de uyarlanarak kullanılmıştır. Roma kentinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan 'cardo' ve doğu-batı yönünde uzanıp, cardo ile merkezde kesişen 'decumanus' esas öğeydi. Bu iki ana cadde forumda birbirini dik açıyla keserdi. Roma toplumunda derin bir kentlilik gururu ve yurt sevgisi esastı. Bu durum, Roma kentlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Kentlerin onur ünvanı elde etmek için birbiriyle yarıştığı ve bu rekabet ruhunun önemli sonuçlar yarattığı görülmüştür. Mimari yapıların ve buna bağlı olarak mimari süslemenin arttığı bu dönemde askeri mühendisler kentleşme olgusuna önemli katkıda bulunmuşlardır. Roma ordusu, yerli nüfusun sahip olmadığı planlama ve teknik uzmanlığa sahipti. Eski askerlerden

---

⁵³² bkz. s. 28-29.

⁵³³ bkz. s. 36-37

oluşan kolonilerin yerleştirilmesi Roma tarzı kent yaşamına örnek sayılmıştır. Roma kent planlamasında görülen Yunan, Etrüsk ve Villanova etkileri, bu kent tasarımının eklektik bir yapısı olduğunu kanıtlamıştır⁵³⁴.

Antik çağda Anadolu kent plancılığı bölgelere ayrılarak incelendiğinde, bazı bölge kentlerinin doğal olarak öne çıktığı görülmüştür. Batı Anadolu kıyısındaki kentler, coğrafi konumları nedeniyle kent devleti kavramının gelişmesine uygun zemin hazırlamışlardır. Bu kıyı kentleri, iyi korunmuş liman ve koylara sahiptirler. Maiandros, Kaikos, Hermos ve Kaistros gibi büyük ırmaklarla sulanan ve geniş vadilere sahip olan bu kentlerde yerleşim kıyı çizgisi boyunca olmuştur⁵³⁵. Anadolu'nun güney kıyıları boyunca uzanan antik çağ bölgelerinden, Kilikia, Lykia ve Pamphylia, Roma döneminin önemli kentlerinden Antiokheia şehrini, büyük bir tahıl ambarına sahip Patara'yı ve en iyi korunmuş tiyatro yapısına sahip Aspendos şehrini bünyesinde barındırmaktadır⁵³⁶. Antik çağ Anadolu kentlerinden günümüze ulaşmış yapı kalıntıları sayesinde bu bölgenin dünyanın başlıca kültür merkezlerine ev sahipliği yaptığı anlaşılmıştır. Bu kültür merkezleri arasında yer alan Pergamon, Miletos, Priene, Ephesos ve Magnesia ad Meandrum şehirleri o zamanın en gelişmiş kentleri olarak, Roma yapı sanatını büyük ölçüde etkilemişlerdir⁵³⁷. Bu tezde bölgelere ayrılarak anlatılan bu kentlerin hemen hemen hepsinde mermerden yapılmış gymnasionlar, stadionlar, agoralar ve diğer yapılar bulunmakta ve bu yapılar antik çağ planlama sistemi hakkında çok önemli bilgiler vermektedirler. Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan, Anadolu dışı şehir plancılığı için seçilen yerleşimler, belirgin şehir planına sahip, iyi korunmuş ve bilinen kentlerdir. Bu kentler arasında yer alan Ostia yerleşimi, 'castrum' tarzı kale planı ayrıntılı gösterdiği için önemlidir. Bu tarz planda dörtgen bir kale (castrum) içinde kalan alan, düz sokaklar vasıtasıyla mahallelere bölünmüştür. Roma döneminde Romalıların yurt edindikleri bu yerleşimlerde castrum tarzı planlama ve diğer Roma şehircilik özellikleri görülürken, Anadolu kentlerindeki uygarlıklar yaşamlarını eskisi gibi sürdürmüşlerdir. Bunun önemli bir nedeni, Roma yaşantısının buralarda birebir

---

⁵³⁴ bkz., s. 38-39.

⁵³⁵ bkz., tezin ikinci bölümünde anlatılan Aiolis ve Ionia bölgeleri.

⁵³⁶ bkz., tezin ikinci bölümünde anlatılan Kilikia, Lykia ve Pamphylia bölgeleri.

⁵³⁷ Akurgal, 2003, s. 14.

yaşanmaması ve mekân birliği sağlanmasına rağmen buraların Roma'ya ev sahipliği yapmamasıdır.

Bu tez çalışmasında düzenlenmiş olan bilgiler ve yapılmış olan saptamalar Antik çağ kent planlama sistemleri konusunda yapılmış olan çalışmaların devamı niteliğinde olup, Anadolu kentlerinin bölgelere ayrılıp incelenmesi ileride bu konuda yapılacak çalışmalar için kolaylık sağlayacaktır.

Levha Listesi

Levha 1	Ege'de ızgara planının gelişim evreleri	Akarca, 1998, resim 6
Levha 2	İtalya ızgara planının görünümü.	Akarca, 1998, resim 26
Levha 3	Aiolis bölgesi	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.html
Levha 4	Pitane	Bean, 1997, resim 19
Levha 5	Elaia	Bean, 1997, resim 18
Levha 6	Myrina	Bean, 1997, resim 16
Levha 7	Kyme	Bean, 1997, resim 15
Levha 8	Aigai; tiyatro, gymnasium, tapınaklar.	Akarca, 1998, resim 51
Levha 9	Aigai	Akarca, 1998, resim 50
Levha 10	Larissa	Bean, 1997, resim 13
Levha 11	Bithynia bölgesi	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 12	Nikaia	Umar, 2002 , Bithynia çizim 11
Levha 13	İonia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm

Levha 14	Eski Smyrna	Akarca, 1998, resim 3
Levha 15	Smyrna	Cadoux, 2003 , s. 536
Levha 16	Smyrna	Akurgal, 2003, şekil 304
Levha 17	Klazomenai (Karantina adası)	http://www.klazomeniaka.com/06-01resim.html
Levha 18	Klazomenai 'Khyton' kenti.	http://www.klazomeniaka.com/07-07resim.html
Levha 19	Ephesos (hellenistik çağda ızgara planı)	Akarca, 1998, resim 20
Levha 20	Ephesos	Ephesos stadtplan Österreichisches Archäologisches Institut Wiplinger, Gilbert - Wlach, Gudrun
Levha 21	Priene	http://jfbradu.free.fr/greceantique / turquie/priene/00priene.htm
Levha 22	Priene	http://jfbradu.free.fr/greceantique/turquie/priene/plan-priene.jpg
Levha 23	Miletos	Milet-Stand 1999 A. v. Gerkan-B. F. Weber Bauwerke in Milet: Die romische Heroa von Milet By Berthold F. Weber
Levha 24	Miletos	http://jfbradu.free.fr/greceantique/turquie/milet/00milet.htm

Levha 25	Didyma	<i>Copyright 2002-2005</i> <i>Alman Arkeoloji Enstitüsü</i> http://www.dainst.org/index_640_tr.html#
Levha 26	Magnesia ad Meandrum	Umar, 2001 , İonia, çizim 8
Levha 27	Karia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/ ~greekart/site/index_e.htm
Levha 28	Stratonikea	Akurgal, 2003, şekil 441
Levha 29	Aphrodisias	Tül, 2001, s. 63
Levha 30	Halikarnassos	Owens, 2000, şekil 20
Levha 31	Knidos	Owens, 2000, şekil 17
Levha 32	Kilikia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/ ~greekart/site/index_e.htm
Levha 33	Antiokheia	Owens, 2000, şekil 25
Levha 34	Tarsos	Umar, 2000 , Kilikia, çizim 7
Levha 35	Anemourion	Tül, 2001, s. 131

Levha 36	Lydia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 37	Sardeis	Tül, 2001, s. 37
Levha 38	Lykia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 39	Pinara	Tül, 2001, s. 87
Levha 40	Xanthos	Tül, 2001, s. 89
Levha 41	Patara	Tül, 2001, s. 91
Levha 42	Antiphellos	Umar, 2000 , Lykia, çizim 8
Levha 43	Myra	Umar, 2000 , Lykia, çizim 13
Levha 44	Mysia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 45	Pergamon Yukarı Şehir	Radt, 2002, Antik Bir kentin Tarihi ve Yapıları, YKY.
Levha 46	Pergamon Aşağı Şehir	Radt, 2002, Antik Bir kentin Tarihi ve Yapıları, YKY.
Levha 47	Pergamon rekonstrüksiyon	http://jfbradu.free.fr/GRECEANTIQUE/turquie/

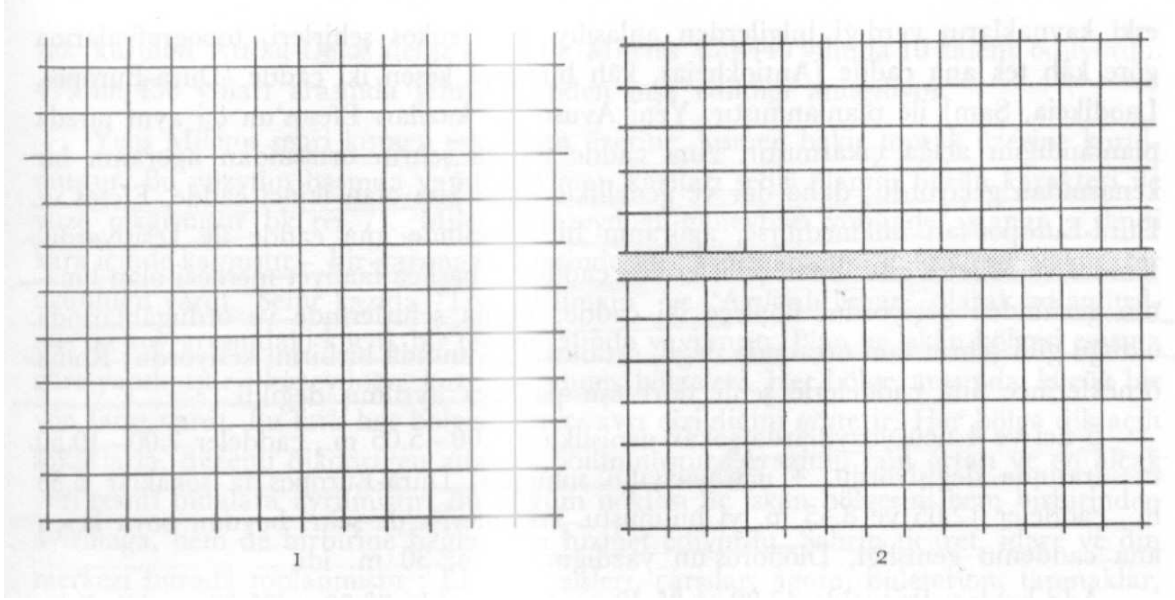
Levha 48	Pamphylia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 49	Perge	Tül, 2001, s. 113
Levha 50	Aspendos	Tül, 2001, s. 117
Levha 51	Side	Tül, 2001, s. 120
Levha 52	Phrygia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 53	Laodikeia	Akurgal, 2003, şekil 393
Levha 54	Amorion	<i>Copyright 2005</i> <i>Amorium Excavations Project</i> http://www.amoriumexcavations.org/Site.htm
Levha 55	Gordion	Akurgal, 2003, şekil 398
Levha 56	Pisidia bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 57	Sagalassos	Akarca, 1998, resim 44
Levha 58	Termessos	Tül, 2001, s. 110

Levha 59	Thrakia bölgesi	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 60	Troas bölgesi.	http://www2.ocn.ne.jp/~greekart/site/index_e.htm
Levha 61	Troia	Tül, 2001, s. 23
Levha 62	Assos	Tül, 2001, s. 25
Levha 63	Assos	Serdaroğlu, Ü, Behramkale-Assos, İstanbul, 2005.
Levha 64	Neandreaia	Umar, 2002 , Troia, çizim 9
Levha 65	Ostia - Roma castrum'u	Owens, 2000, şekil 38
Levha 66	Ostia	http://www.utexas.edu/courses/romanciv/Romancivimages20/ostiaplan.gif
Levha 67	Pompei	Owens, 2000, şekil 34
Levha 68	Pompei	http://www.ac-grenoble.fr/Ecole.Hoteliere/sicile/pompei.htm
Levha 69	Leptis Magna	Owens, 2000, şekil 52
Levha 70	Alexandreaia	Akarca, 1998, resim 18

Levha 71	Venta Silurum	Owens, 2000, Şekil 44
Levha 72	Venta Silurum	http://www.gtj.org.uk/en/blowup1/12256
Levha 73	Rhodos sokak sistemi	Akarca, 1998, resim 12
Levha 74	Rhodos	Owens, 2000, Şekil 15
Levha 75	Erken dđnem Atina kenti.	Owens, 2000, Şekil 1
Levha 76	Atina gđneybatı bđlgesi	Owens, 2000, Şekil 4
Levha 77	Atina	Wycherley, 1993, Şekil 1
Levha 78	Akragas	Owens, 2000, Şekil 13
Levha 79	Akragas	Akarca, 1998, resim 28
Levha 80	Selinus akropolis	Akarca, 1998, resim 34
Levha 81	Selinus	Akarca, 1998, resim 33
Levha 82	Timgad	Owens, 2000, Şekil 49

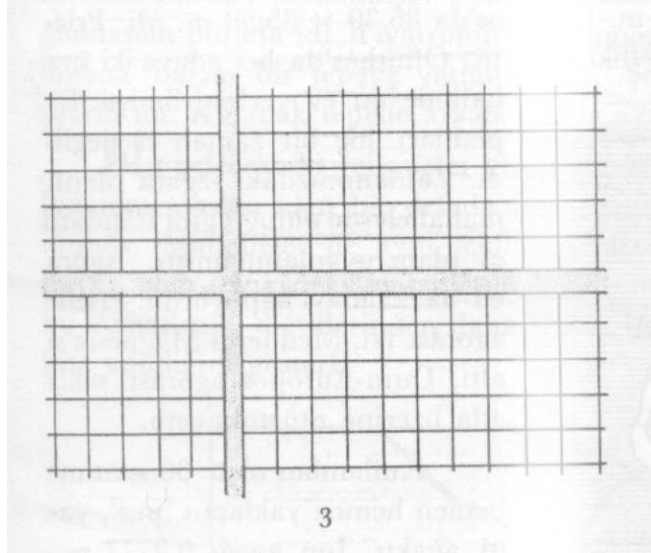
LEVHALAR

Levha 1

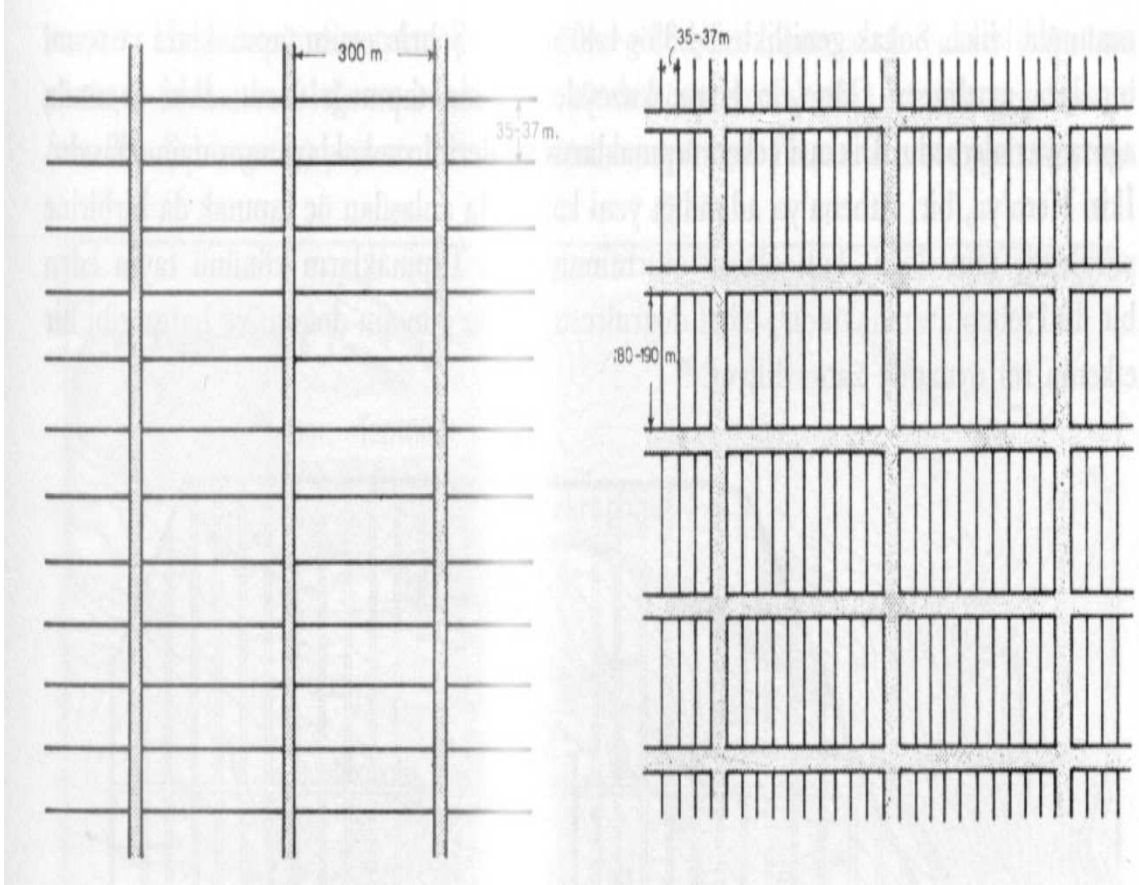
İlk aşamada sokaklar eşittir.

Sonraki aşamada, bir sokak diğer sokaklardan daha geniştir.

Son aşamada, artı şeklinde vertikal ve horizontal iki cadde görülür.

Ege'de ızgara planının gelişim evreleri

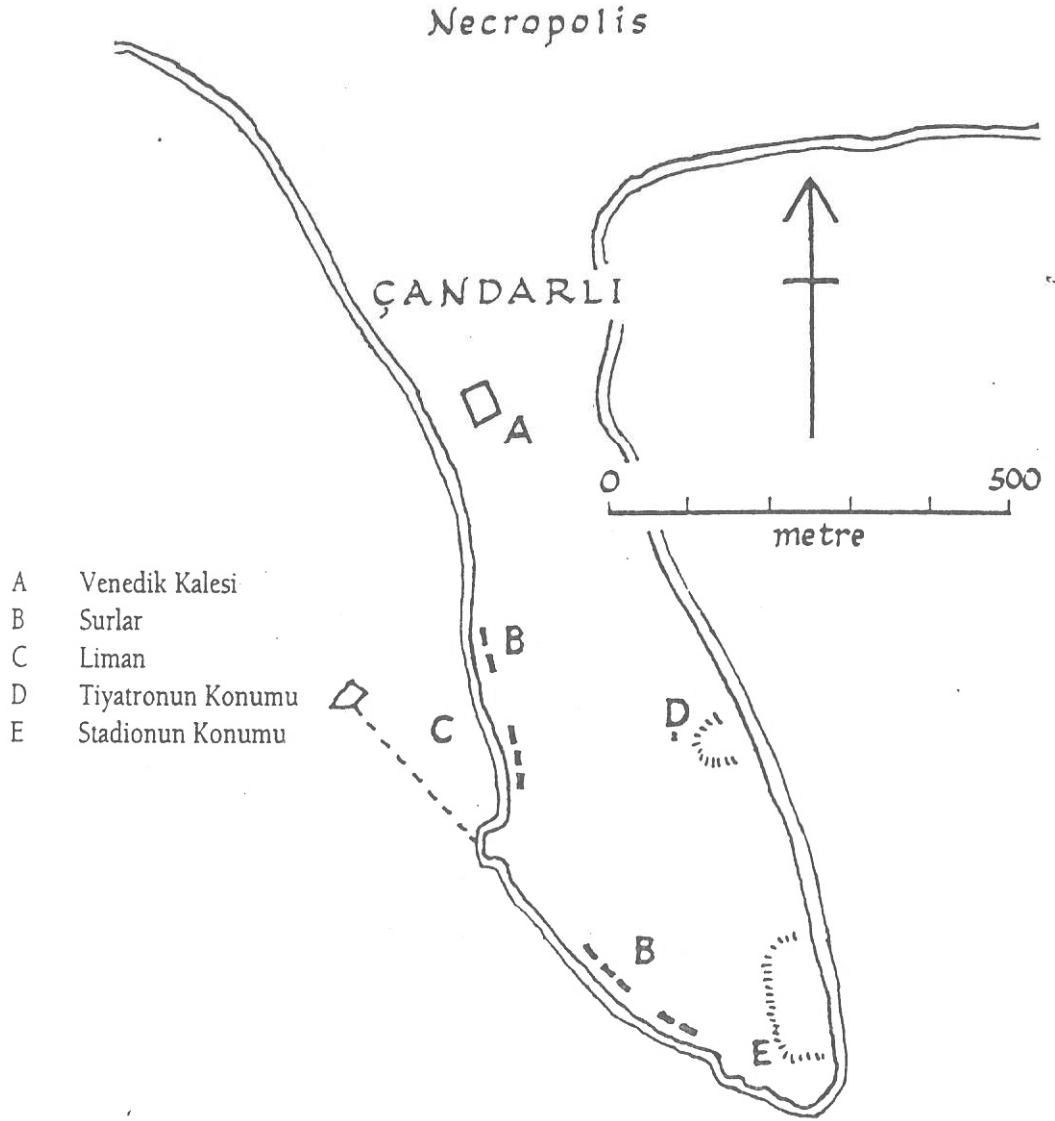

**İlk şekilde bir yöndeki caddeler geniş, diğer yöndekiler dardır.
İkinci şekilde, caddeler arasında dikdörtgen şeklinde insularlar oluşturulmuştur.**

İtalya ızgara planının görünümü.

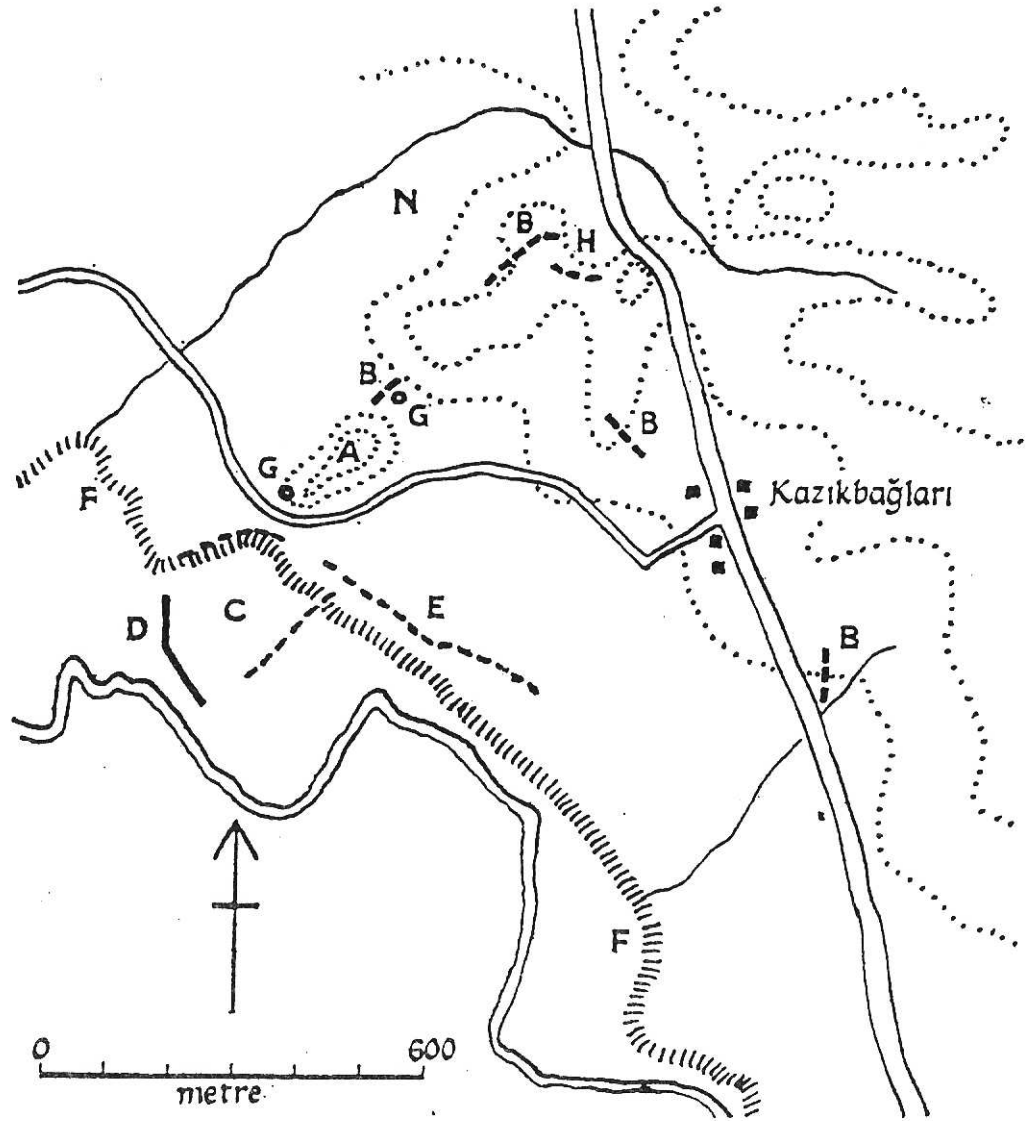

Aiolis bölgesi.

Pitane

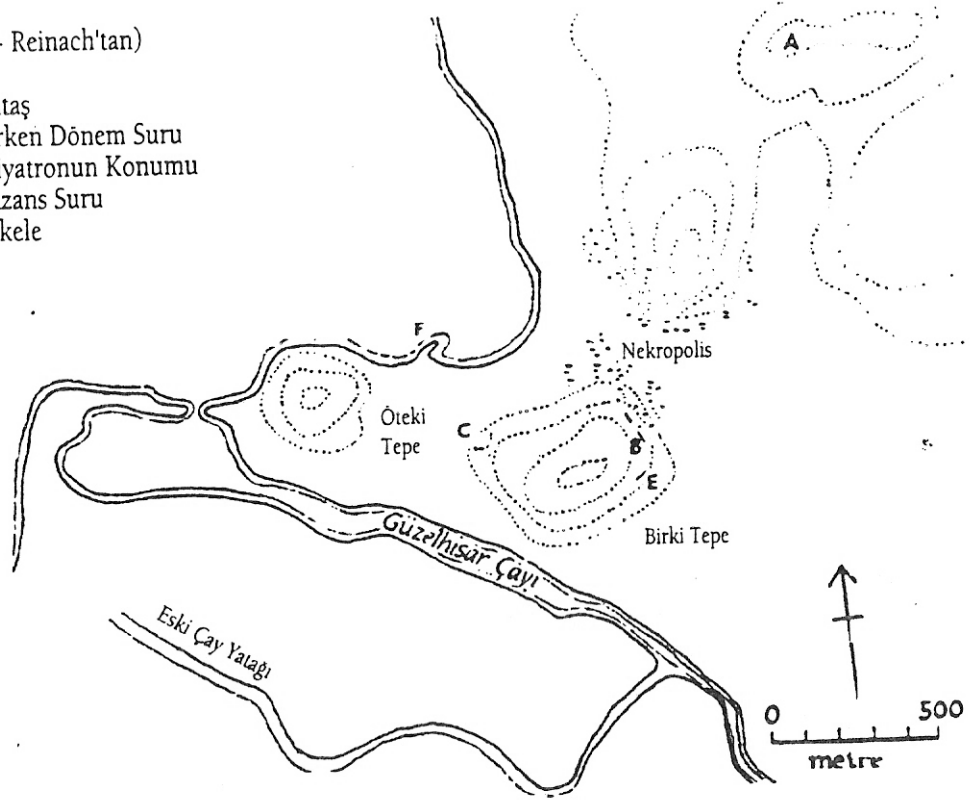

A	Akropolis	B	Surlar	C	Liman
D	Mendirek	E	Iskele	F	Antik Kıyı Şeridi
G	Kuyu	H	Kapı	N	Nekropolis

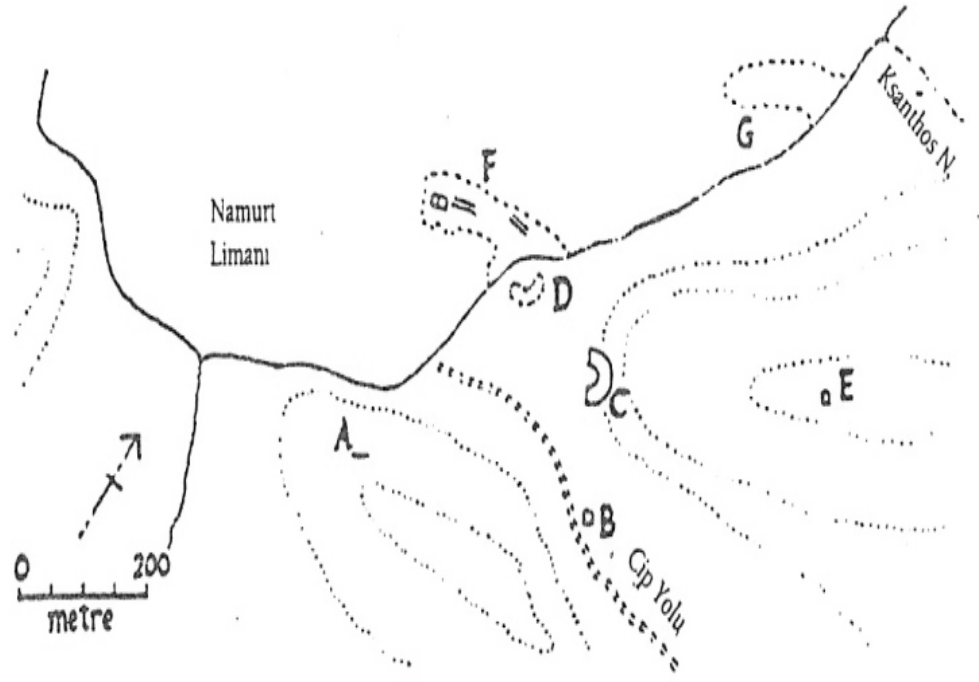
Elaia

(Pottier - Reinach'tan)

- A İntaş
- B Erken Dönem Suru
- C Tiyatronun Konumu
- E Bizans Suru
- F İskele

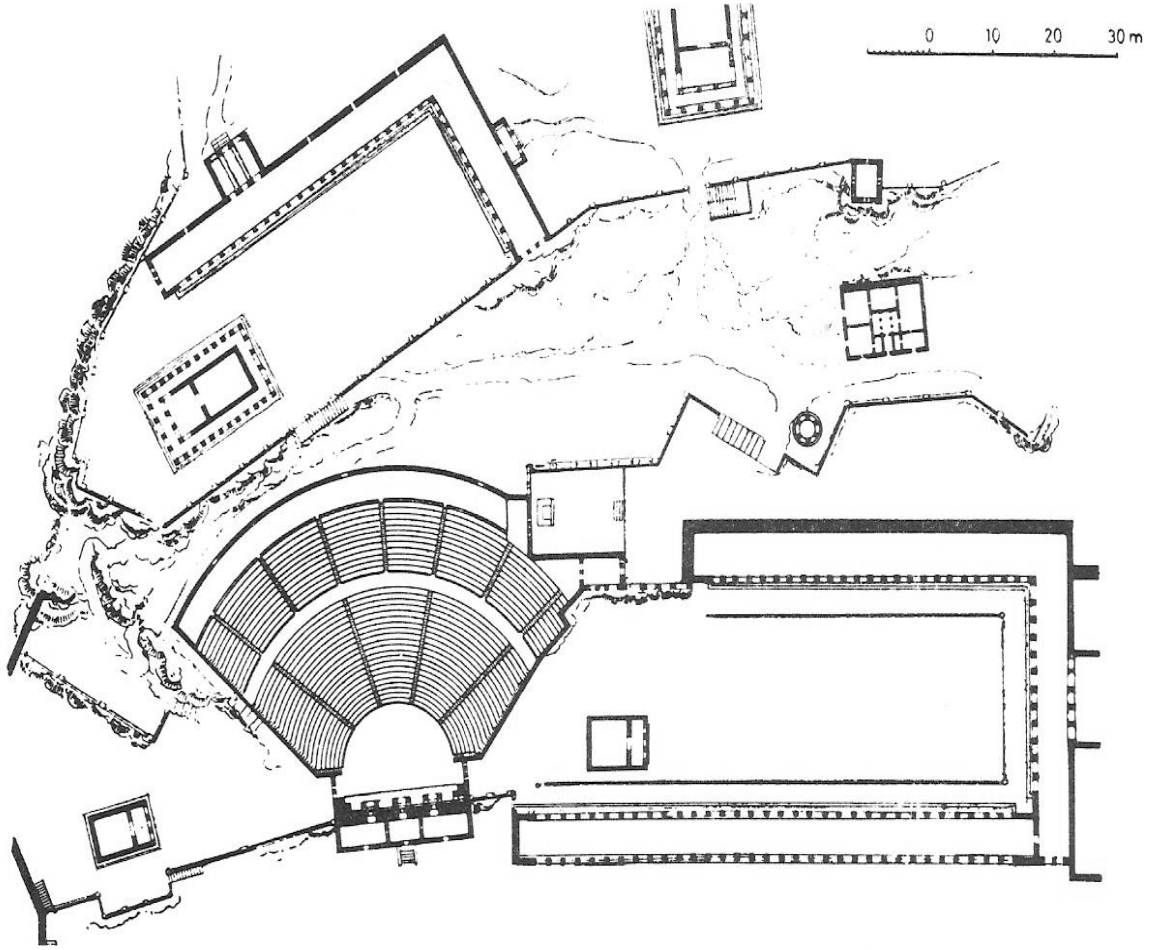
Myrina

A Polygonal Duvar	C Tiyatro	E Ion Düzeninde Tapınak
B Anıtsal Yapı	D Yığılma Toprak	F, G Mendirekler

Kyme

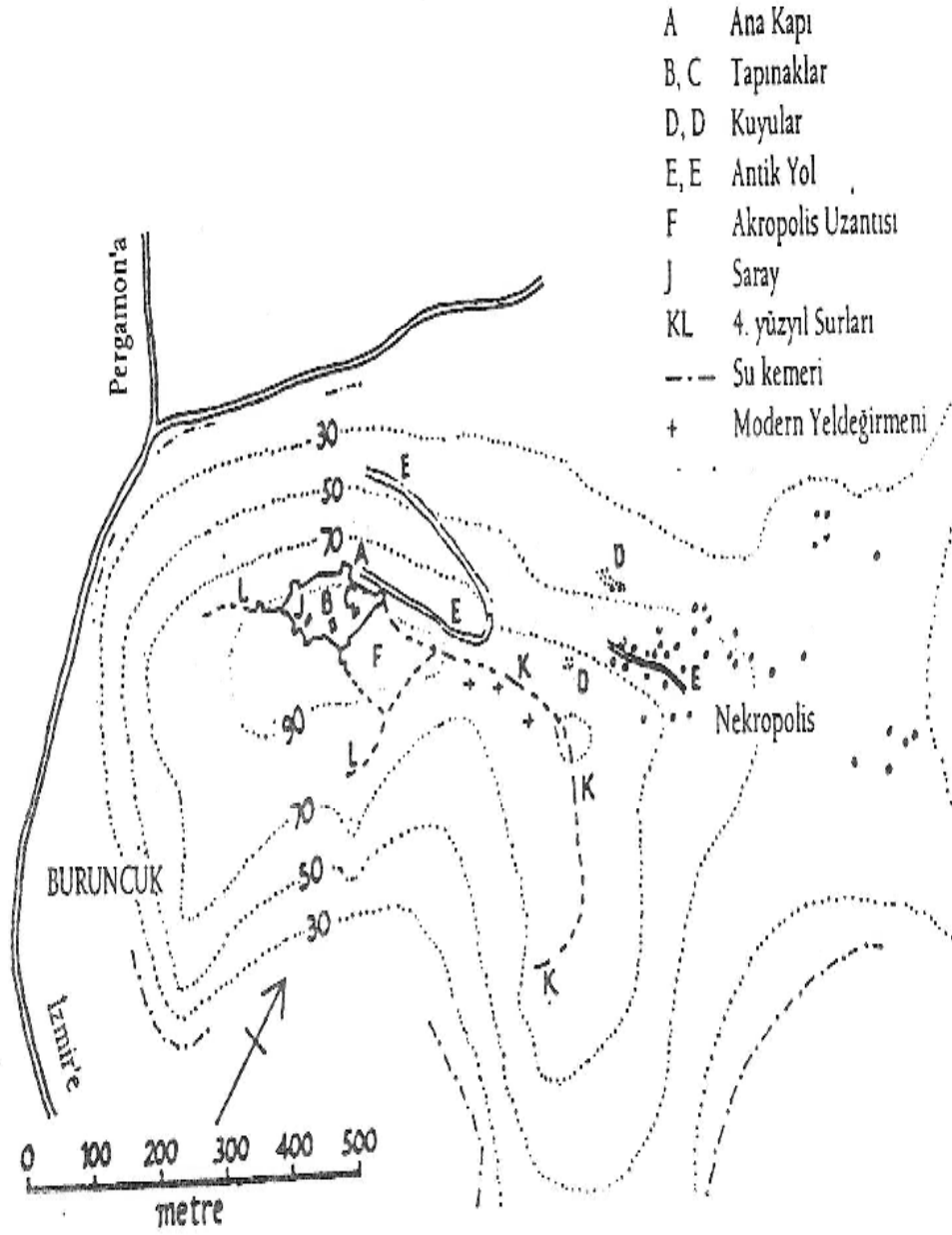
Levha 8

Aigai; tiyatro, gymnasium, tapınaklar.

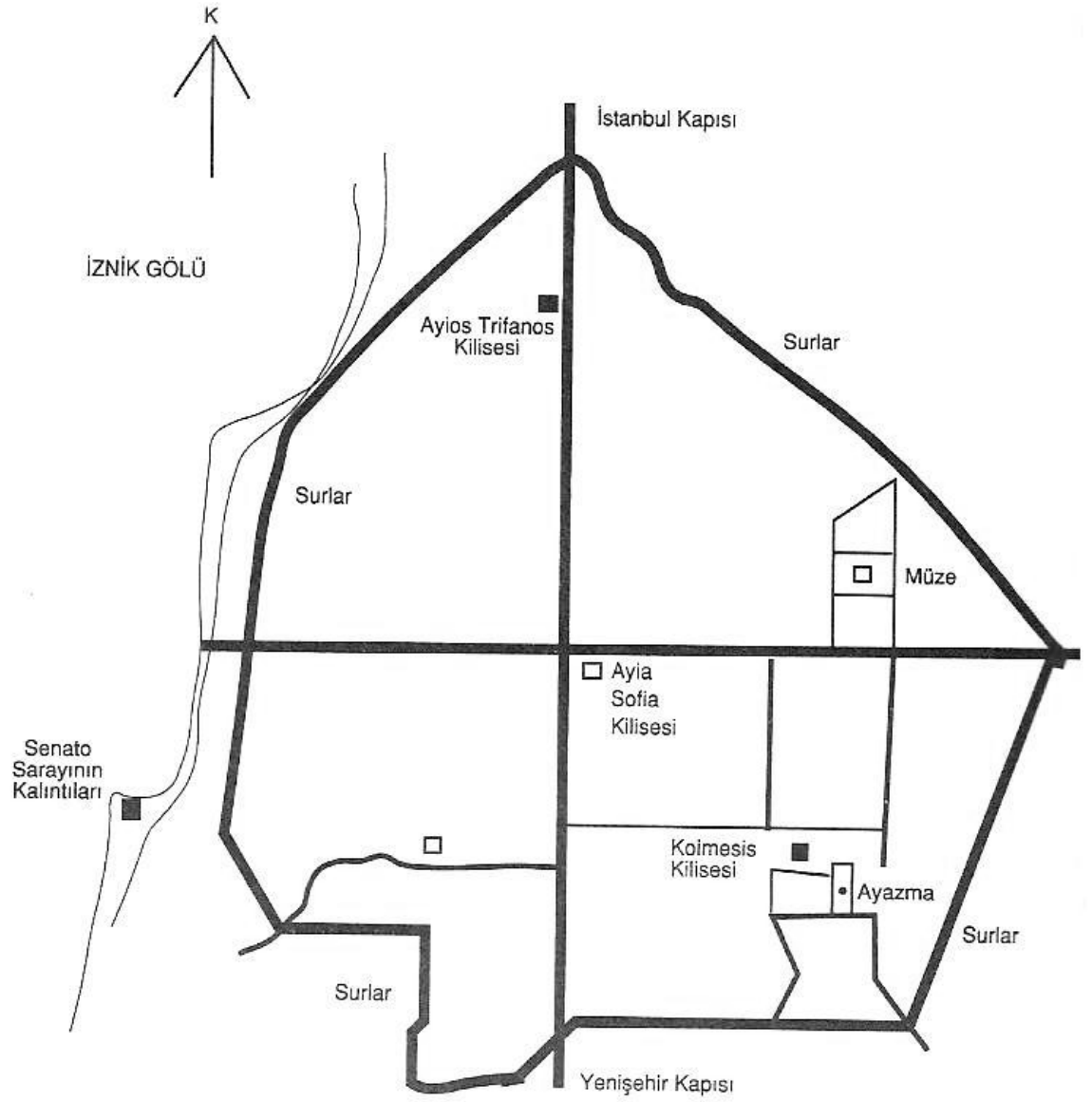
Aigai

Larissa

Bithynia bölgesi.

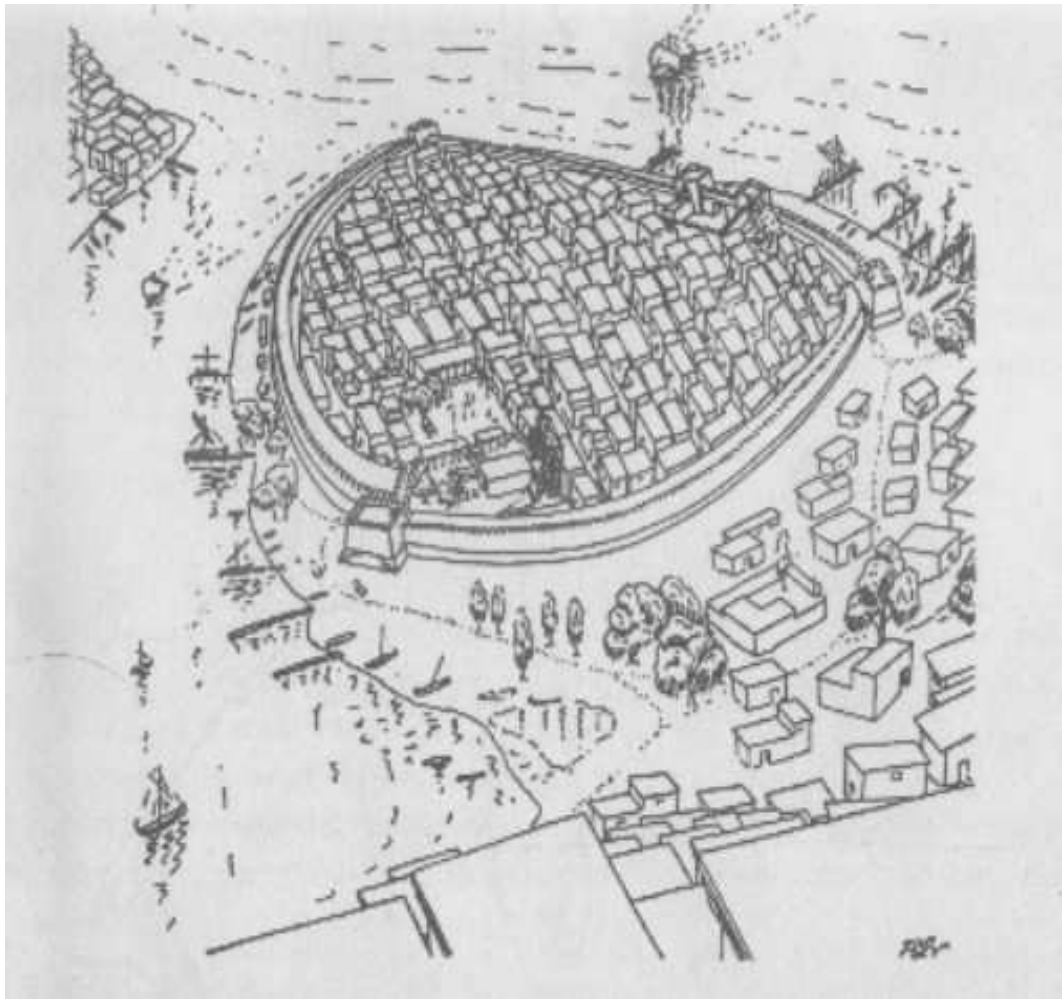

Nikaia

İonia bölgesi.

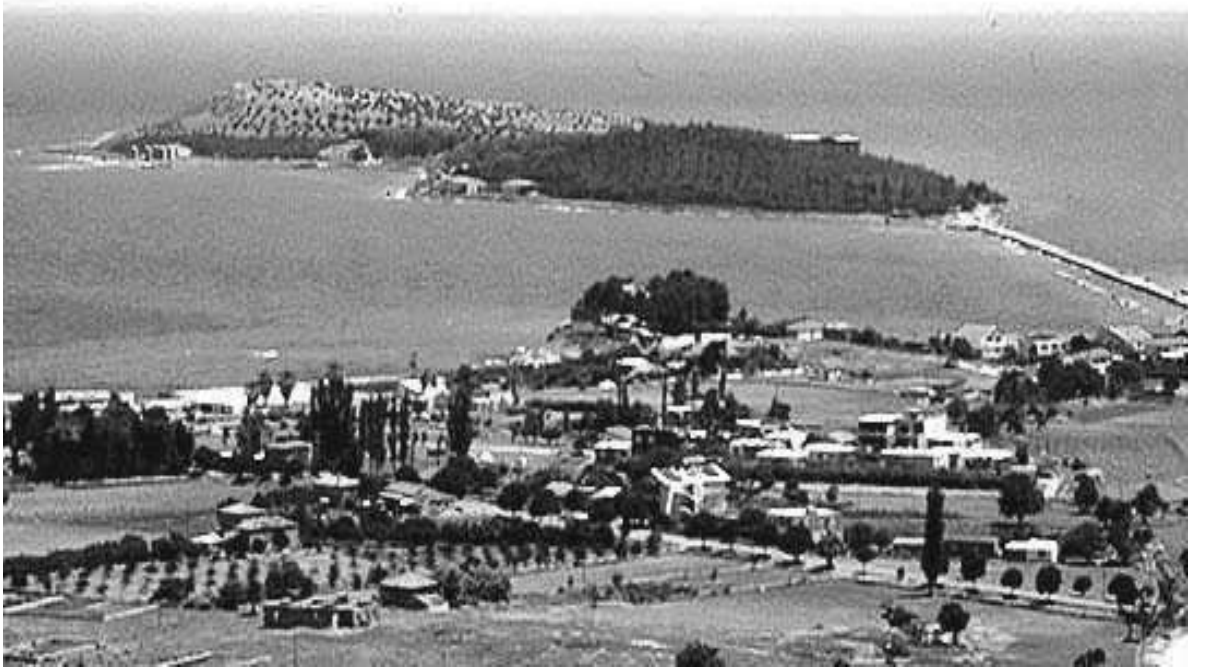

Eski Smyrna

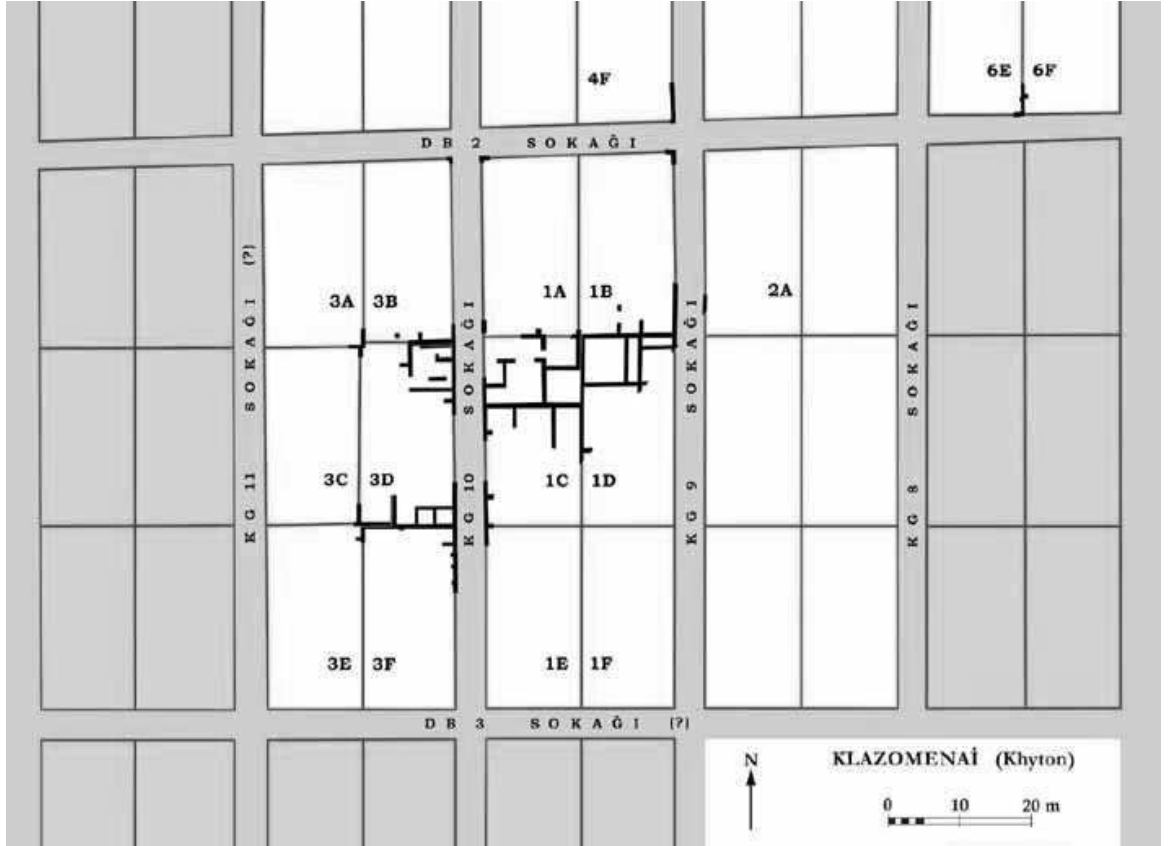

Smyrna

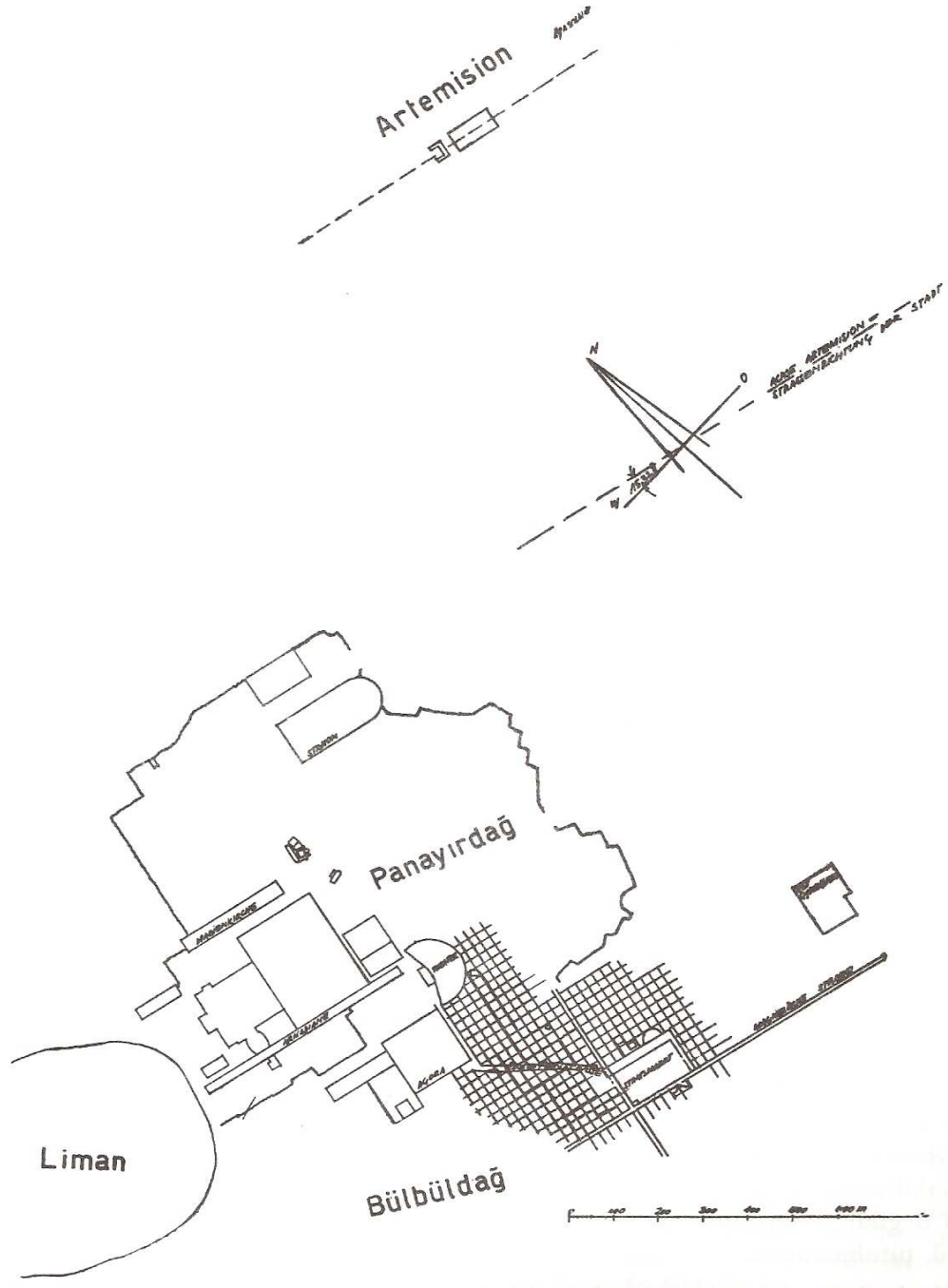

Klazomenai (Karantina adası)

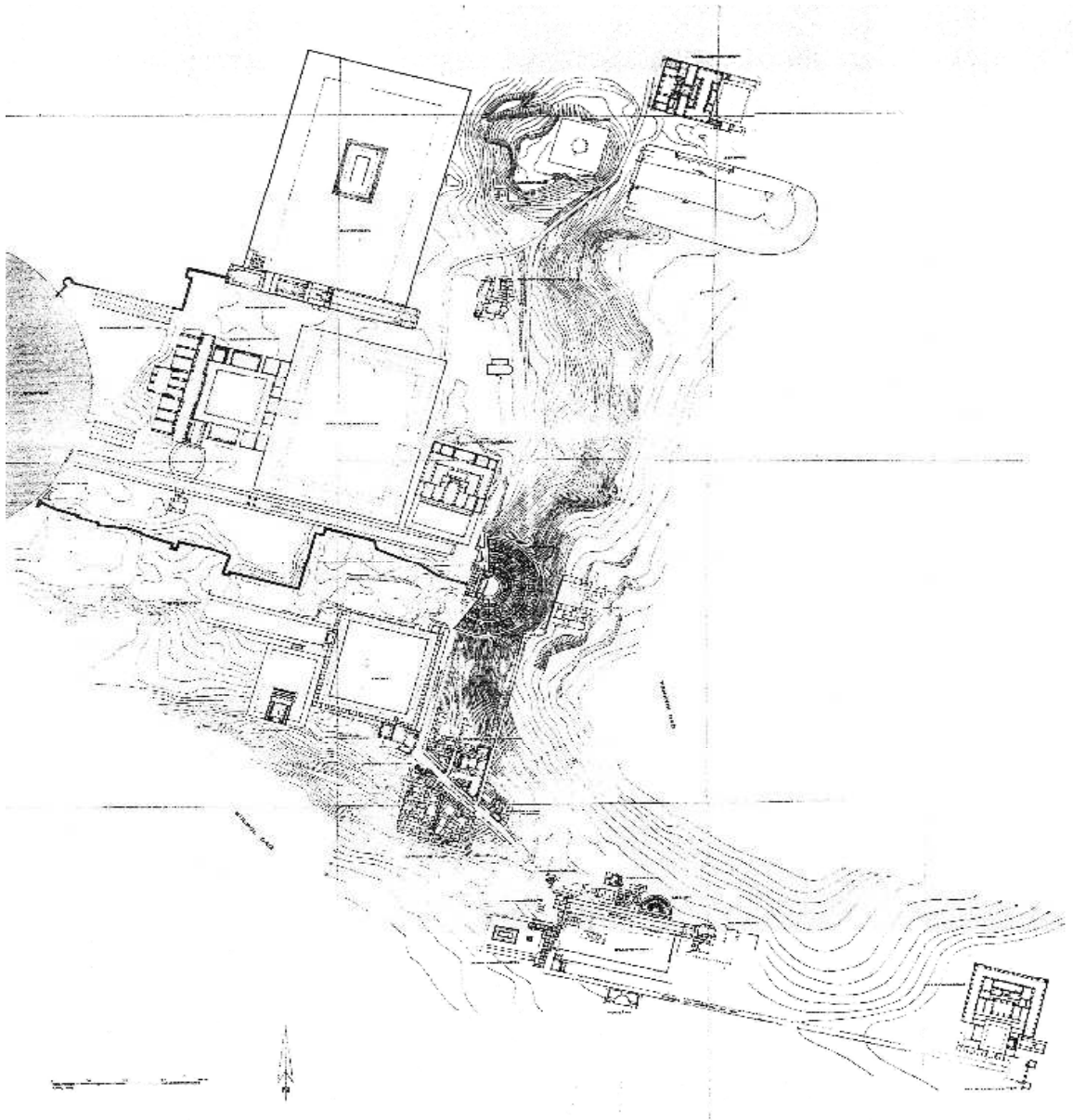

**Khyton'daki geometrik olarak tasarlanmış kent planının bir bölümü.
M.Ö. IV. yy.**

Klazomenai 'Khyton' kenti.

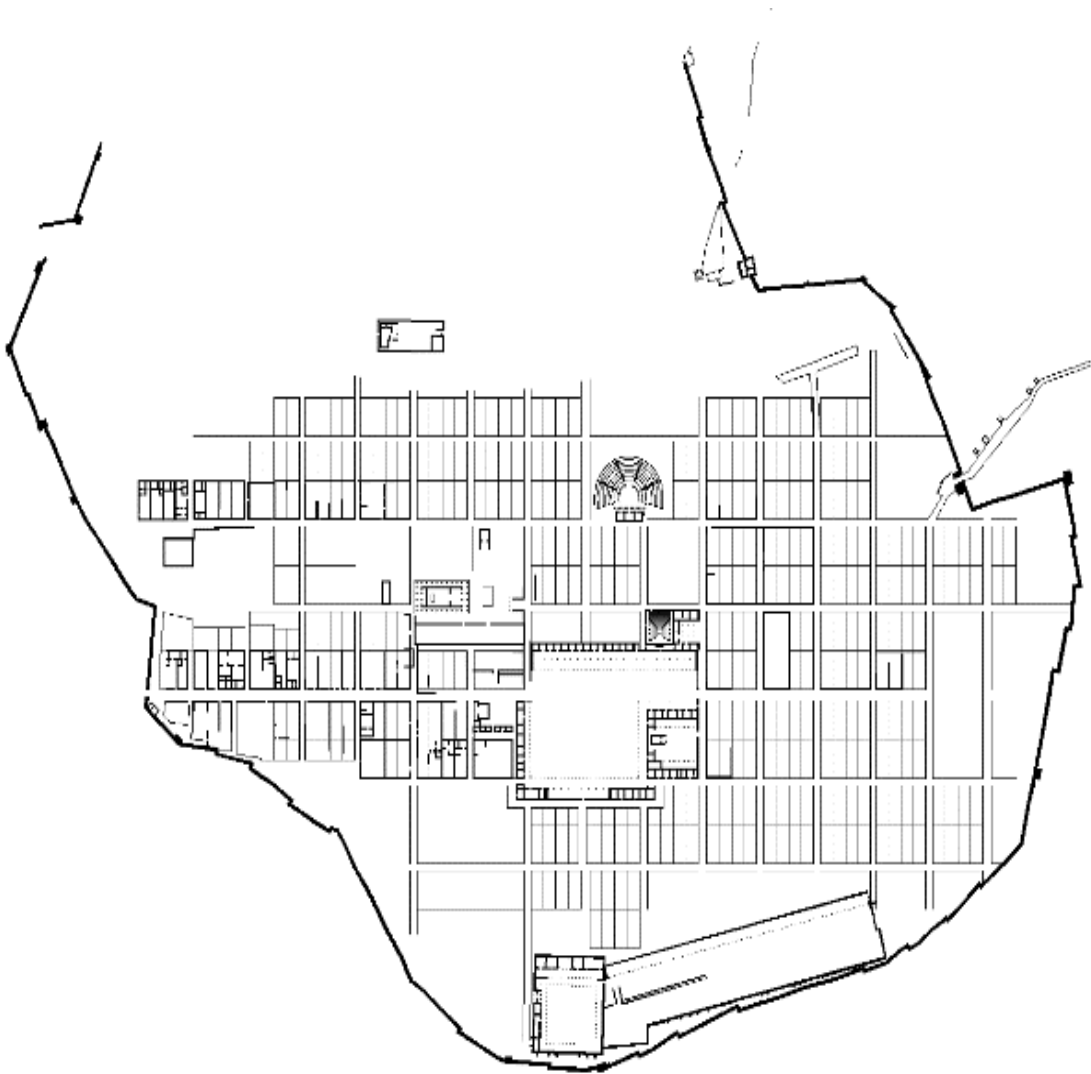

Ephesos (Hellenistik çağda ızgara planı)

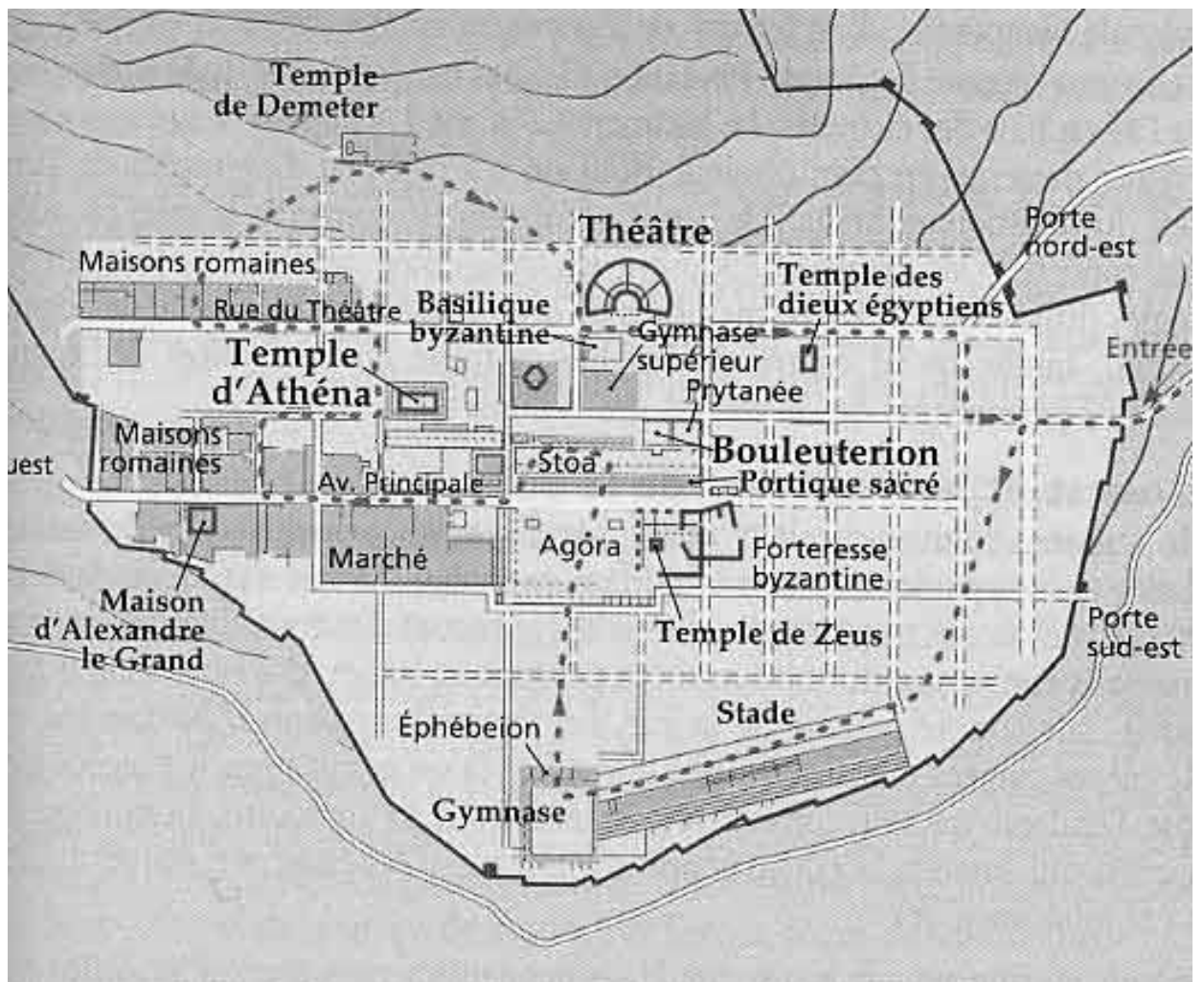

Ephesos

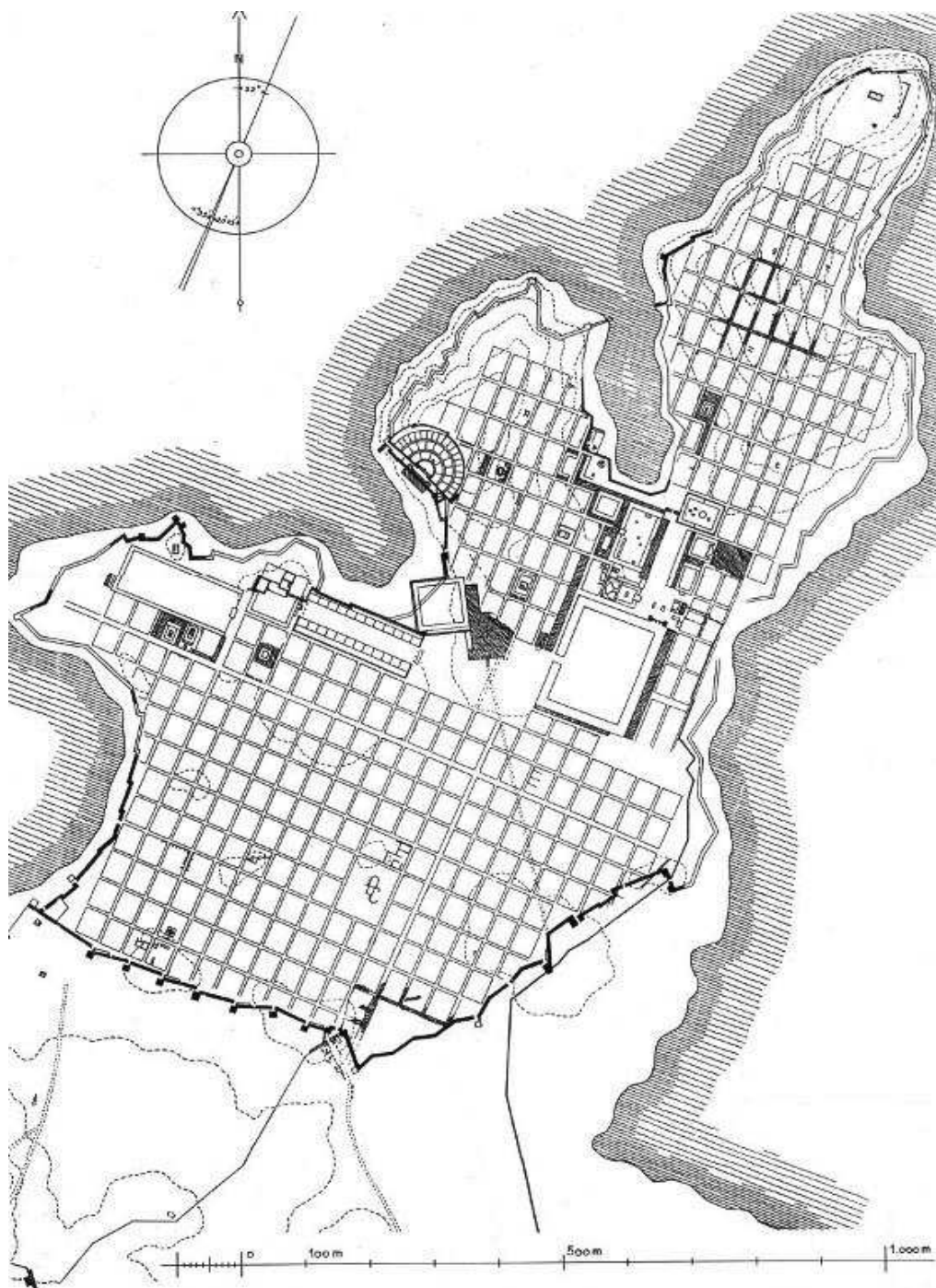

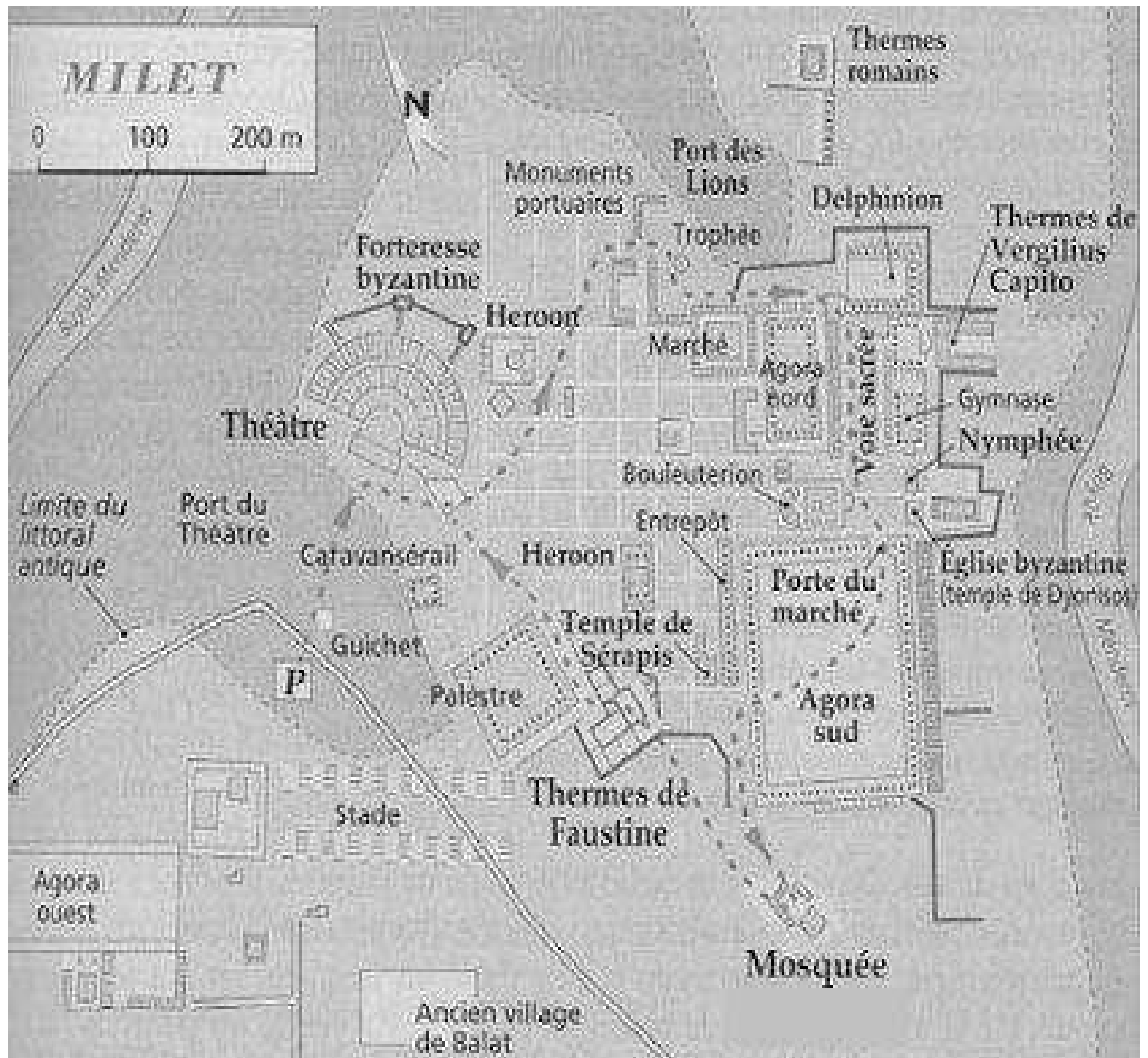
Priene

Priene

Miletos

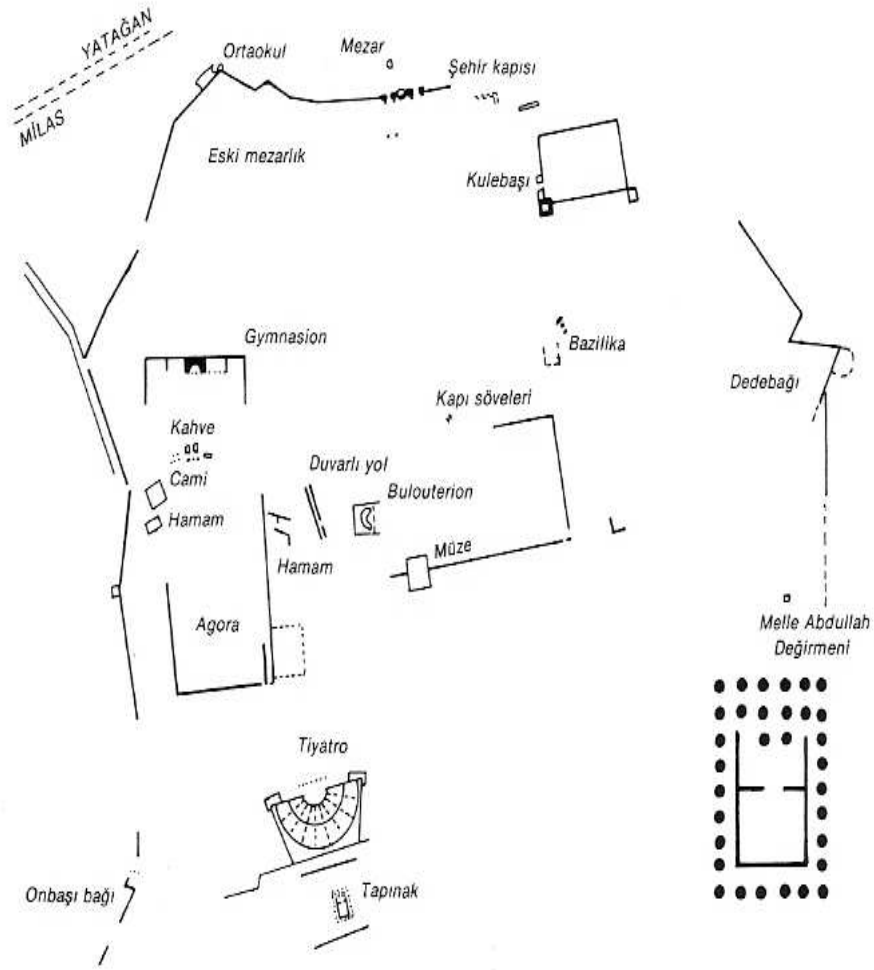
Miletos

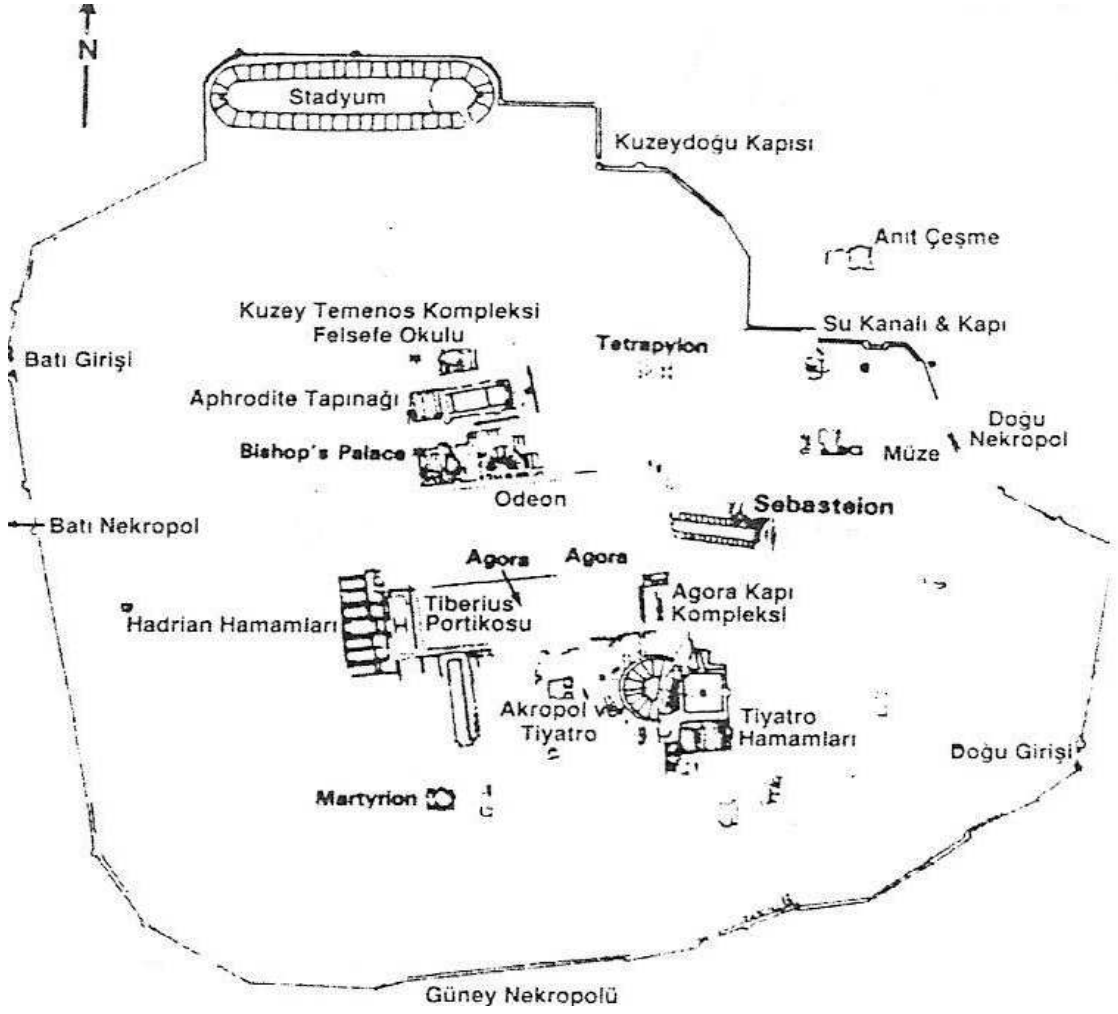

Karia bölgesi.

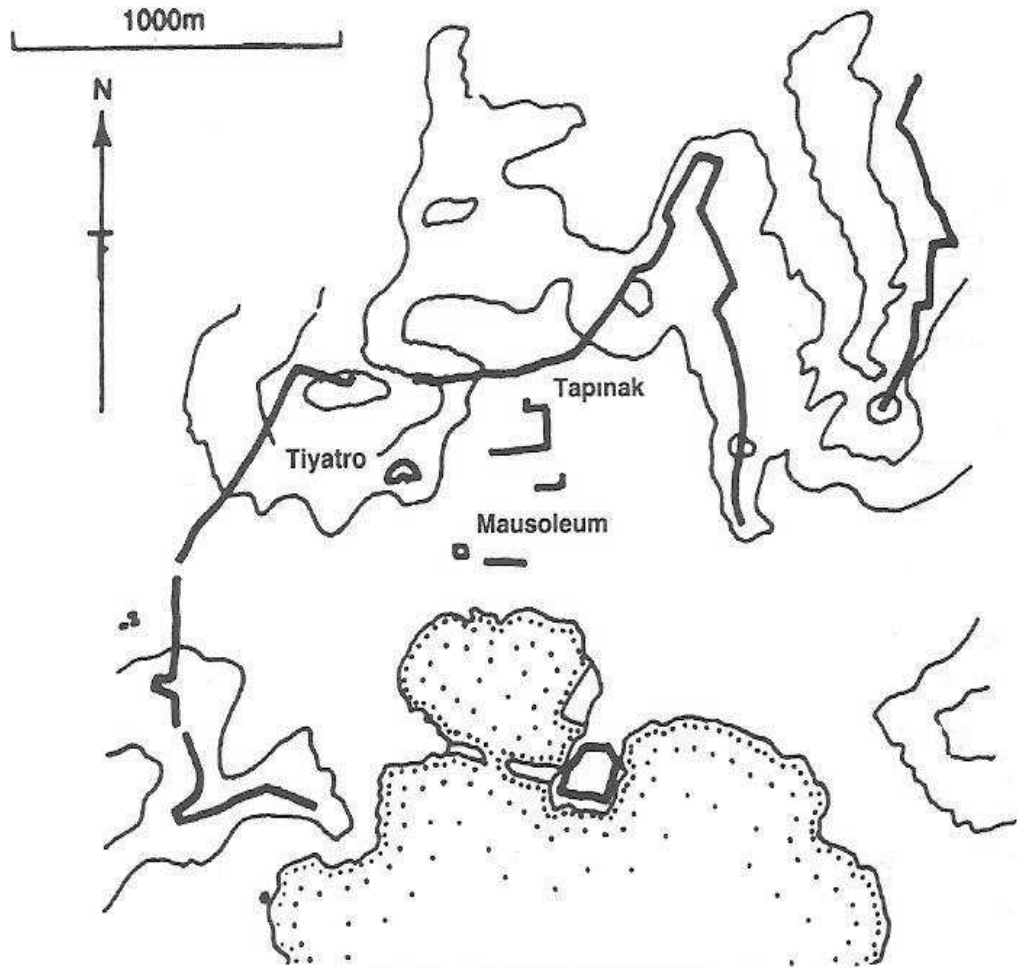

Stratonikeia

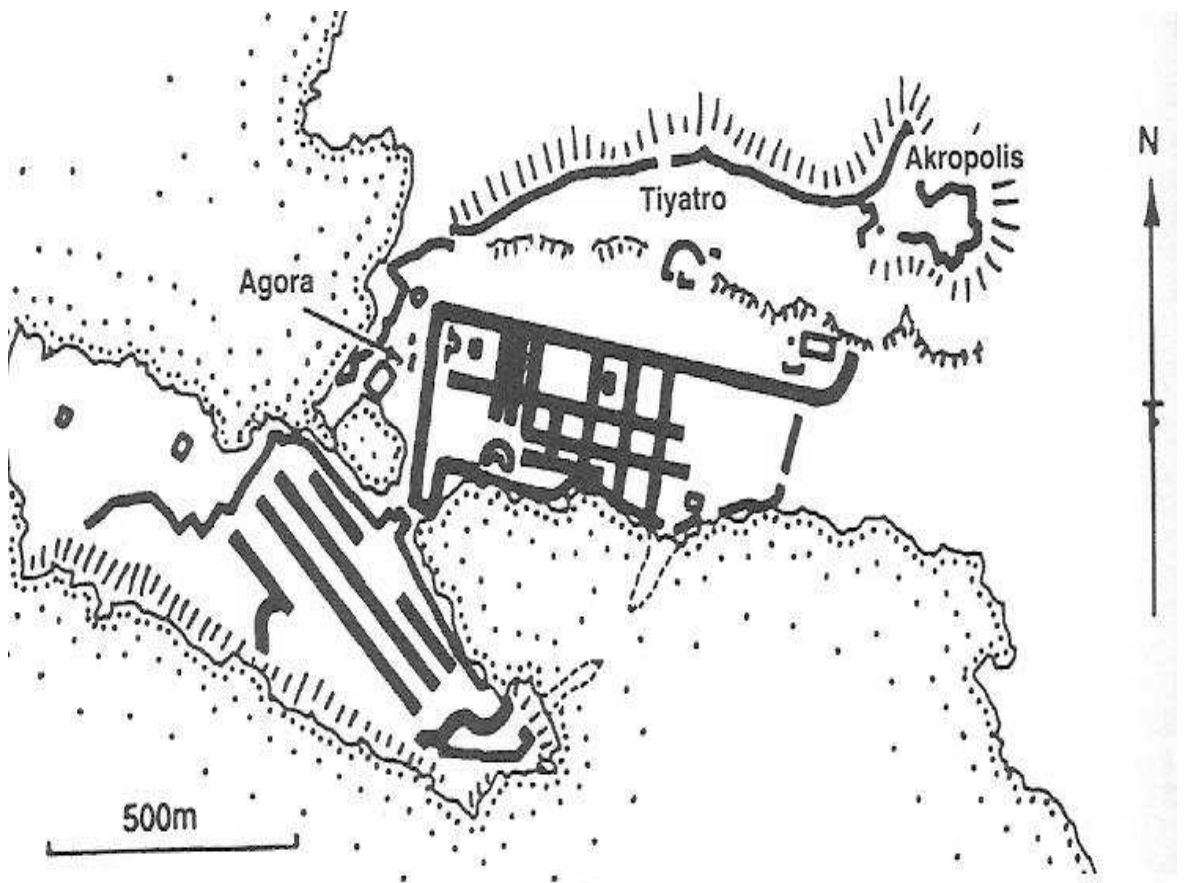

Aphrodisias

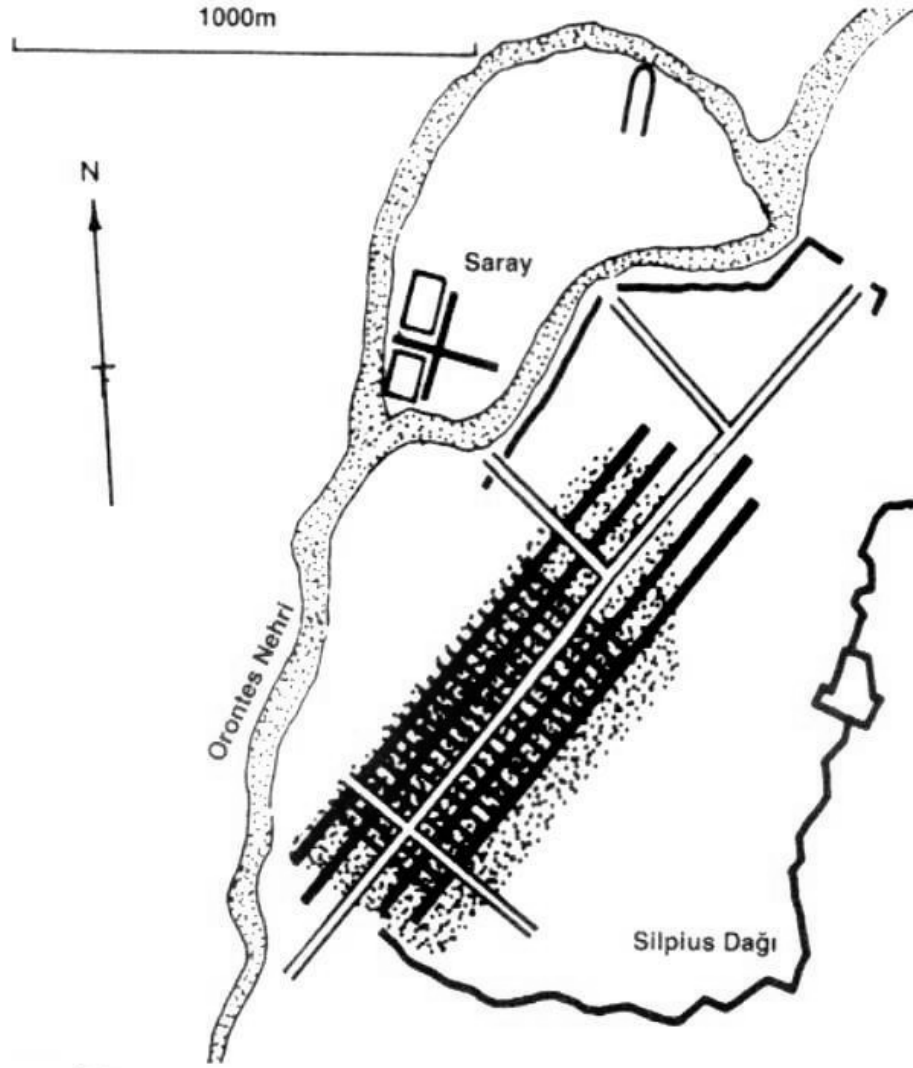
Halikarnasos

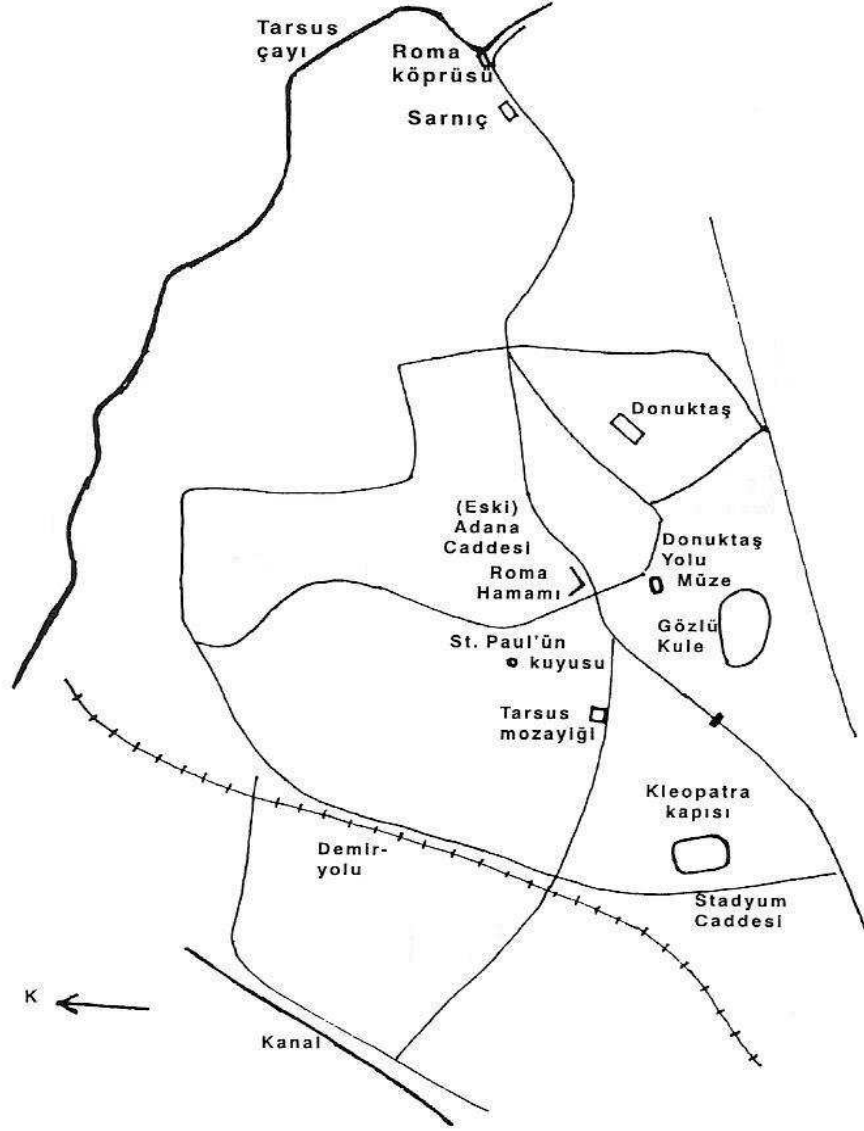
Knidos

Kilikia bölgesi.

Antiocheia

Tarsos

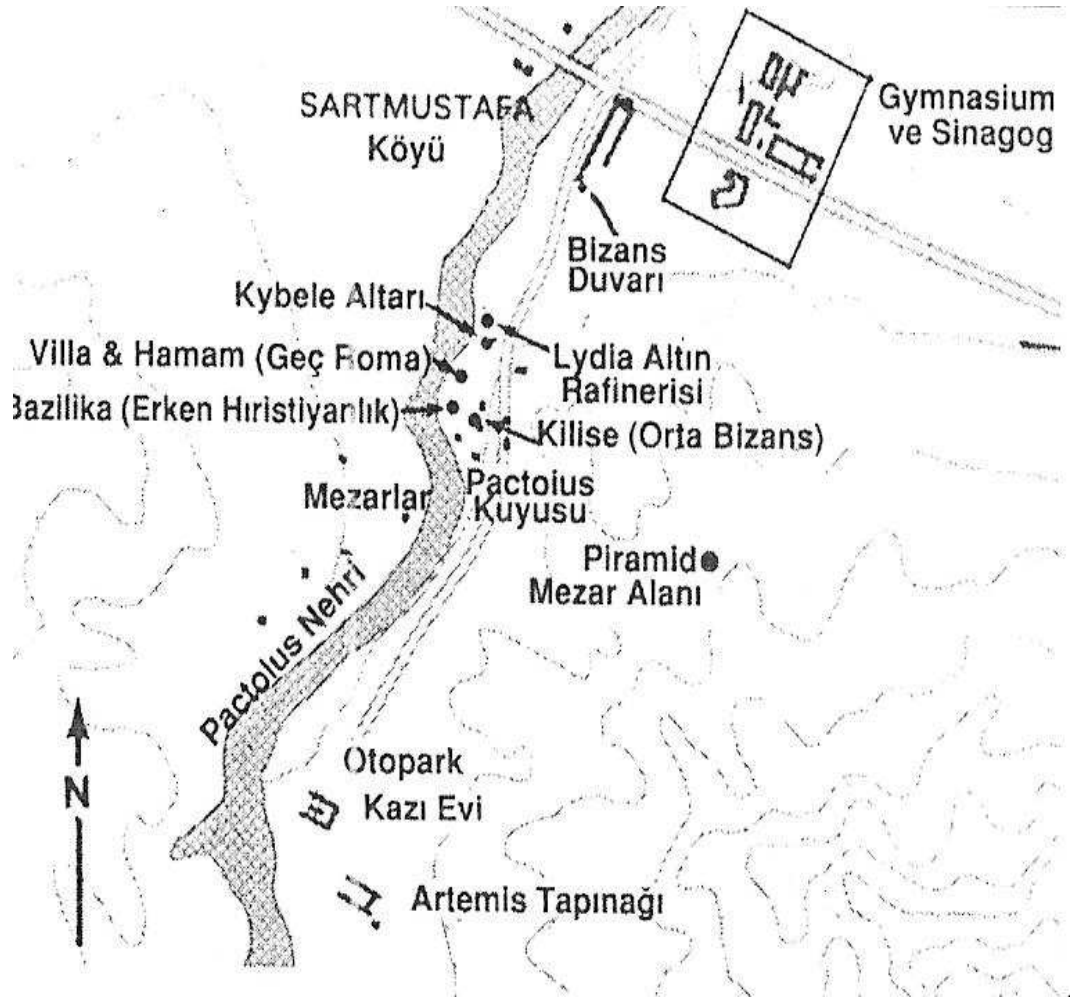

Anemourion

Lydian bölgesi.

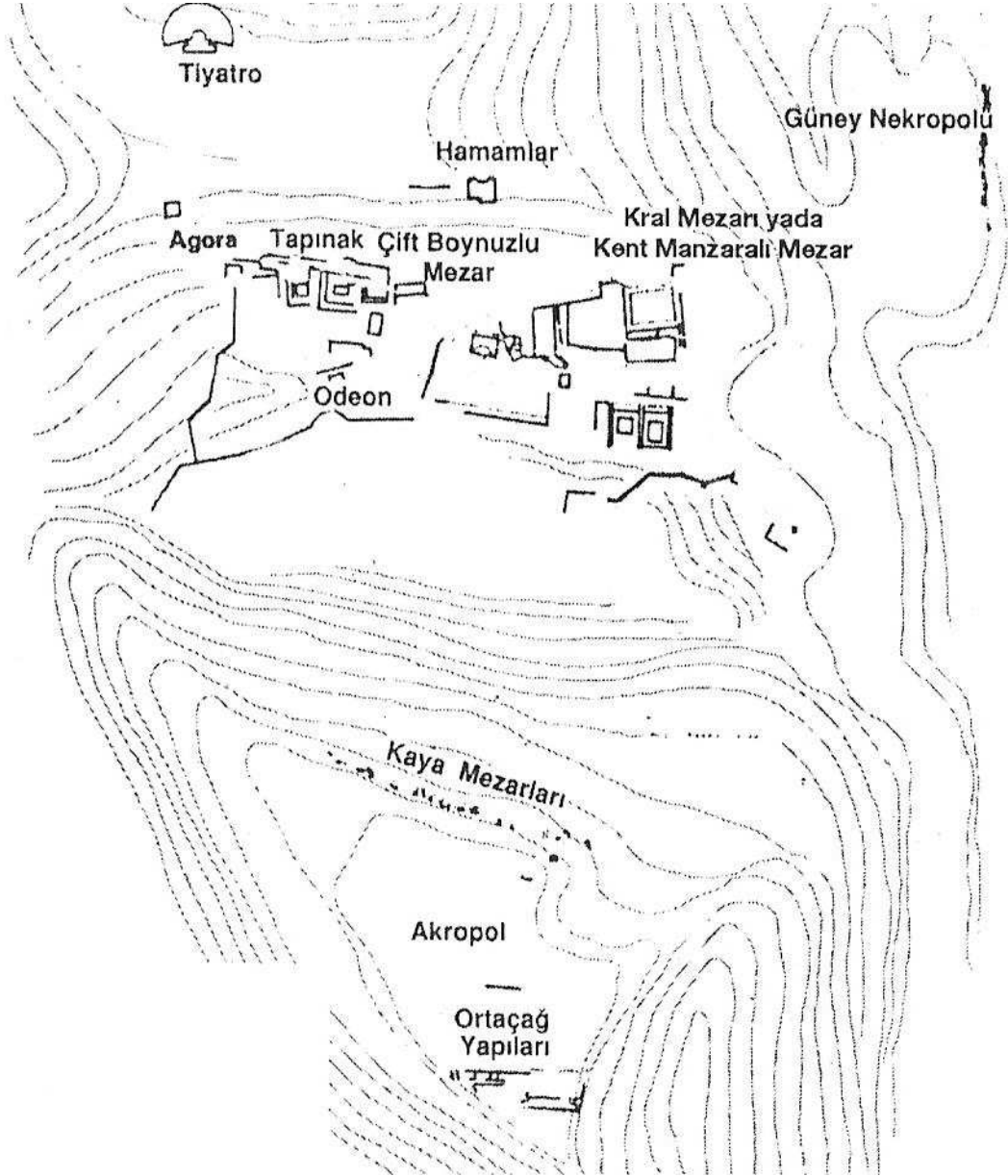

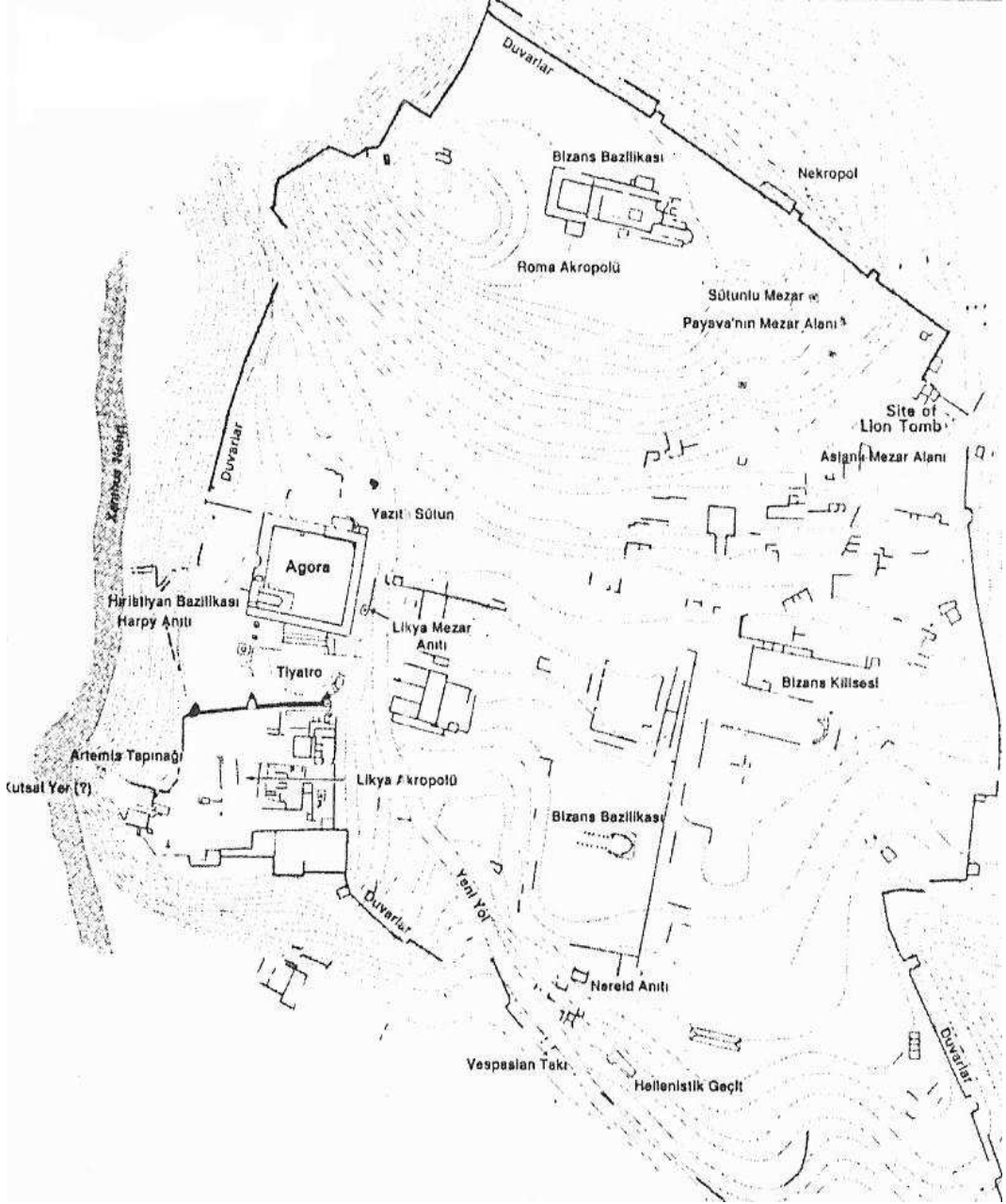
Sardeis

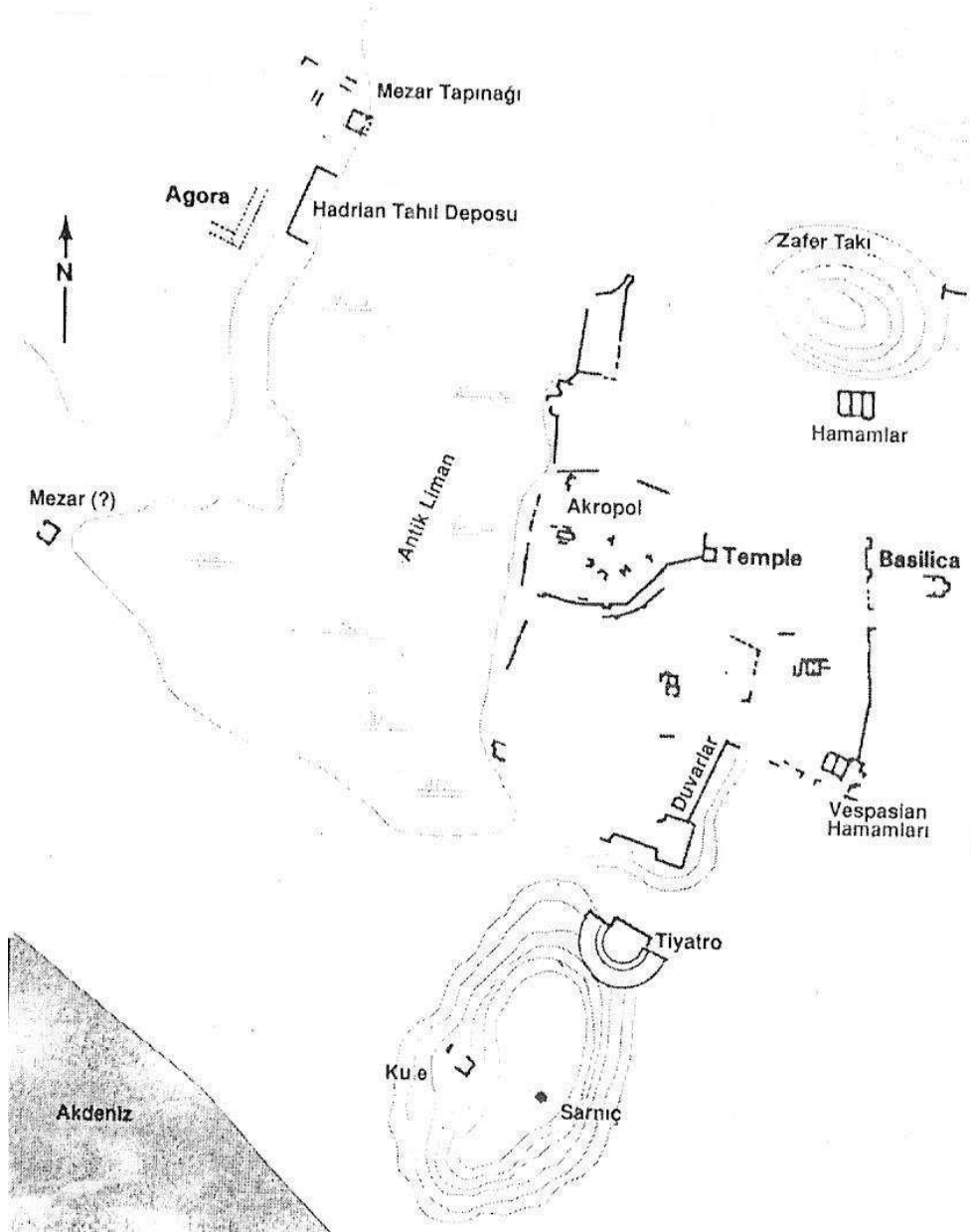
Lykia bölgesi.

Pinara

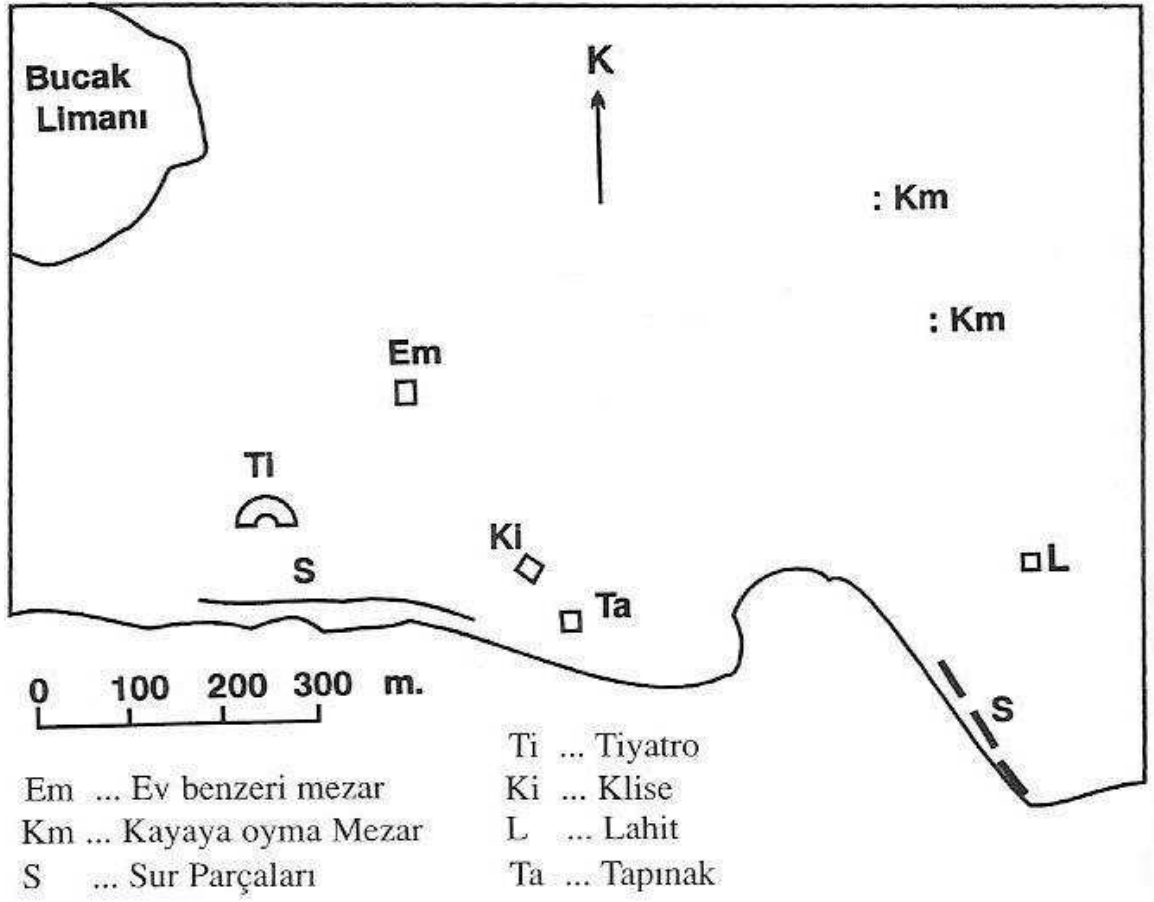

Xanthos

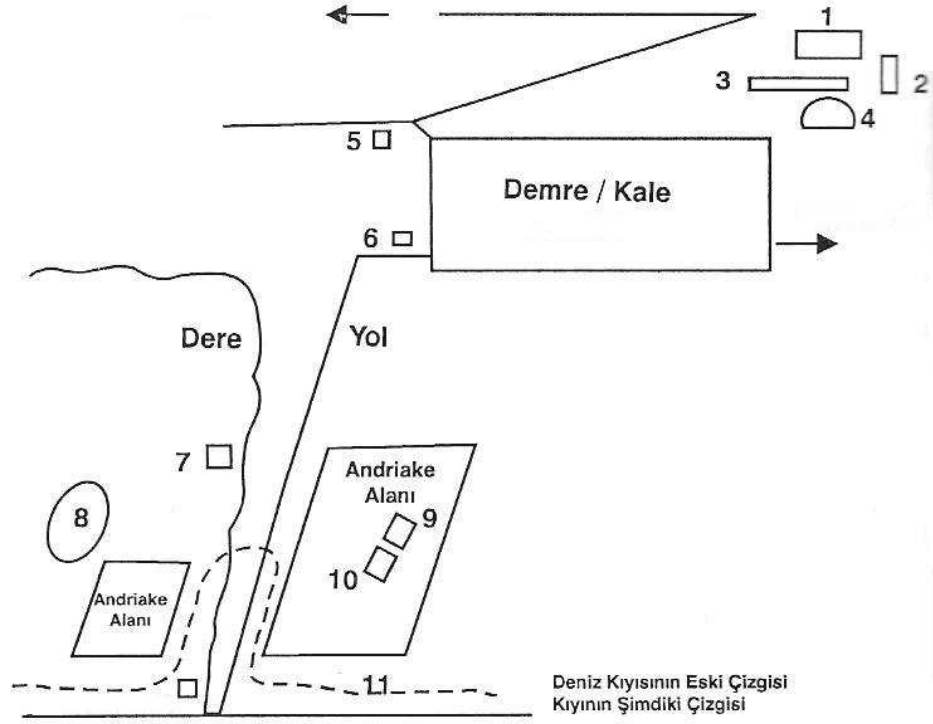

Patara

Levha 42

Antiphellos

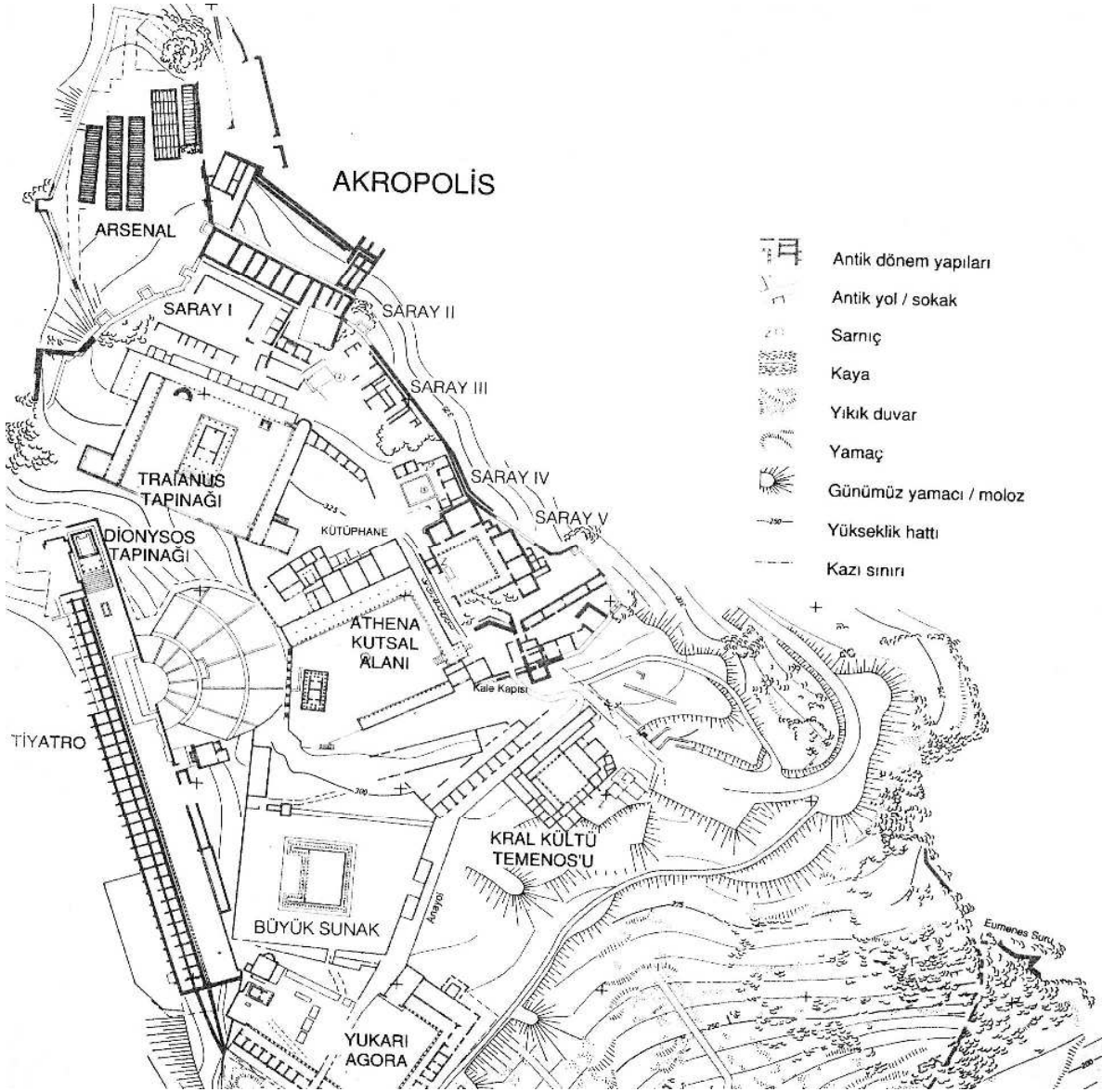
- 1 Myra akropolis'i
- 2 Myra'nın dere boyu nekropolis'i
- 3 Yamaç nekropolis'i (kaya mezarları)
- 4 Tiyatro
- 5 Mausoleion
- 6 Ermiş Nikolas/Nikolaos (Noel Baba)'nın Piskopos olarak görev yaptığı ve içindeki lâhde cenazesinin bulunduğu kilise.
- 7 Nymphaeion
- 8 Nekropolis
- 9 Agora yapısı
- 10 Hadrianus tahıl ambarı
- 11 Gözetleme kulesi

Myra

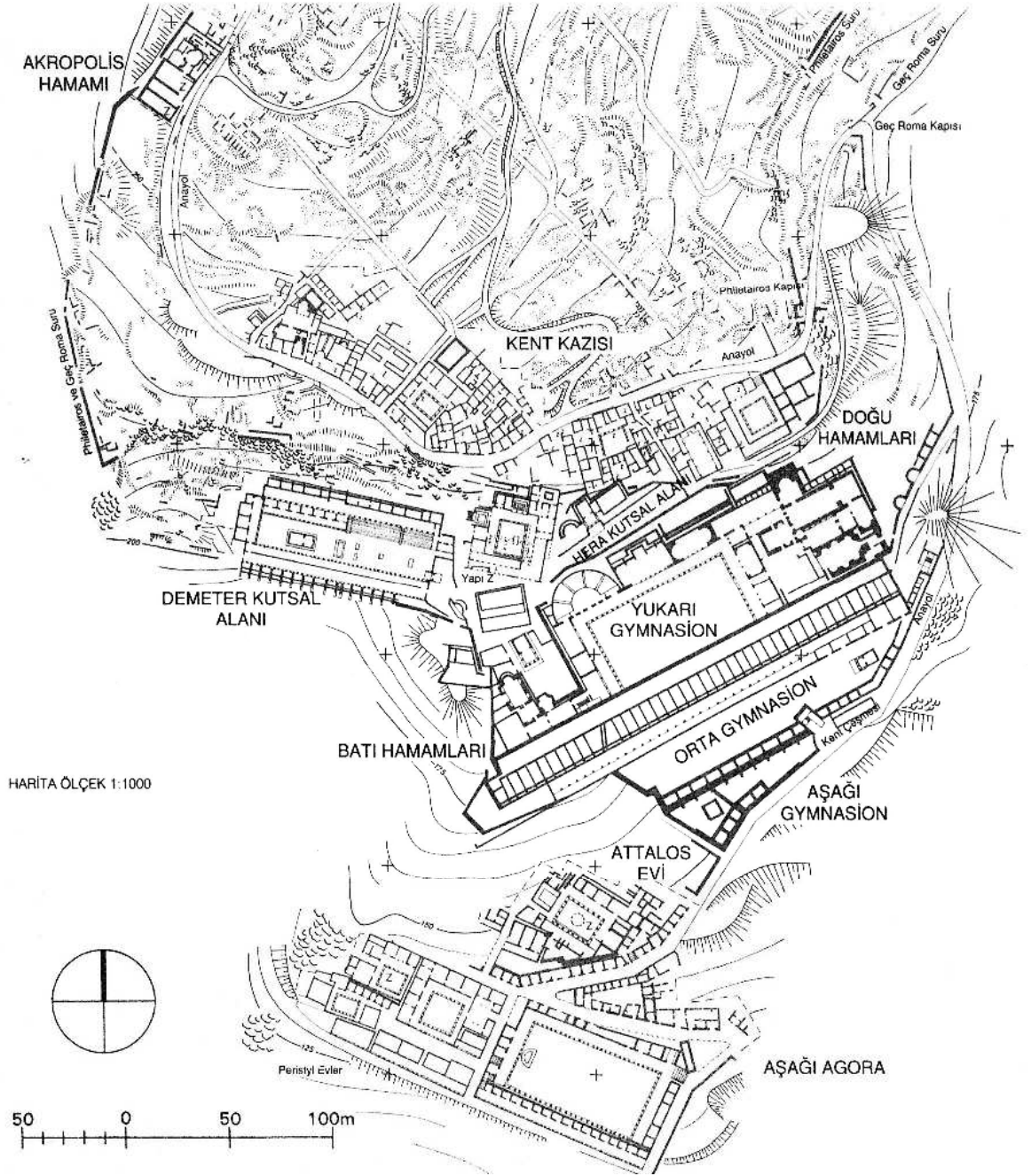

Mysia bölgesi.

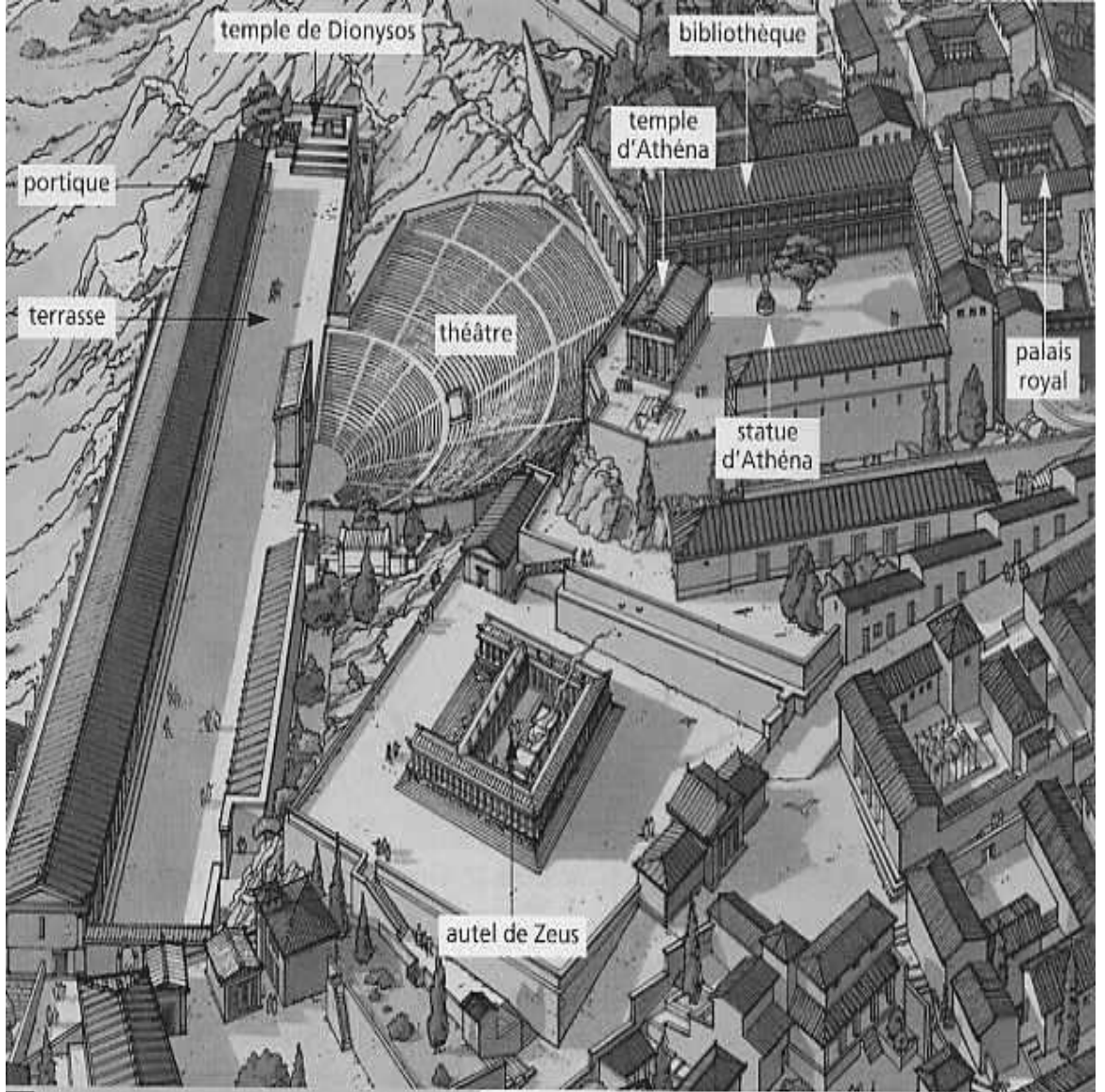

Pergamon Yukarı Şehir

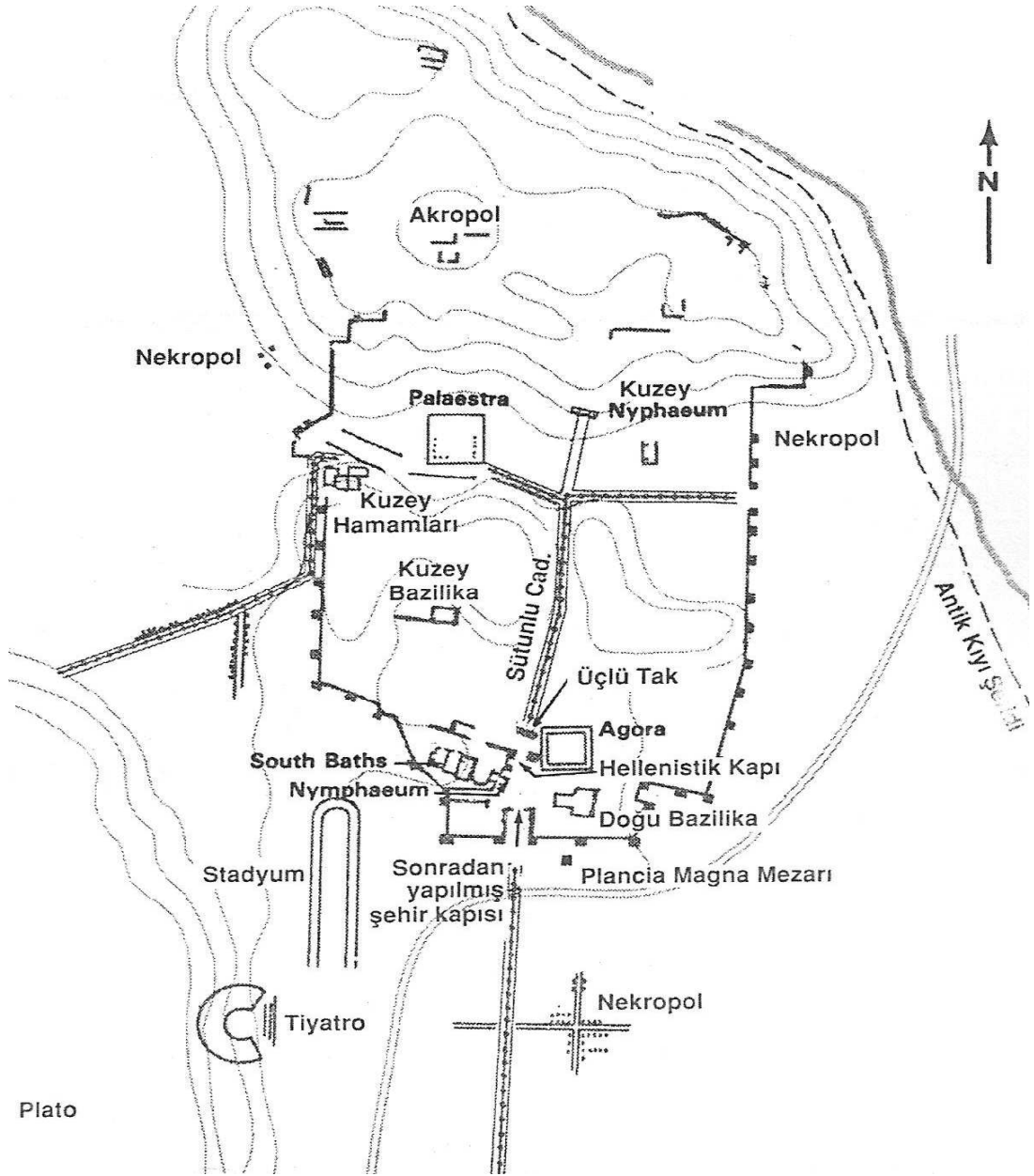
Pergamon Aşağı Şehir

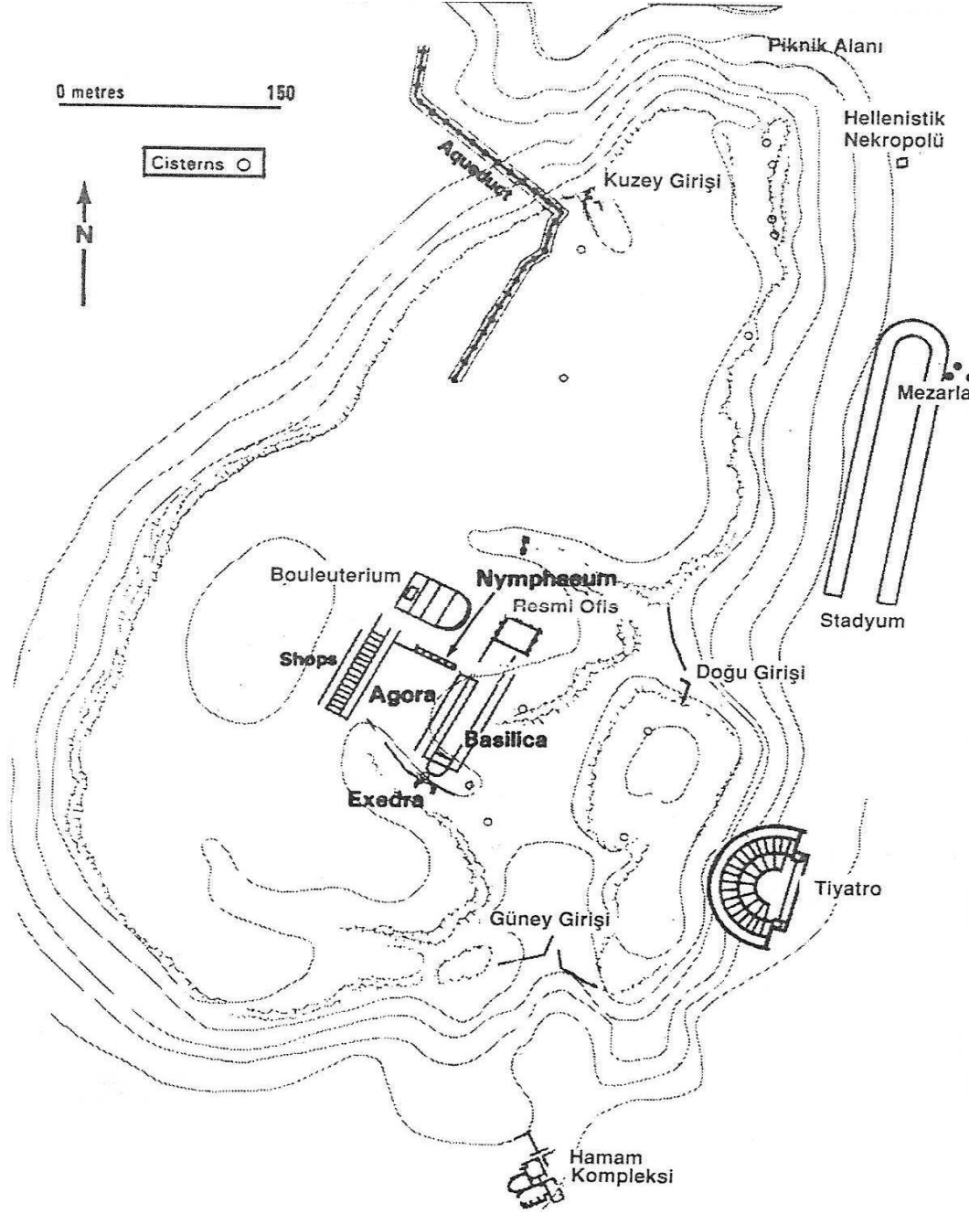
Pergamon rekonstrüksiyon

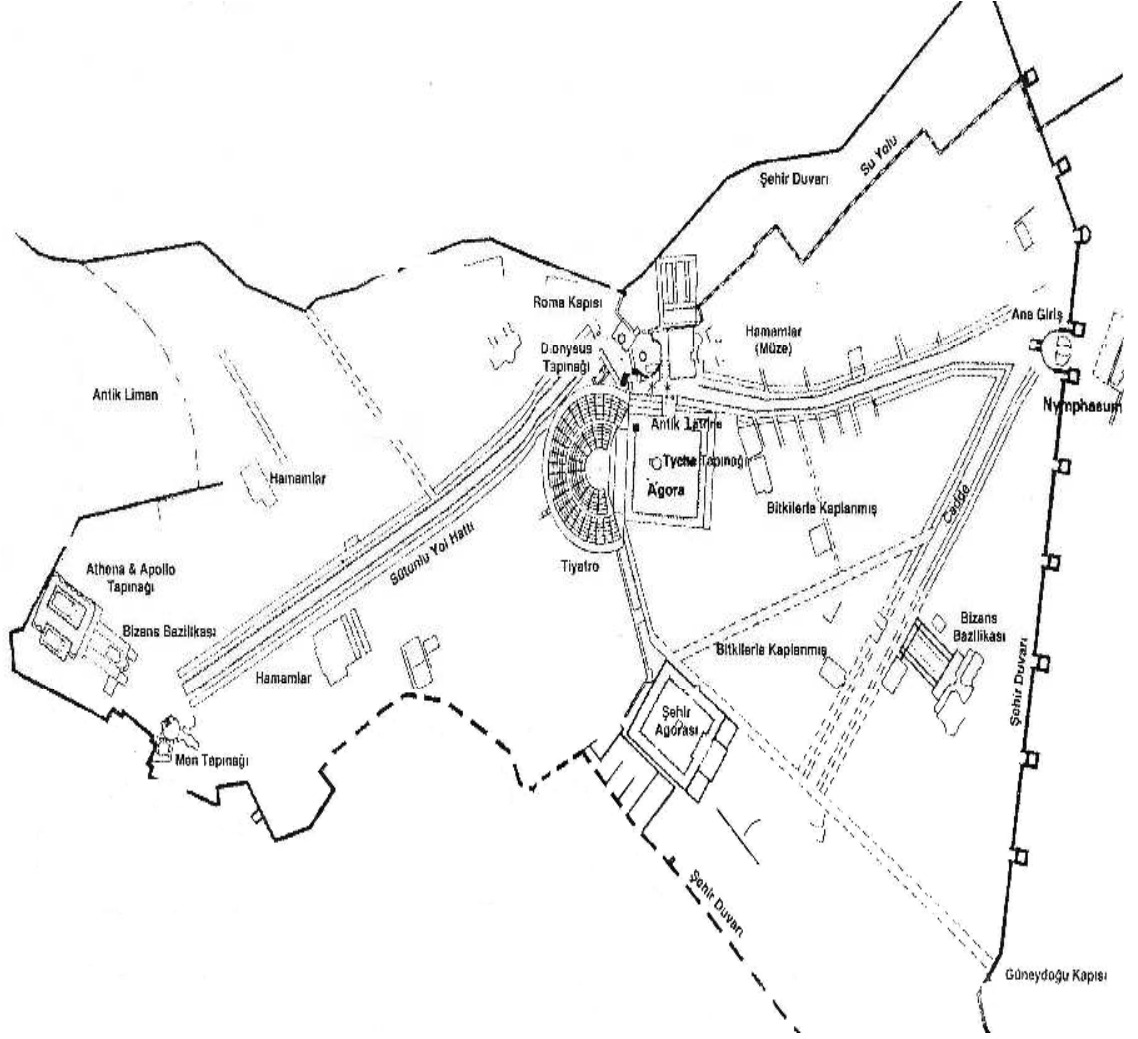
Pamphylia bölgesi.

Perge

Aspendos

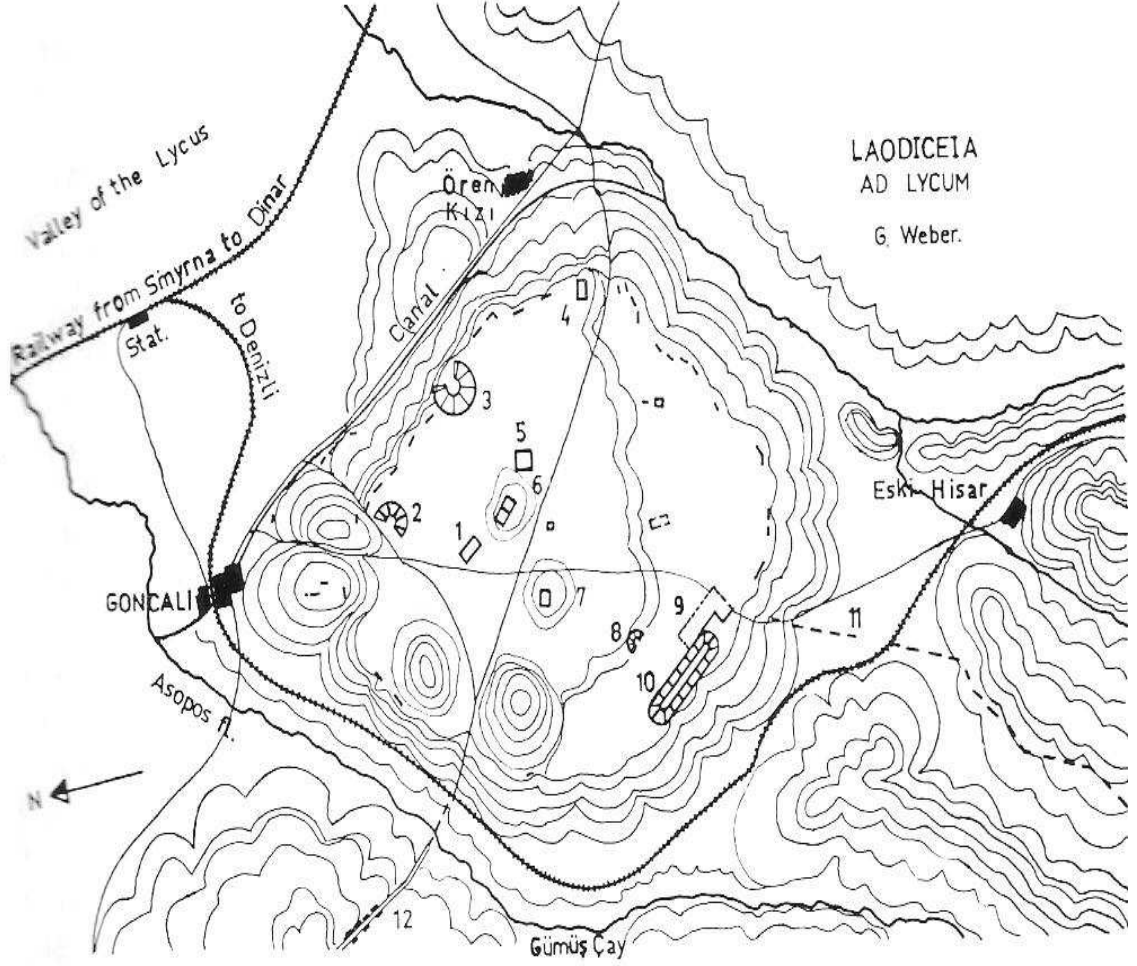

Side

Phrygia bölgesi.

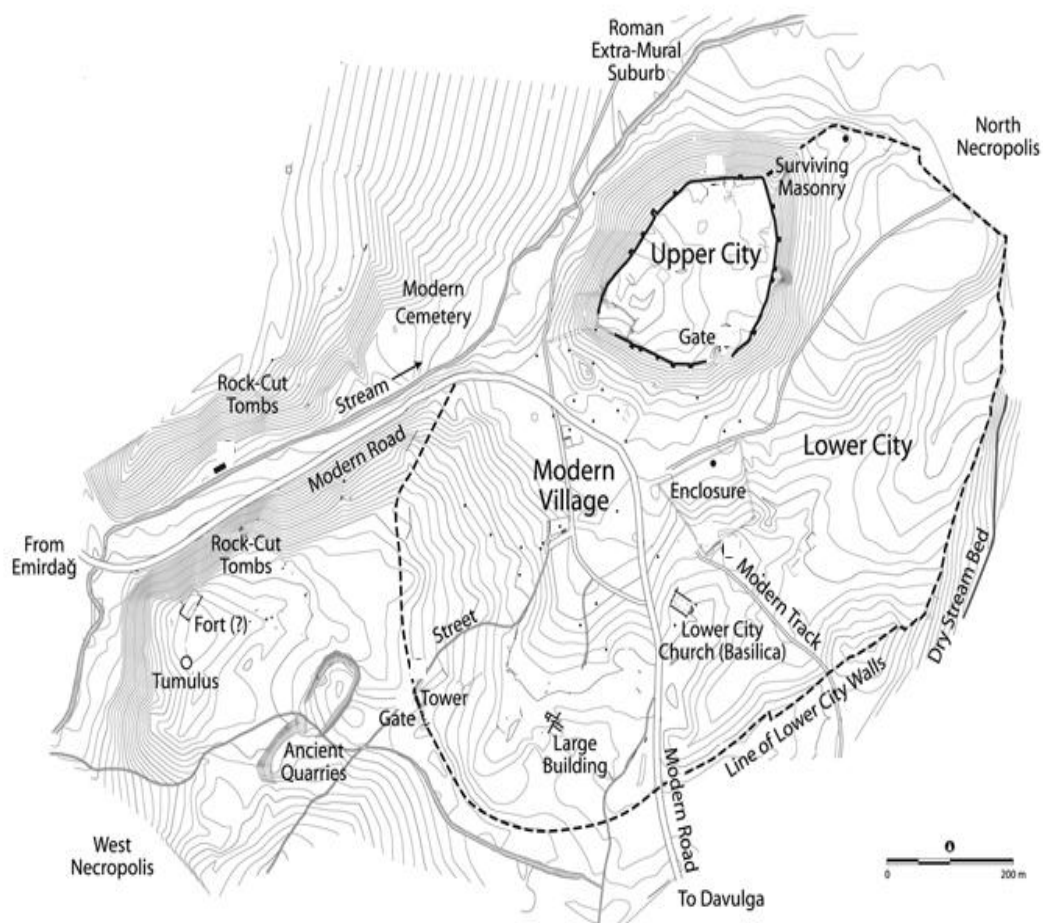

- 1- Tapınak
- 2- Küçük Tiyatro
- 3- Büyük Tiyatro
- 4-5-6- Tanımlanamamış Yapılar
- 7- Nymphaion

- 8- Odeion
- 9- Gymnasion
- 10- Stadion
- 11- Aquadükt
- 12- Lahitler

Laodikeia

Amorion

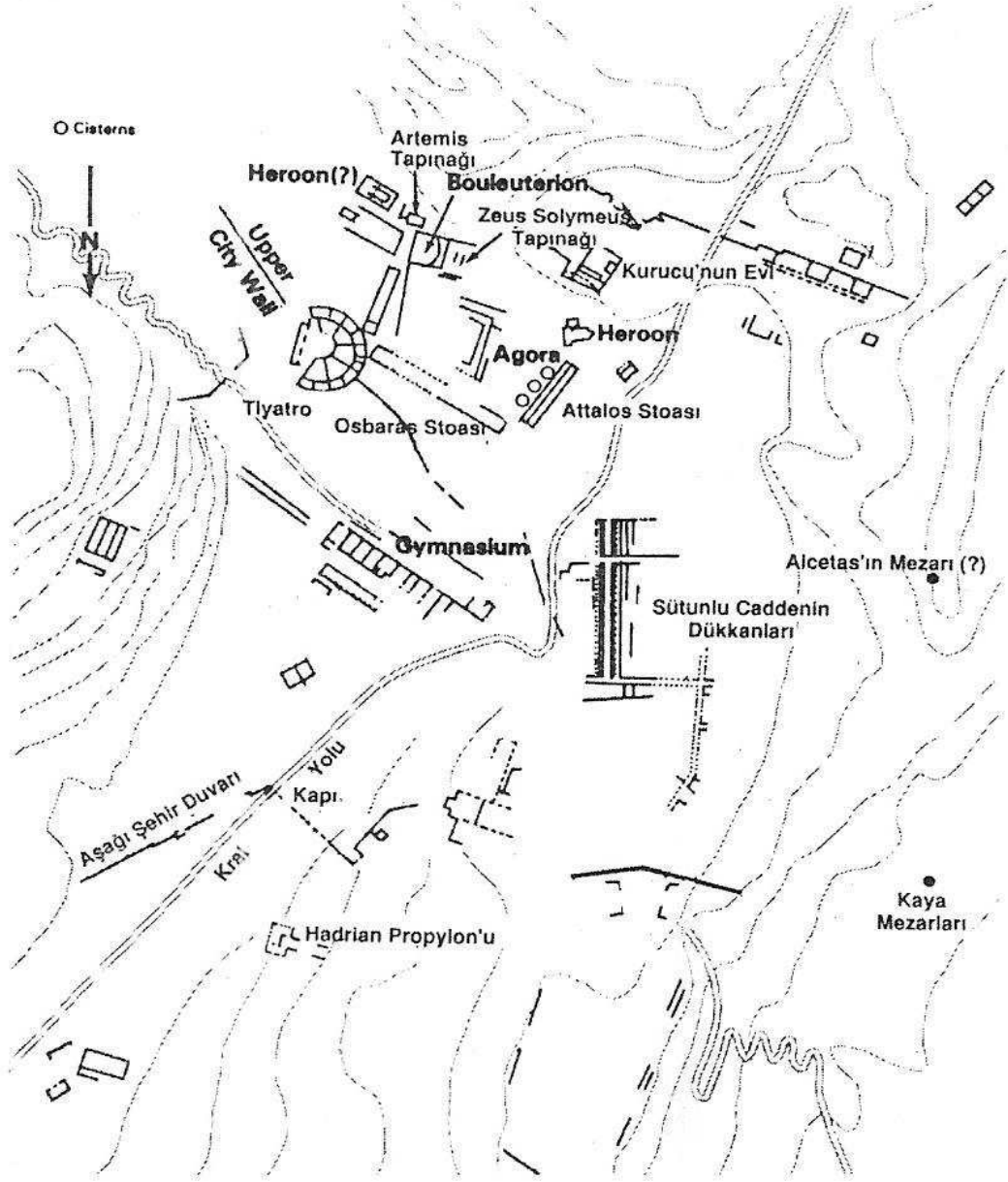

Pisidia bölgesi.

Sagalassos

Termessos

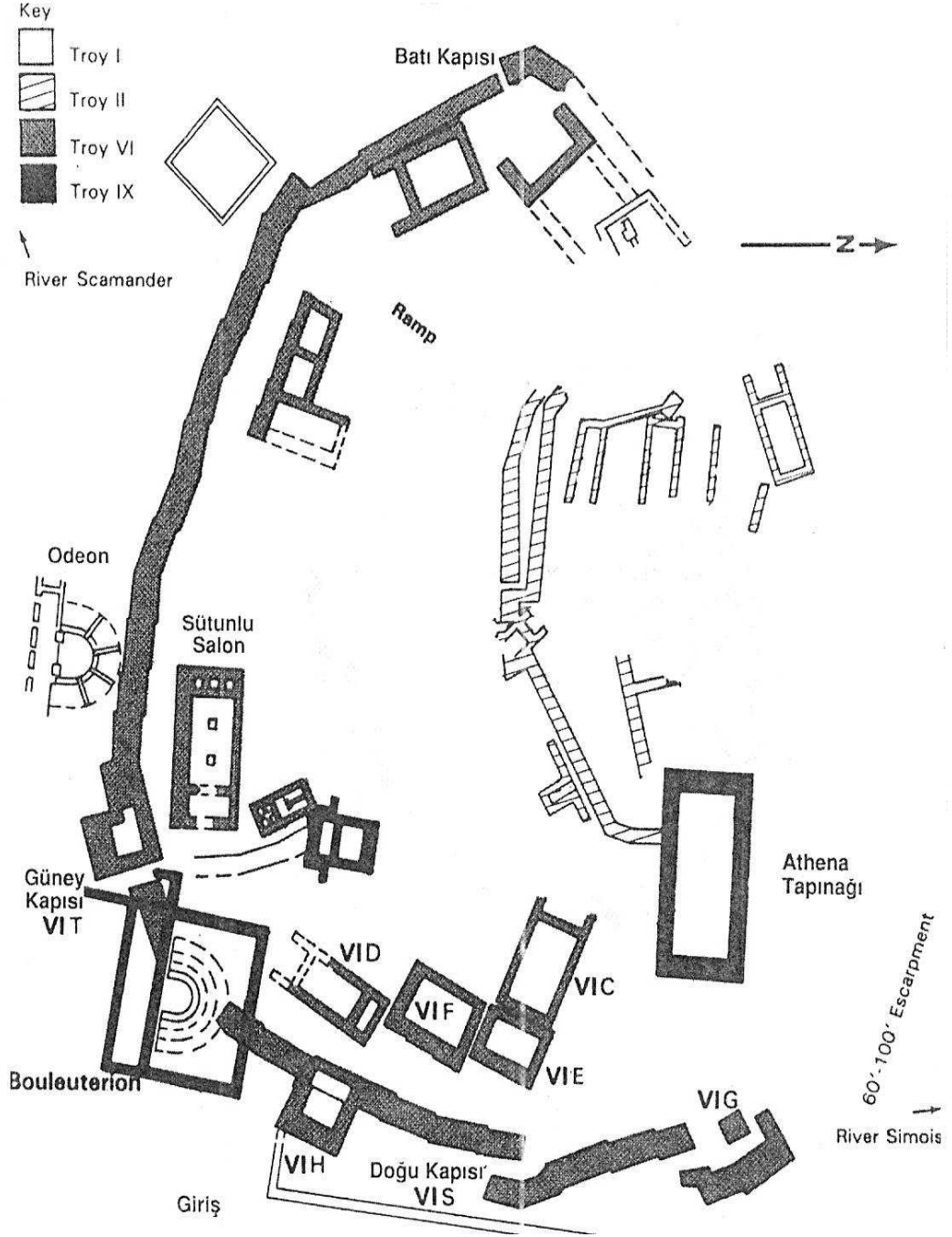

Thrakia bölgesi.

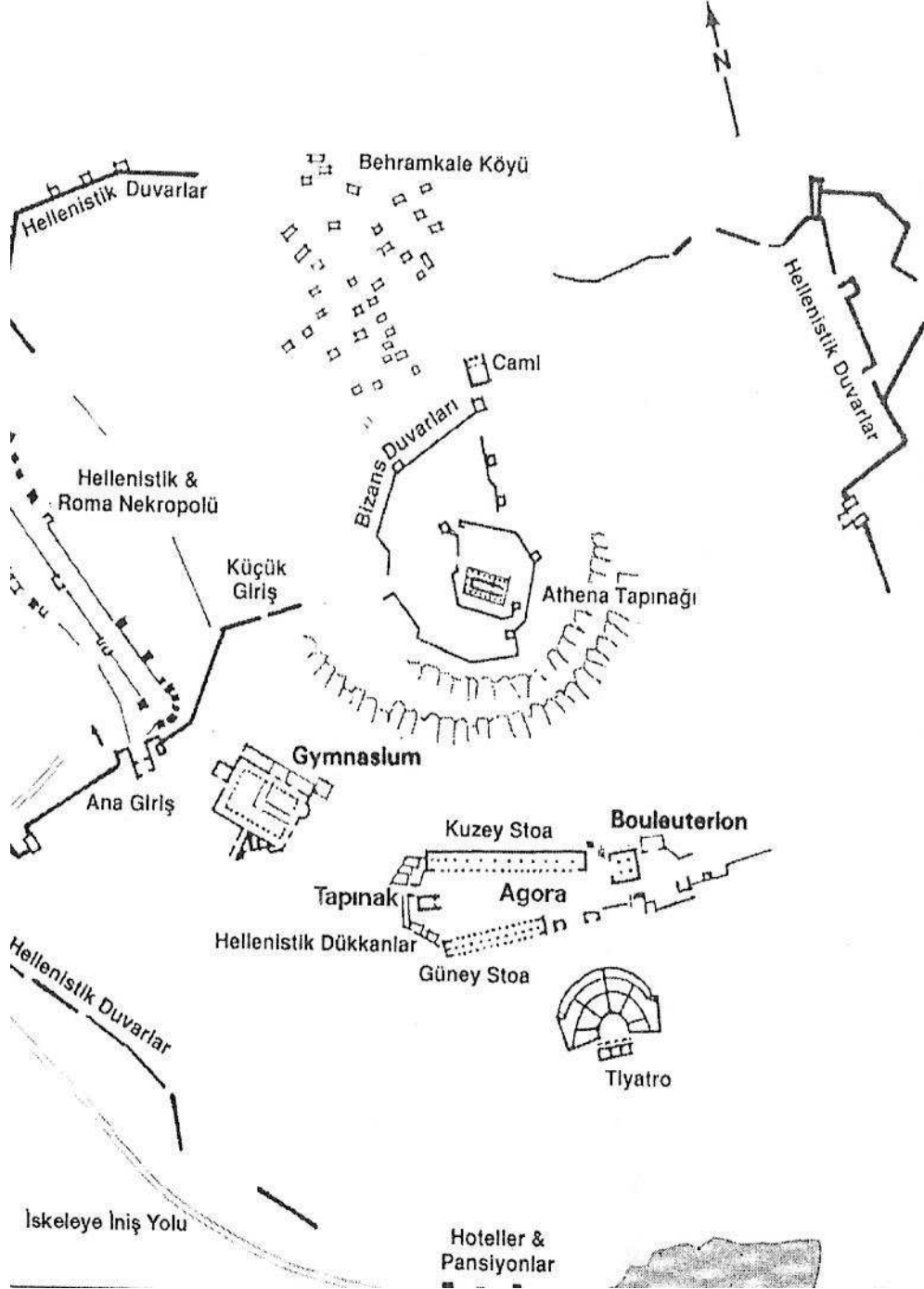

Troas bölgesi.

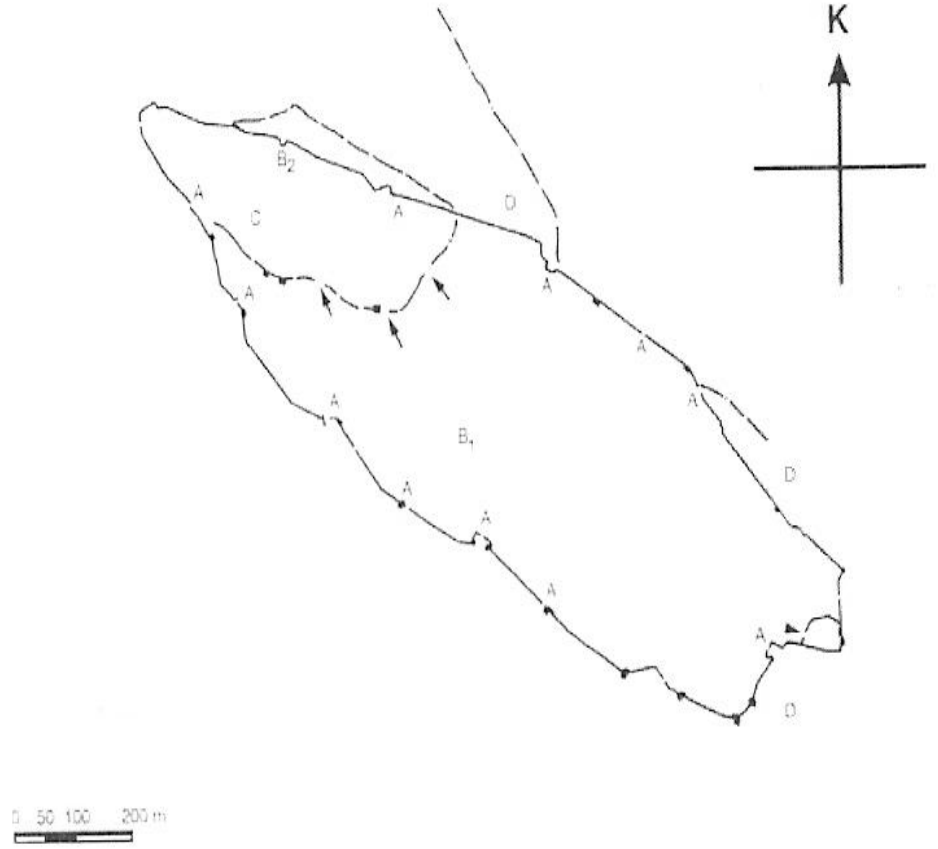
Troia

Assos

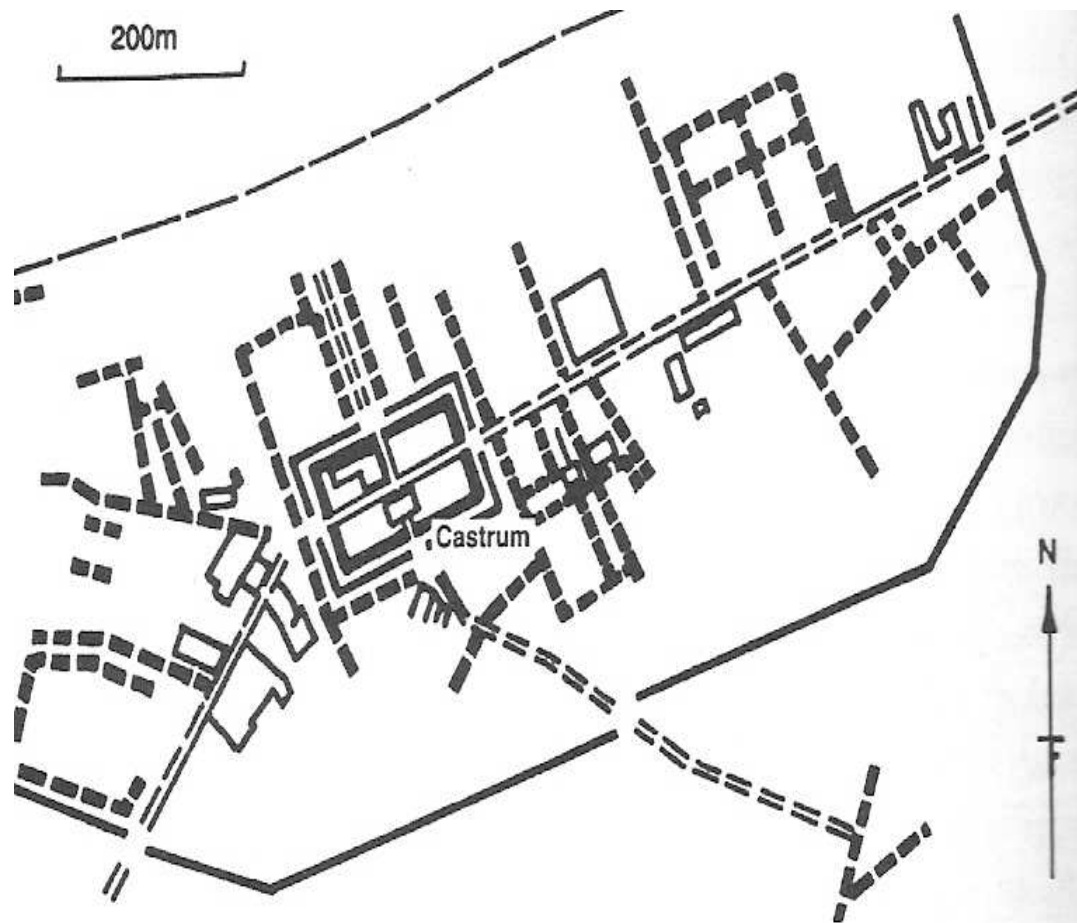

Assos

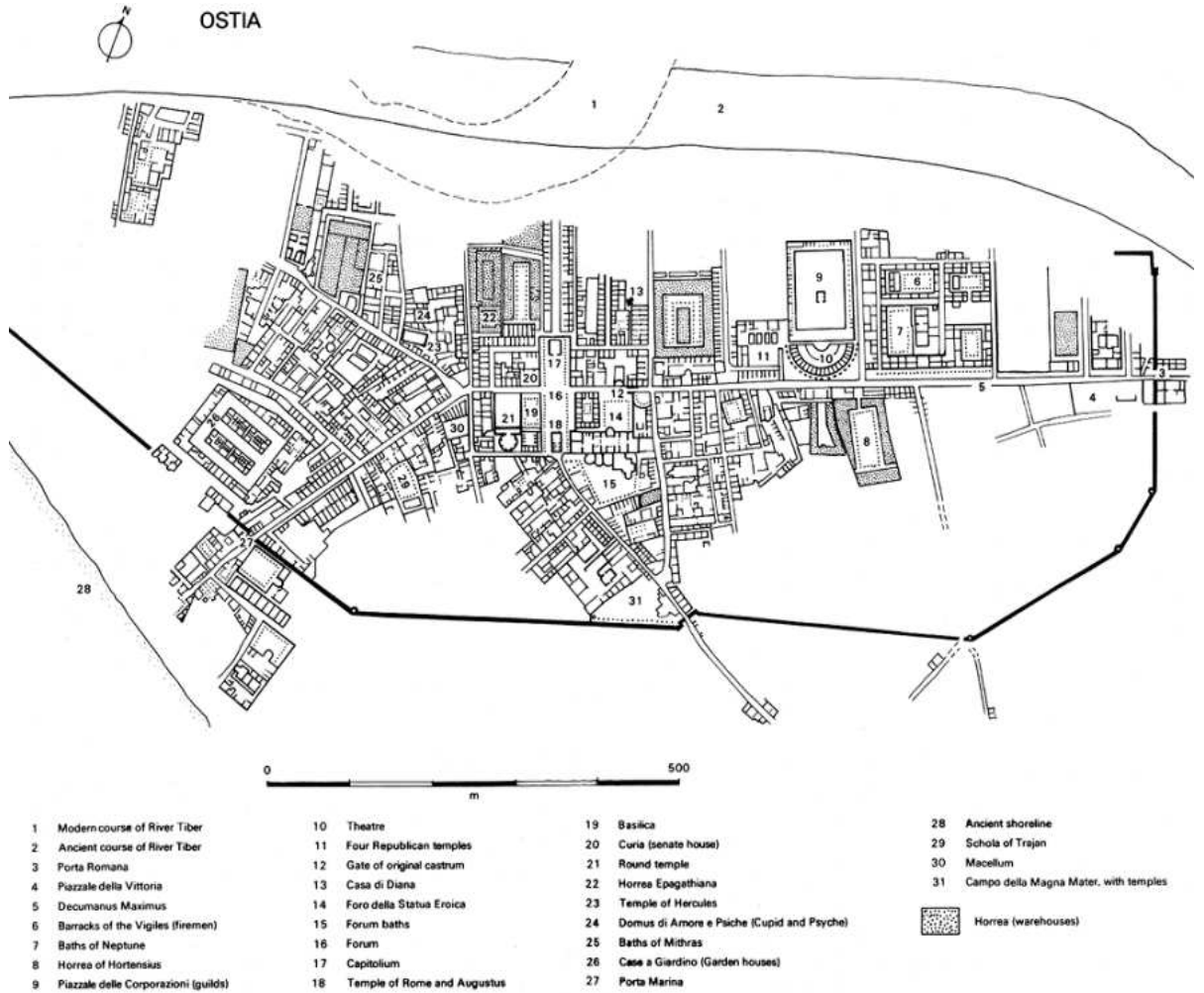

- A- Sur kapıları   B- Tapınak izleri
C- Arkaik çağın daha küçük Neandria'sı
D- Nekropolis

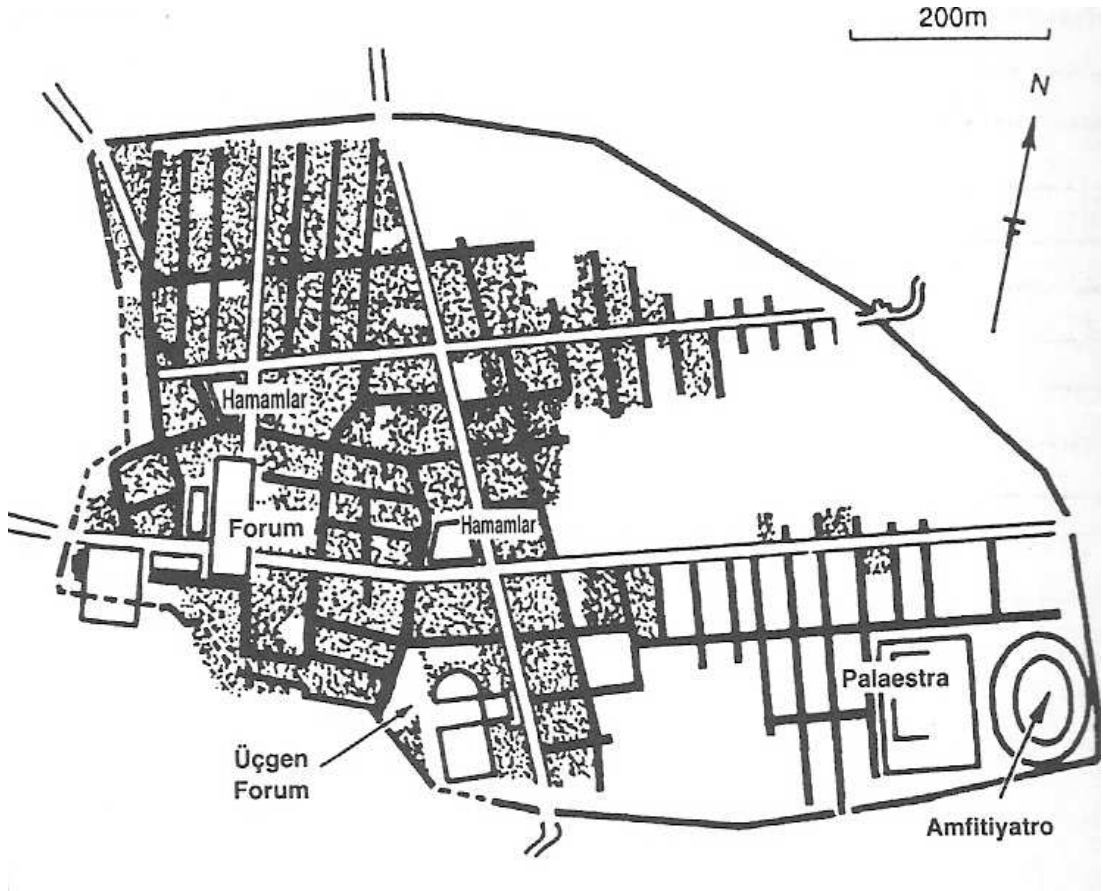
Neandria

Ostia - Roma castrum'u

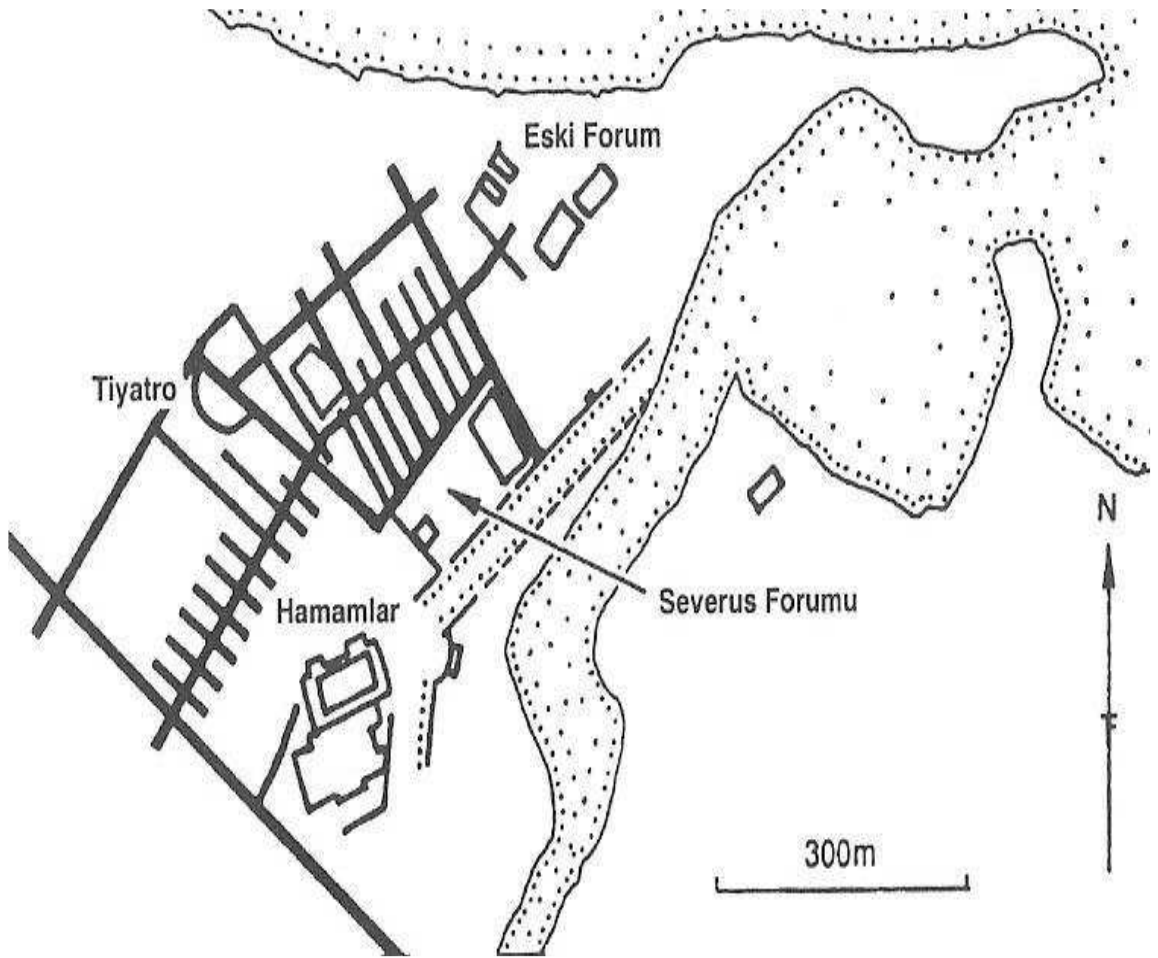
Ostia

Pompei

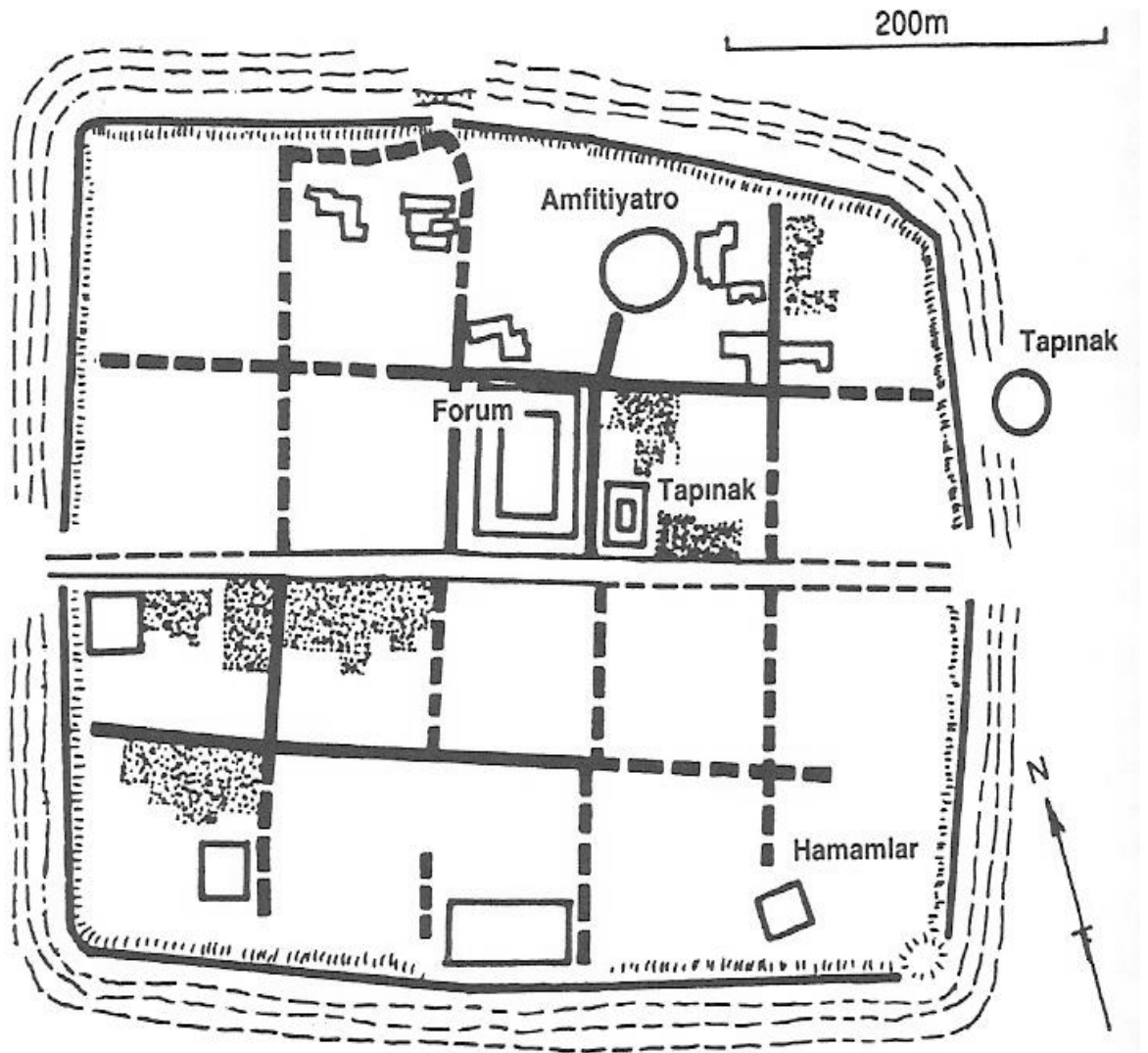

Leptis Magna

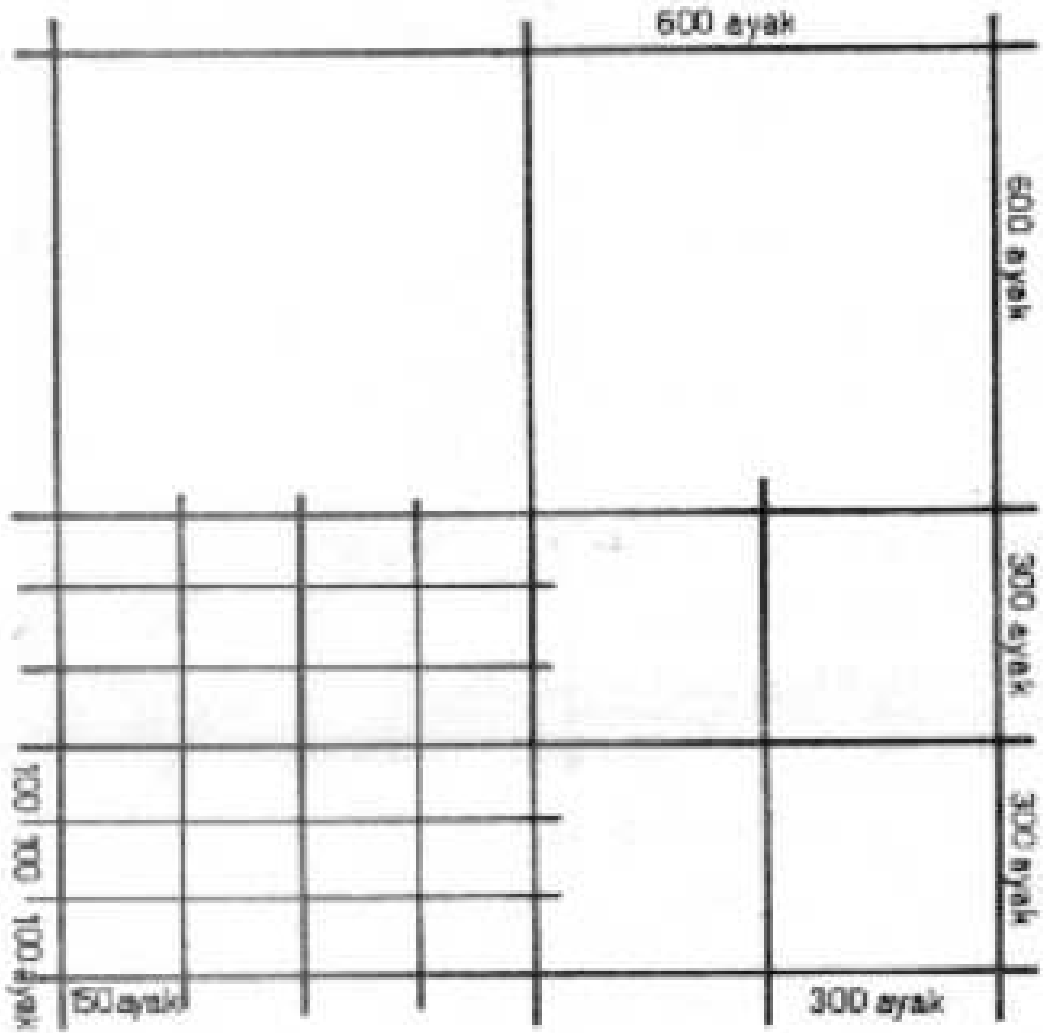

Venta Silurum

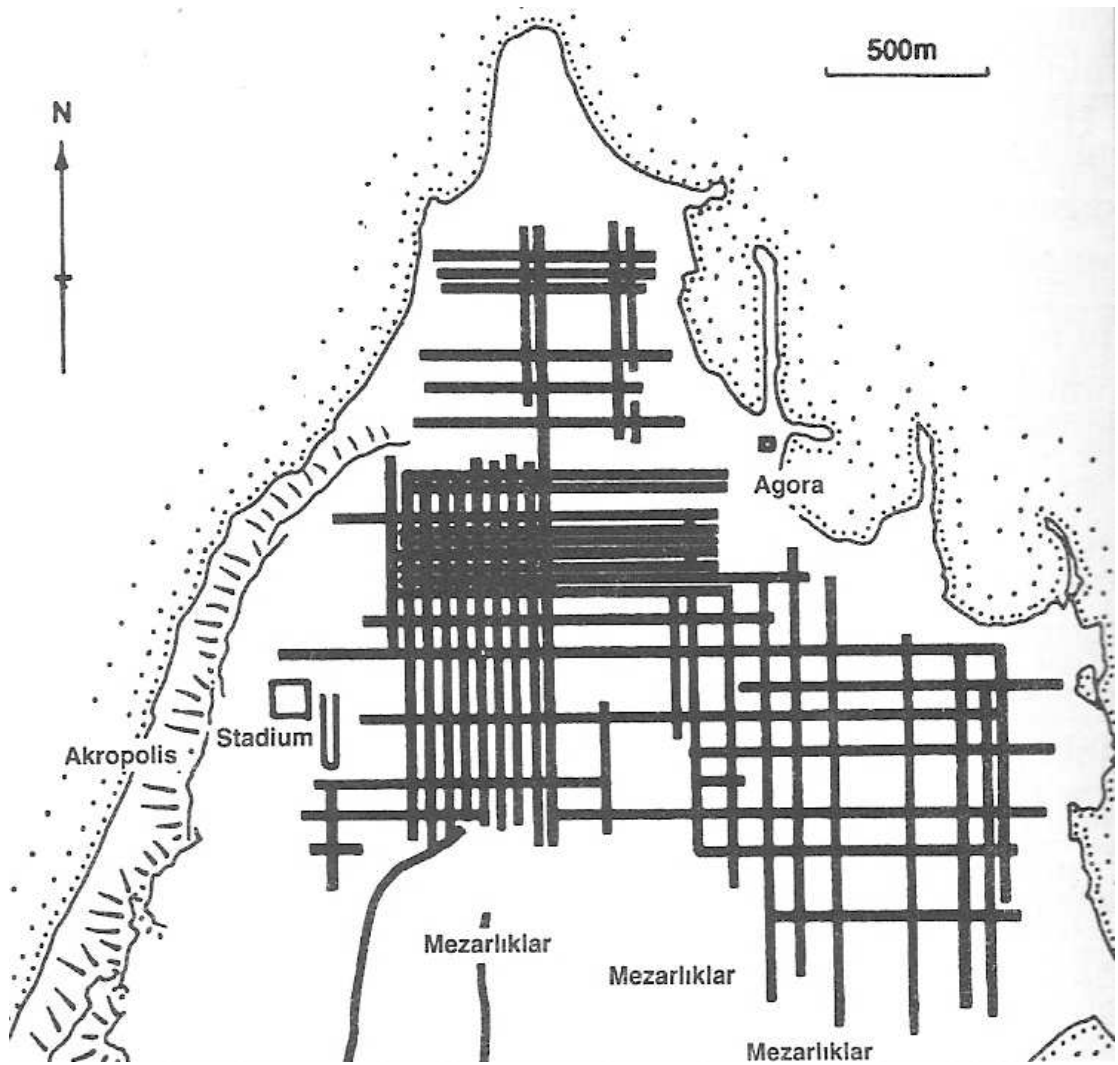

Venta Silurum

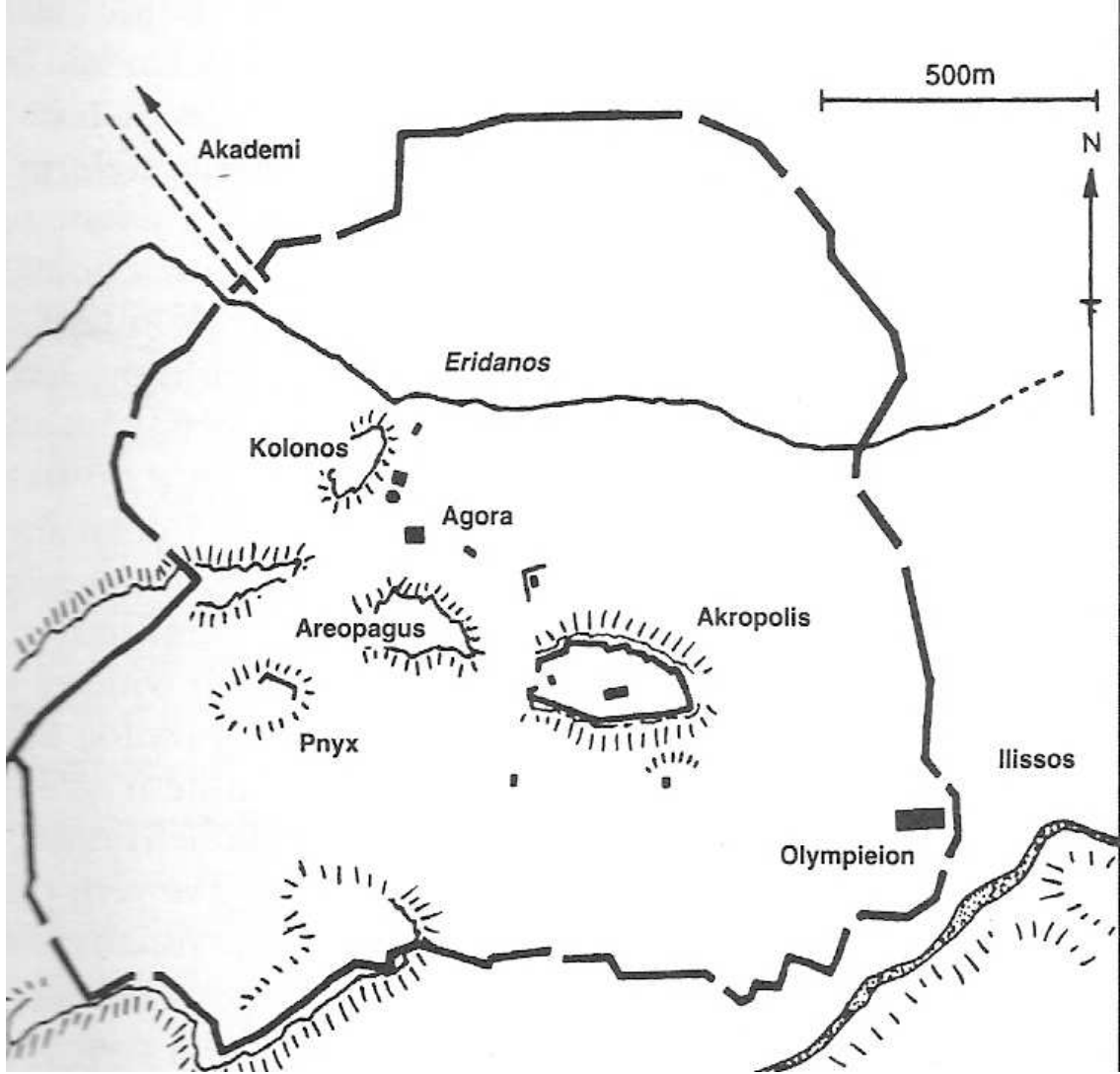

İnsulalar dikdörtgen sokak ızgarası şeklindedir.

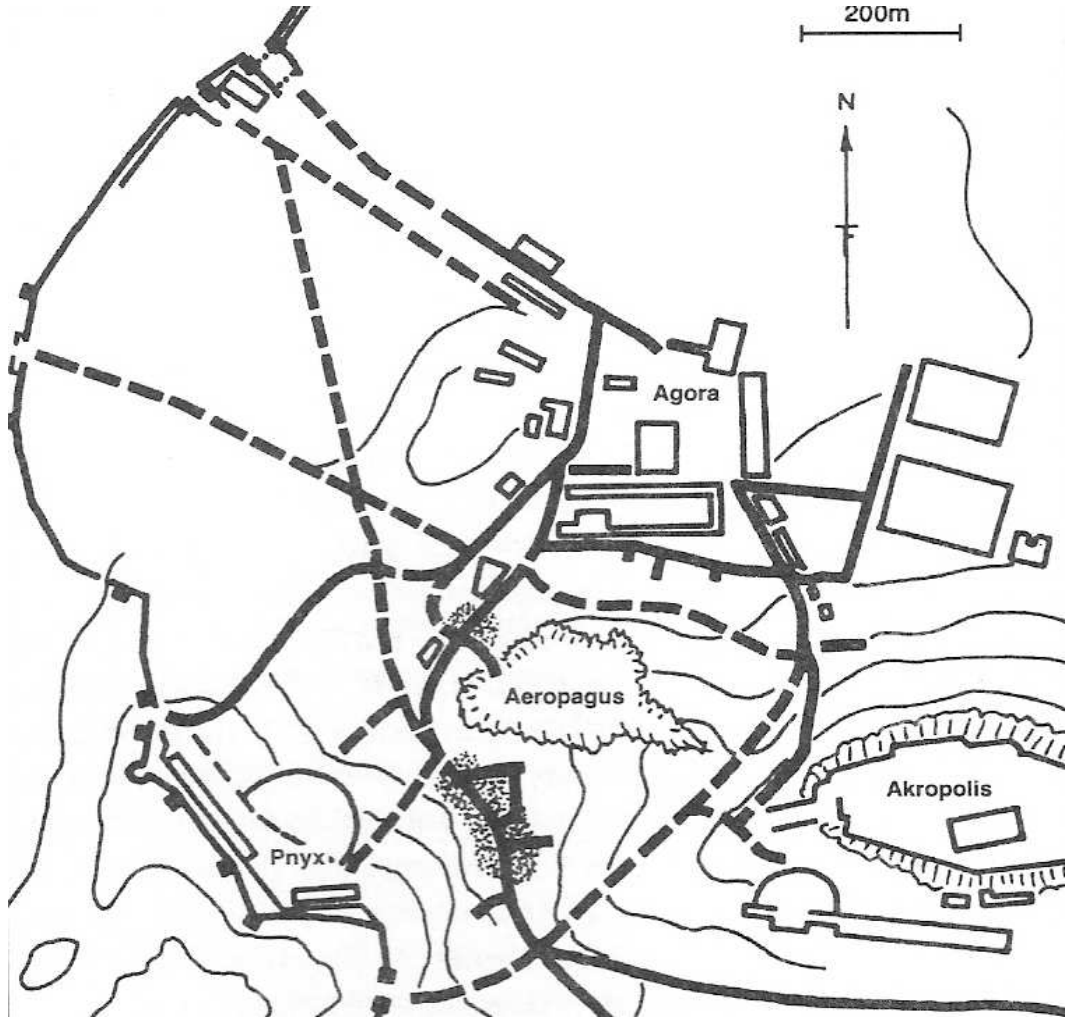
Rhodos sokak sistemi

Rhodos

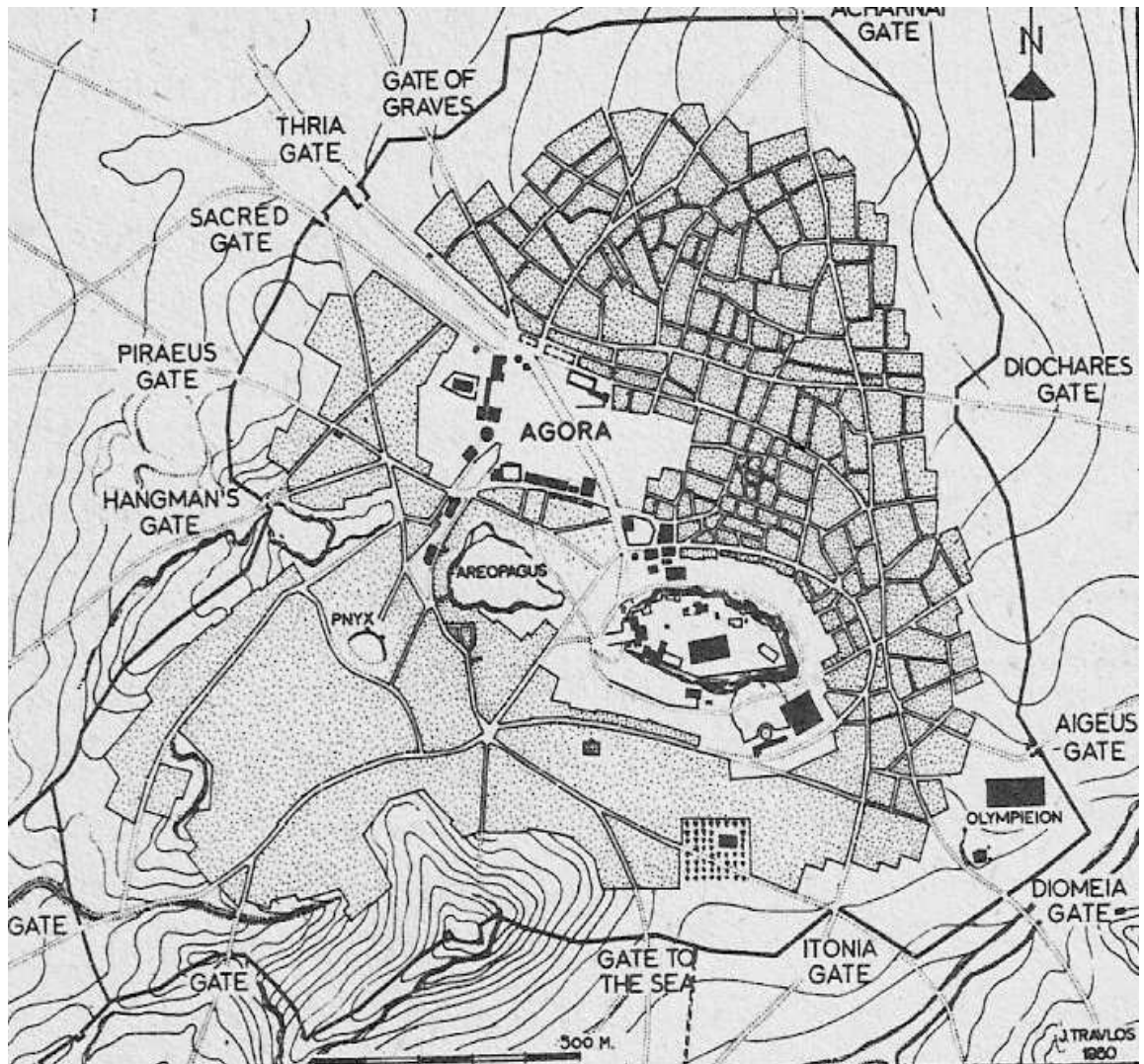

Erken dönem Atina kenti.

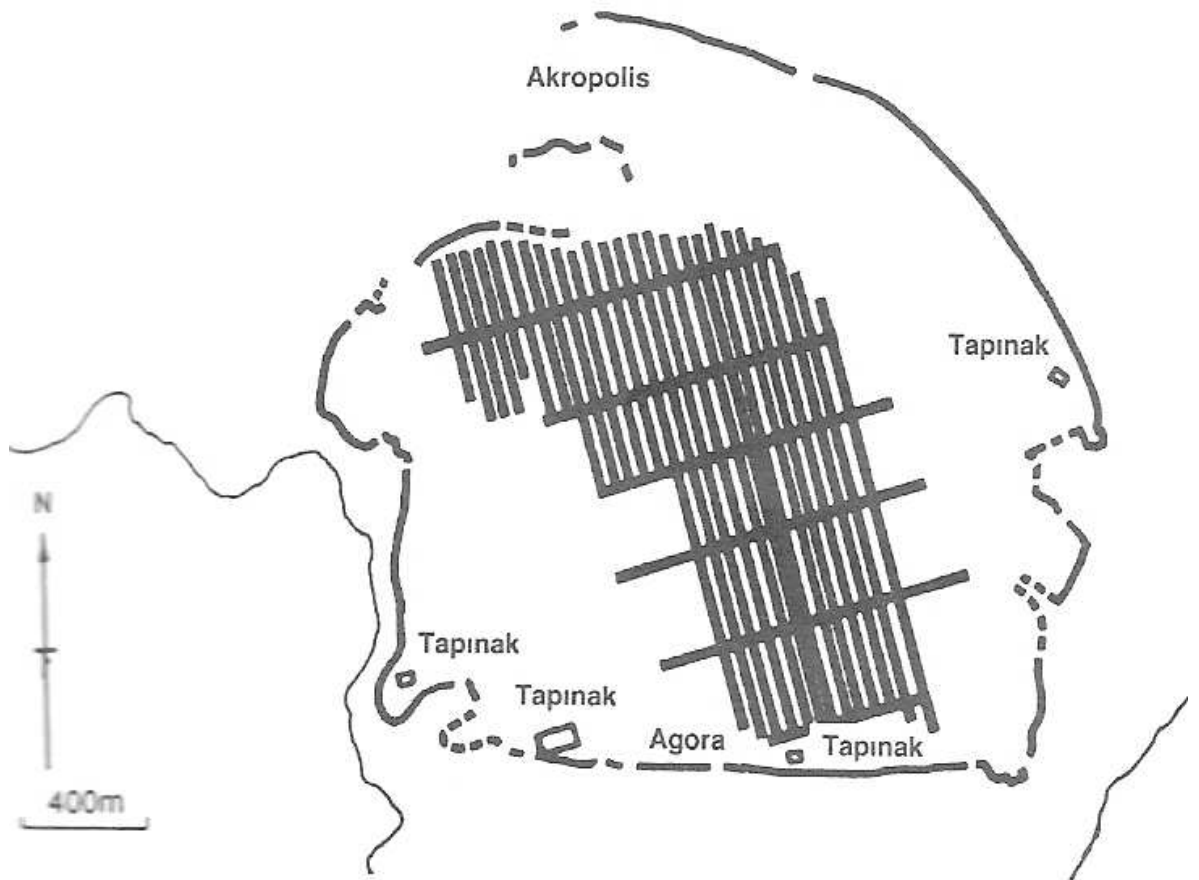

Atina güneybatı bölgesi.

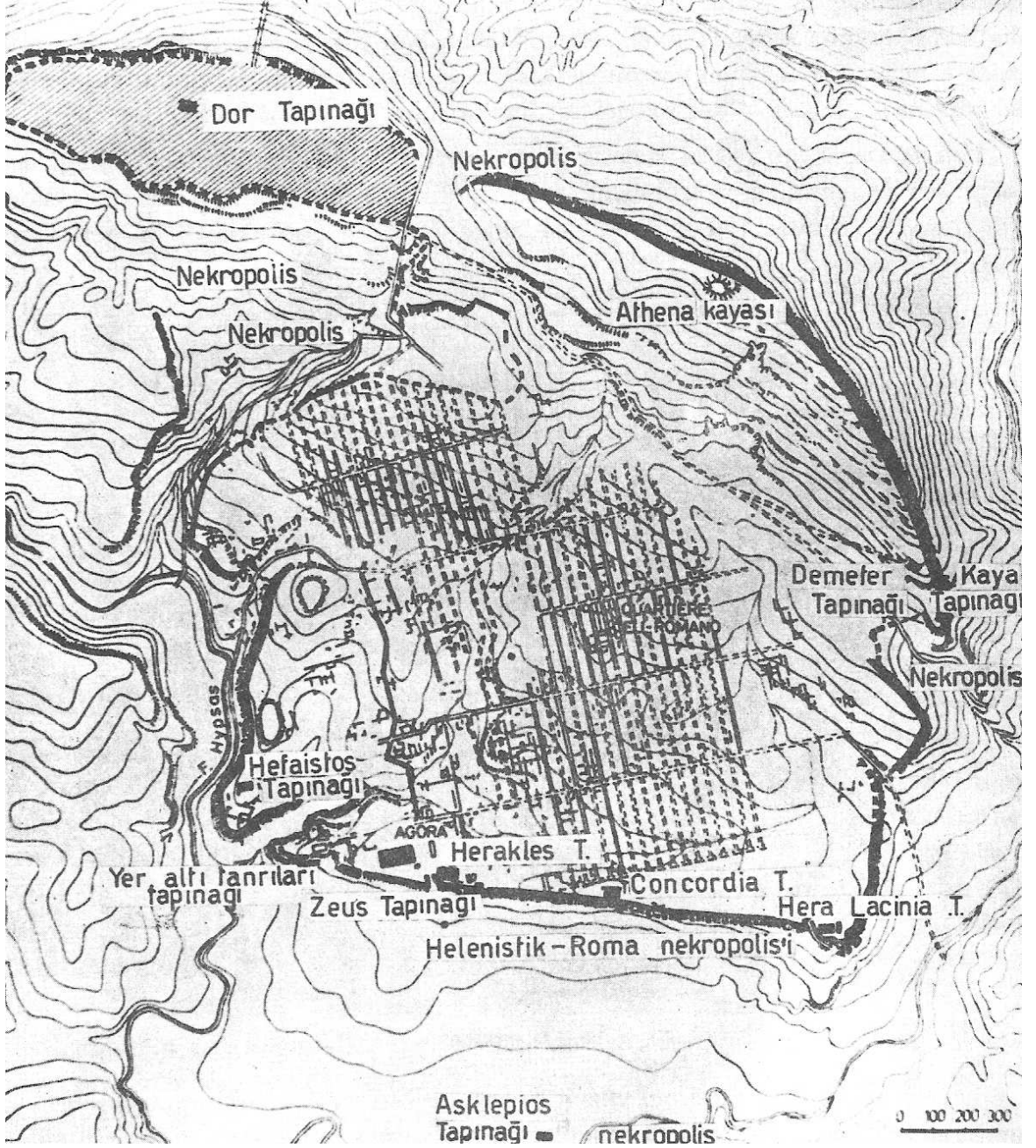

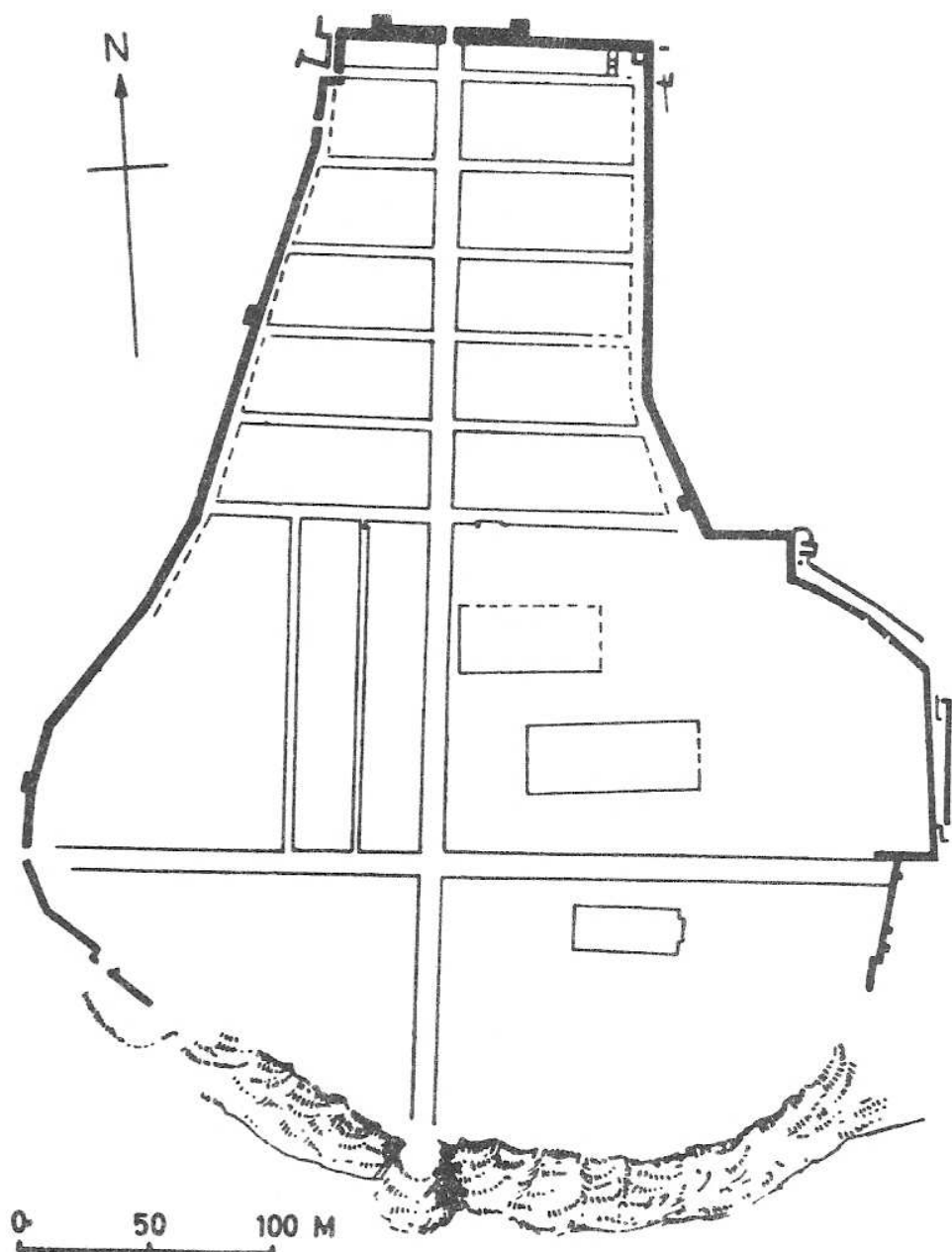
Atina

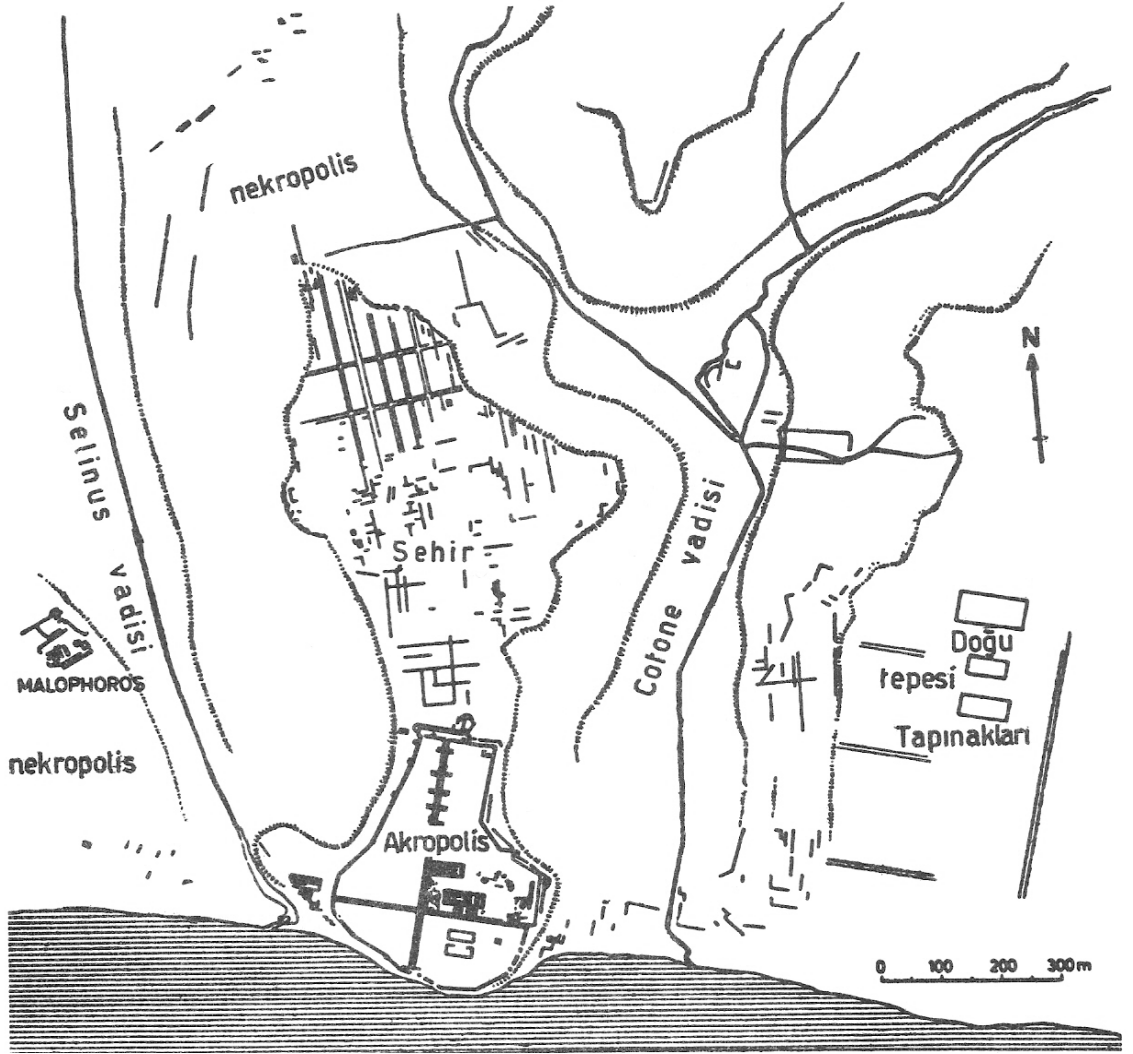
Akragas

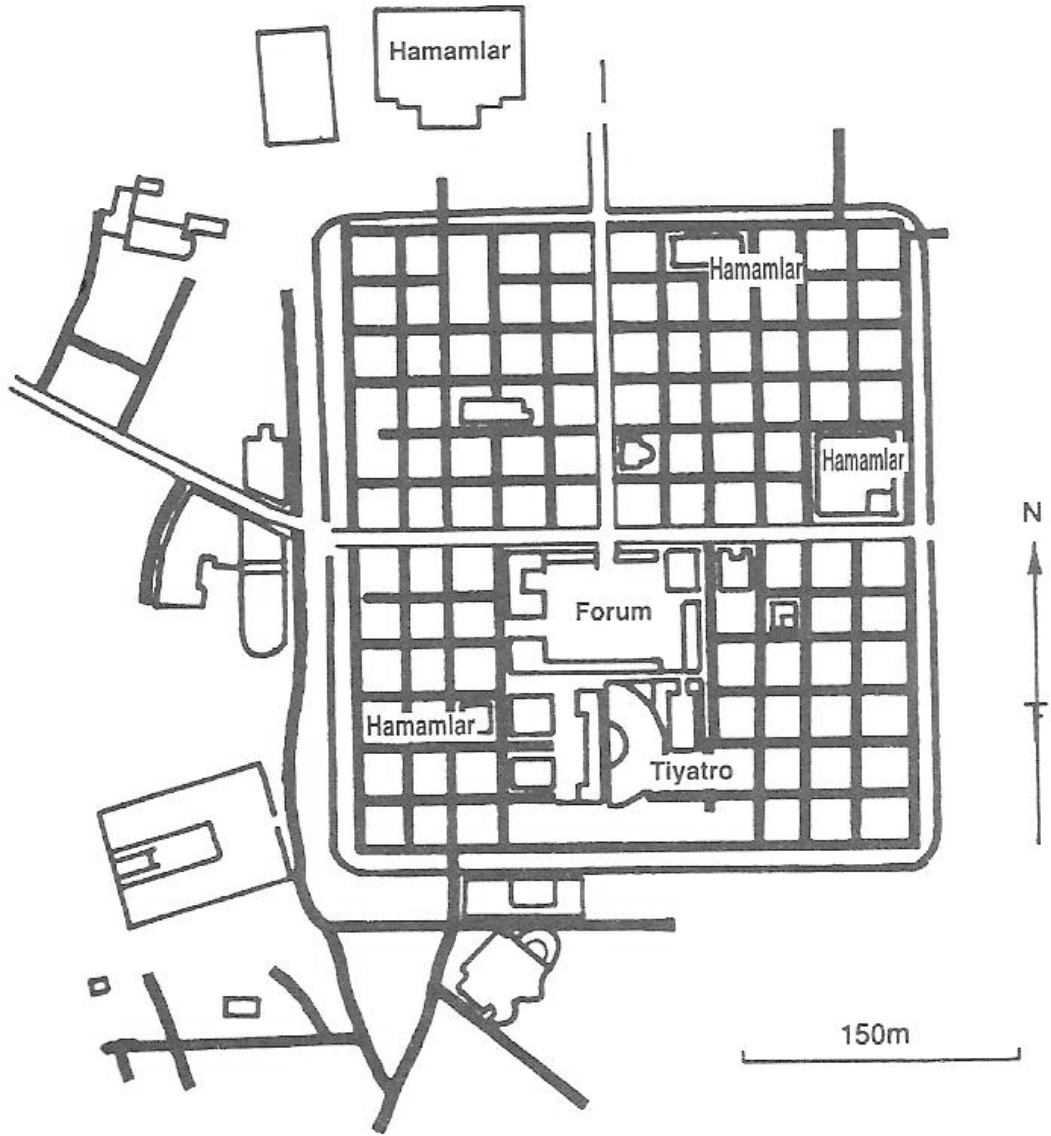
Akragas

Selinus akropolis

Selinus

Timgad